Talouskielen sanakirjan käytettävyystutkimus kääntäjäopiskelijan näkökulmasta

– tarkasteltavana suomi–saksa-sanakirja

Tampereen yliopisto
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Käännöstiede (saksa)
Pro gradu -tutkielma
Tammikuu 2008
Elina Kytölä

Tampereen yliopisto
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Käännöstiede (saksa)

KYTÖLÄ, ELINA: Talouskielen sanakirjan käytettävyystutkimus kääntäjäopiskelijan näkökulmasta – tarkasteltavana suomi–saksa-sanakirja

Pro gradu -tutkielma 67 s., liitteet 2 s., saksankielinen lyhennelmä 15 s.
Tammikuu 2008

Tutkielmassa tarkastellaan talouskielen suomi–saksa-sanakirjan käytettävyyttä kääntäjä-opiskelijan näkökulmasta. Tutkielman tavoitteena on paitsi selvittää, kuinka hyvin elektronisessa muodossa julkaistu MOT Talouskielen sanakirja palvelee käyttäjiään, myös pohtia sitä, miten sanakirjaa voitaisiin kehittää entistä paremmaksi.

Sanakirjan käytettävyyttä tutkittiin järjestämällä kolme erillistä käytettävyystestiä. Jokaiseen testiin osallistui kaksi testihenkilöä, jotka käänsivät parityönä talouskielen tekstiä suomesta saksaksi. Kahden ensimmäisen testin testihenkilöt opiskelivat pääaineenaan käännöstiedettä, kun taas viimeisen testin testihenkiöiden pääaineena oli Saksan kieli ja kulttuuri. Parityöskentely pakotti testihenkilöt puhumaan keskenään käännösprosessiin liittyvistä asioista. Testin aikana syntynyt keskustelu ja käytettävyystestiä seurannut haastattelu nauhoitettiin analyysia varten ääninauhalle.

Tutkimuksessa selvisi, että opiskelijat olivat enimmäkseen tyytyväisiä tutkittuun sanakirjaan. Lähes kaikille sanakirjasta etsityille talouskielen termeille löytyi vastineet. Lisäksi sanakirja sisälsi runsaasti myös yleiskielen sanastoa, mikä nopeutti kääntämistä. Sanakirja-artikkeleiden esimerkkilauseet helpottivat käännökseen parhaiten soveltuvan vastineen valintaa sekä havainnollistivat vastineeseen liittyviä kielioppitietoja. Sanakirja-artikkelin tiedot saattoivat auttaa testihenkilöitä myös muokkaamaan käännöstä tyylillisesti paremmaksi. Niistä löytyi myös malleja johdosten ja yhdyssanojen muodostamiseen. Sanakirjan ulkoasua pidettiin selkeähkönä, joskin sitä testihenkilöiden mielestä voitaisiin muokata vieläkin ilmavammaksi.

Sanakirjan elektroninen muoto luo sanakirjan kehittämiselle uusia mahdollisuuksia, koska hakusanojen määrää ja niihin liittyvien sanakirja-artikkeleiden laajuutta voidaan kasvattaa lähes rajattomasti. Esimerkiksi ensyklopedista tietoa voitaisiin lisätä sanakirja-artikkeliin, helpottamaan synonyymisten vastineiden erojen ja yhtäläisyyksien tunnistamista. Testihenkilöiden mukaan tällaiset erot olisikin pitänyt tuoda sanakirjassa paremmin esiin. Tiedoista olisi hyötyä etenkin kääntäjälle, joka ei tunne alaa ja sen käsitteistöä kovin hyvin.

Tutkimuksessa kävi ilmi, että testihenkilöt hyödynsivät vain vähän sanakirjan sisältämiä eri hakumahdollisuuksia. Elektronisen sanakirjan haasteena onkin saada sanakirjan käyttäjät muuttamaan sanakirjankäyttötottumuksiaan. Toinen tutkimuksessa esiin tullut haaste sanakirjalle liittyy kaksikieliseen sanakirjaan kohdistuviin asenteisiin: kaksikielinen sanakirja on tärkeä työväline kääntäjälle, mutta opintojen aikana siihen opetetaan suhtautumaan ehkä jopa ylikriittisesti. Opetuksessa voitaisiin kriittisen lähestymistavan lisäksi tuoda esiin myös siihen liittyvät myönteiset puolet kuten sanakirjan toimiminen idealähteenä ja aavistusten varmentamisvälineenä.

Avainsanat: sanakirja, käytettävyys, kääntäminen

Sisällys

1 Johdanto 1

2 Kääntäjä ja sanakirja 3

2.1 Sanakirja 3
2.1.1 Kielten lukumäärä 5
2.1.2 Aktiivinen ja passiivinen sanakirja 6
2.1.3 Yleissanakirja ja erikoisalan sanakirja 9
2.1.4 Painettu ja elektroninen sanakirja 11

2.2 Ekvivalenssi kaksikielisessä sanakirjassa 15

2.3 Hyvä sanakirja 18

2.4 Ihanteellinen kääntäjän sanakirja 19

3 Käytettävyystutkimus 26

3.1 Aineisto 26

3.2 Käytettävyystestien toteutus 26

3.3 Tulokset ja niiden analyysi 29
3.3.1 Sanakirja-artikkeli 29
3.3.1.1 Lemma 30
3.3.1.1.1 Lemmojen kattavuus 30
3.3.1.1.2 Hakukieli 32
3.3.1.1.3 Lemmojen linkitys 33
3.3.1.2 Vastine 34
3.3.1.3 Kielioppitiedot 37
3.3.1.4 Esimerkit 39
3.3.2 Sanakirjan luotettavuus 40
3.3.3 Muita apuja käännösprosessille 44
3.3.3.1 Sananmuodostuksen apuväline 45
3.3.3.2 Lauseenmuodostuksen apuväline 46
3.3.4 Sanakirjan ulkoasu 48

4 Päätelmät 51

4.1 Miten sanakirja toimii? 51
4.1.1 Lemma 51
4.1.2 Synonyymit 52
4.1.3 Kielioppi 53
4.1.4 Esimerkit 54
4.1.5 Luotettavuus 54
4.1.6 Ulkoasu 55

4.2 Miten sanakirjaa voitaisiin kehittää? 55
4.2.1 Lemmat ja sanakirja-artikkelin tiedot 56
4.2.2 Ulkoasu ja toiminnot 58

5 Lopuksi 61

Lähteet 65

LIITTEET

DEUTSCHE KURZFASSUNG

1 Johdanto

Tässä tutkielmassa tarkastelen talouskielen suomi–saksa-sanakirjan käytettävyyttä kääntäjäopiskelijan näkökulmasta. Tutkimukseni tavoite on kaksiosainen. Tarkoituksenani on toisaalta selvittää, kuinka hyvin Outi Steuerin ja Liisa Tiittulan uusi talouskielen erikoissanakirja palvelee käyttäjiään, ja toisaalta pohtia, miten sanakirjaa voitaisiin kehittää entistä paremmaksi. Tutkimuksen kohteena on ensisijaisesti sanakirjan sisältämän tiedon käytettävyys. Käsittelen tutkimuksessa kuitenkin jonkin verran myös sanakirjan ulkoasuun ja tiettyihin toimintoihin liittyviä seikkoja. Sanakirjan teknisten ominaisuuksien arvioiminen jää silti toisarvoiselle sijalle. Rajatakseni tutkimusaluetta pro gradu -työn laajuuteen sopivaksi päätin keskittyä tutkimuksessani yhteen sanakirjan monista käyttäjäryhmistä. Tarkastelenkin talouskielen erikoissanakirjan käytettävyyttä tässä tutkimuksessa nimenomaan kääntäjäopiskelijan näkökulmasta. Tutkimuksessa selvitetään, mitä kääntäjäopiskelijat etsivät sanakirjasta ja mitä siitä on löydyttävä, jotta se vastaisi kääntäjäopiskelijoiden odotuksiin ja vaatimuksiin. Samalla pohdin, millainen olisi kääntäjän kannalta ihanteellinen sanakirja ylipäätänsä.

Tutkimukseni pohjaksi tarkastelen sanakirjaa leksikografian eli sanakirjatyötä käsittelevän tieteenalan näkökulmasta. Koska leksikografia on erittäin laaja tieteenala, keskityn tässä työssä vain joihinkin testattavan sanakirjan kannalta oleellisimpiin seikkoihin. Tutkielmassani nousee esille myös aikaisempia tutkimuksia, joissa on tarkasteltu kääntäjien sanakirjankäyttöä. Tutkimusten kohteena ovat olleet enimmäkseen käännöstieteen opiskelijoiden sekä ammattikääntäjien sanakirjankäyttötottumukset. Vertaan aikaisemmin tehtyjen tutkimusten tuloksia myös tämän tutkimuksen tuloksiin.

Tutkimusaineisto muodostuu Outi Steuerin ja Liisa Tiittulan Kielikone Oy:n MOT-verkkosanakirjapohjaan tehdyn MOT Talouskielen sanakirjan eri työstöversioista ja näiden versioiden käytettävyystesteistä. Käytettävyystestejä on kolme, ja ne kaikki toteutettiin parikäännöksinä. Kääntämisen ensisijaisena apuvälineenä käytettiin testattavaa talouskielen sanakirjaa. Koska käytettävyystesteihin osallistuvien testihenkilöiden tuli tehdä käännös parityönä, heidän oli keskusteltava koko ajan toistensa kanssa käännösprosessiin liittyvistä asioista. Nauhoitin testihenkilöiden käymät keskustelut sekä testihenkilöiden käytettävyys-testin jälkeiset haastattelut ääninauhalle. Nauhoitetut keskustelut ja haastattelut litteroitsin analyysia varten. Analyysissa tutkin, millaisissa ongelmissa kääntäjät kääntyvät sanakirjan

puoleen ja miten he löysivät sanakirjasta apua. Mielenkiinnon kohteena olivat myös kääntäjien suorat arviot sanakirjasta.

Tutkimus koostuu kolmesta pääluvusta. Luvussa kaksi perehdytään ensin yleisesti sanakirjaan ja sen eri muotoihin ja käyttötarkoituksiin. Tämän jälkeen perehdytään kaksikielisen sanakirjan mahdollisuuksiin kuvata kahden eri kielen vastineiden ekvivalenssisuhteita. Yleiseltä tasolta siirrytään pohtimaan, millaisia vaatimuksia kääntäminen ja kääntäjä asettavat sanakirjalle ja miten sanakirja pystyy vastaamaan näihin edellytyksiin. Kolmas luku koostuu varsinaisesta käytettävyystestistä ja sen analyysista. Sanakirjan toimivuutta tarkastellaan niin sanakirja-artikkelin sisältämien tietojen kuin sanakirjan luotettavuuden, sen käännösprosessille tarjoaman tuen kuin ulkoasunkin kannalta. Luvussa neljä esitetään yhteenvedon omaisesti päätelmiä siitä, miten sanakirja toimii kääntäjien käsissä ja miten sitä voitaisiin entisestään parantaa.

2 Kääntäjä ja sanakirja

Sanakirja on jokaiselle vierasta kieltä opiskelleelle tuttu esine. Sen yleisestä tuttuudesta huolimatta on kuitenkin syytä aluksi määritellä, mistä sanakirjassa on kyse. Tässä luvussa käsitellään sanakirjaa ensin yleisellä tasolla ja keskitytään sen jälkeen muutamaan sanakirjan luokittelun kannalta oleelliseen ominaisuuteen. Yleiseltä tasolta siirrytään tarkastelemaan sanakirjaa kääntäjien näkökulmasta. Kääntäjät muodostavat yhden merkittävän sanakirjojen käyttäjäryhmän, sillä kääntäjälle sanakirja on tärkeä työväline, jota ilman työskentely olisi hankalaa – jopa mahdotonta. Tarkoituksena on nostaa tässä luvussa esille joitain niistä piirteistä, jotka tekevät sanakirjasta hyvän nimenomaan kääntäjien kannalta.

2.1 Sanakirja

Sanakirjaksi kutsutaan teosta, jota käytetään, kun on selvitettävä tuntemattoman sanan merkitys tai on löydettävä sanalle vastine toisessa kielessä. Sidney Landau (2001, 6) määrittelee sanakirjan teokseksi, joka kuvailee sanojen merkityksiä ja kertoo yleensä lisäksi, millaisessa kontekstiyhteydessä sanaa voidaan käyttää. Perinteisesti sanakirjan tyypillisenä piirteenä on totuttu pitämään myös lemmojen eli hakusanojen aakkosjärjestystä, koska suuri osa painetuista sanakirjoista noudattaa aakkosellista esitystapaa. Elektronisten sanakirjojen ja niiden mahdollistamien eri hakutoimintojen myötä tämä piirre ei kuitenkaan enää ole sanakirjalle niin leimallinen kuin aikaisemmin. Muuttumattomana tosiasiana on sen sijaan pysynyt määritelmä, jonka mukaan sanakirja on kuvaus kielen sanojen merkityksestä tiettynä aikana (Varantola 2001, 219). Yleensä sanakirja kuvaa ilmestymishetkensä kielenkäyttöä, mutta on myös historiallisia sanakirjoja, joissa on keskitytty kuvaamaan merkityksiä, joita kielessä oli jonakin menneisyyden ajankohtana.

Sanakirjojen teksti on ei-lineaarista. Se koostuu useista lyhyistä sanakirja-artikkeleista, joita ei ole tarkoitettu luettavaksi järjestyksessä alusta loppuun vaan valikoiden kulloisenkin tiedontarpeen mukaan. Yksittäiset sanakirja-artikkelit koostuvat tyypillisesti osista, joissa kuvataan sanan muotoon liittyvät ominaisuudet (mm. taivutus, sananmuodostus, ääntäminen), semanttiset ominaisuudet (sanan merkitykset), syntagmaattiset ominaisuudet (sanan suhteet muihin sanoihin) sekä pragmaattiset ominaisuudet (sanan käyttöön liittyvät asiat) (Svensén

2004, 8). Jotkin hakusana-artikkelit saattavat sisältää myös ensyklopedista tietoa. Tietosanakirjoilla ja sanakirjoilla onkin paljon yhteisiä piirteitä, mutta ne eroavat käyttötarkoitukseltaan oleellisesti toisistaan. Sanakirja sisältää tietoa, jota lukija tarvitsee ymmärtääkseen tuntemattoman sanan. Tietosanakirjan sisältämä tieto taas käsittelee kokonaisvaltaisemmin hakusanana käytettyä ilmiötä. (Landau 2001, 6.) Raja sanakirjojen ja tietosanakirjojen sisältämän tiedon välillä on kuitenkin häilyvä. Tämä johtuu siitä, ettei kielen sisäistä ja kielen ulkoista tietoa pystytä erottamaan toisistaan täysin yksiselitteisesti (Varantola 2001, 230). Ensyklopedista tietoa sisältävien sanakirjojen joukossa voi olla yhtä hyvin yleissanakirjoja kuin erikoisalan sanakirjojakin. Vastaavasti joissakin tietosanakirjoissa voidaan selittää esimerkiksi vierassanoja synonyymien avulla puhtaan ensyklopedisen tiedon sijaan (Svensén 2004, 5).

Sanakirjoja tehdään eri käyttötarkoituksiin. Henning Bergenholtz (2001, 16) jakaa sanakirjat niiden käyttäjän kannalta kahteen pääryhmään eli sanakirjoihin, joita käytetään kommunikatiivisiin tarkoituksiin (*Wörterbücher für kommunikationsbezogene Funktionen*), ja sanakirjoihin, joita konsultoidaan kontekstista riippumattoman tiedon saamiseksi (*Wörterbücher für wissensbezogene Funktionen*). Jälkimmäiseen ryhmään kuuluvat esimerkiksi sanojen yleisyyttä kuvaavat frekvenssisanakirjat ja sanan kehityshistoriaa esittelevät etymologiset sanankirjat. Tämäntyyppiset sanakirjat tarjoavat lukijalle kylläkin tietoa kielestä, mutta niistä ei ole juurikaan apua, mikäli sanakirjan käyttäjällä on tekstintuottamiseen tai -ymmärtämiseen liittyviä ongelmia. Kääntäjän kannalta oleellisempia ovatkin kommunikatiivista toimintaa tukevat sanakirjat.

Landau (2001, 7) toteaa, että sanakirjoista on vaikea tehdä suuria yleistyksiä, koska niitä on hyvin erilaisia. Tämän vuoksi seuraavaksi käsitellään tarkemmin neljää eri sanakirjan luokittelutapaa. Näiden luokittelujen perusteena ovat kielten lukumäärä, sanakirjan aktiivinen tai passiivinen käyttötarkoitus, sanakirjan käyttö yleis- tai erikoisalan sanakirjana sekä sanakirjan julkaisumedia. Nämä neljä yksittäistä luokittelutapaa on valittu tarkasteltaviksi, koska ne ovat merkittäviä tutkimuksen kohteena olevan sanakirjan kannalta.

2.1.1 Kielten lukumäärä

Tyypillisimmin sanakirjat ovat joko yksi- tai kaksikielisiä, mutta myös kolmi- ja useampikielisiä teoksia tehdään. Kolmikieliset sanakirjat ovat verrattain harvinaisia, mutta niitä tehtiin aikanaan erityisesti eurooppalaisten lähetystyöntekijöiden apuvälineiksi. Tuolloin tyypillinen kolmikielinen sanakirja sisälsi kaksi laajassa käytössä olevaa kieltä (esimerkiksi englannin ja ranskan) sekä yhden täysin erityyppisen kielen (esimerkiksi bantu-kielen). Tällaiset monikieliset sanakirjat olivat hyvin alkeellisia kielenkäytön apuvälineitä. Yleensäkin ottaen sanakirjan käyttö on sitä ongelmallisempaa, mitä useampi kieli sanakirjaan on sisällytetty. Koska lemman vastineesta ei yleensä anneta lyhyitä kielioppitietoja enempää informaatiota, näitä sanakirjoja olisikin syytä kutsua lähinnä sanastoiksi. Nykyään monikielisiä sanakirjoja tai sanastoja käytetään lähinnä teknisten termien kuvaamiseen, jolloin sanoilla ei ole monia merkityksiä. (Landau 2001, 11–12.)

Yksikielisiä sanakirjoja tarvitsevat sekä äidinkieliset että vieraskieliset käyttäjät. Sanakirjaa laadittaessa tulee ottaa huomioon pääkäyttäjäryhmä, sillä sanakirja-artikkeleiden sisältämä tieto vaihtelee sen mukaan, hakeeko tietoa omasta äidinkielestään kiinnostunut henkilö vai vaikkapa vieraan kielen opiskelija. Suurissa kielissä, kuten englannissa, on tarjolla yksikielisiä sanakirjoja molempien käyttäjäryhmien tarpeisiin. Pienistä kielistä on saatavilla usein vain äidinkieliselle käyttäjälle tarkoitettuja opuksia. (Varantola 2001, 224.) Yksikielisen sanakirjan päätehtävä on selittää ymmärrettävästi, mitä lemma tarkoittaa, ja kertoa, miten sanaa voidaan käyttää. Kaksikielinen sanakirja puolestaan tarjoaa ensisijaisesti yhdenkieliselle lemmalle toisenkielisen vastineen. (Landau 2001, 8–9.) Kaksikielisen sanakirjan kannalta ihannetapaus on siis se, että kahden kielen sanat vastaavat toisiaan täydellisesti. Valitettavasti tällainen yksi-yhteenvastaavuus on kahden eri kielen välillä erittäin harvinaista. Sanakirjan tarjoamat vastineet ovatkin yleensä vain osittaisia. Krista Varantola (2001, 223) huomauttaakin, että kaksikielisestä sanakirjasta on eniten hyötyä, jos käyttäjä käsittelee sen sisältämää vastinetietoa ikään kuin likiarvona. Tästä likiarvosta käyttäjä voi sitten johtaa sopivan merkityksen siihen käyttöyhteyteen, johon hän sanaa tarvitsee.

Kaksikielisen sanakirjan sisältämän tiedon määrä, erityisesti vastineiden käytön kuvailun osalta, riippuu pitkälti sanakirjan käyttötarkoituksesta. Kun sanakirjaa käytetään passiivisesti tekstinymmärtämiseen, on sanakirja-artikkelin sisältämä tieto erilaista kuin silloin, kun sitä käytetään aktiiviseen tekstintuottamiseen. Seuraavassa kappaleessa käsitellään passiivisen ja aktiivisen sanakirjan eroja.

2.1.2 Aktiivinen ja passiivinen sanakirja

Kaksikielistä sanakirjaa käytetään apuvälineenä kahteen hyvin erilaiseen toimintaan: tekstin vastaanottamiseen ja tekstin tuottamiseen. Tekstiä vastaanotettaessa sanakirjan avulla päädytään annetusta muodosta tiettyyn merkityssisältöön, kun taas tekstiä tuotettaessa lähtökohtana on ennalta suunniteltu sisältö, josta päädytään tiettyyn muotoon (Svensén 2004, 15–16). Tekstin vastaanoton sijasta voidaan puhua myös passiivisesta tekstinymmärtämisestä. Tekstinymmärtäminen on keskeistä, kun luetaan vieraskielistä tekstiä tai käännetään vieraasta kielestä äidinkieleen. Tekstinymmärtämisen apuvälineenä käytettävää sanakirjaa kutsutaankin tällöin passiiviseksi sanakirjaksi. Jos sanakirjaa käytetään aktiivisen tekstintuottamisen apuvälineenä eli luotaessa vieraskielistä tekstiä, kuten käännettäessä äidinkielestä vieraalle kielelle, apuvälineenä on aktiivinen sanakirja. (Landau 2001, 9.) Termejä *aktiivinen* ja *passiivinen sanakirja* on kritisoitu, koska myös aktiiviseksi kääntämiseksi kutsuttu käännösprosessi äidinkielestä vieraaseen kieleen sisältää passiivisen ymmärtämisvaiheen ja vastaavasti passiiviseen kääntämiseen vieraasta kielestä äidinkieleen kuuluu aktiivinen tekstintuottovaihe. Vaihtoehtoisina termeinä aktiiviselle ja passiiviselle sanakirjalle voidaan käyttää termejä *L1→L2-sanakirja* ja *L2→L1-sanakirja*, jolloin L1-merkintä tarkoittaa äidinkieltä ja L2 vierasta kieltä. (Svensén 2004, 20.) Tässä tutkimuksessa käytetään kuitenkin termejä aktiivinen ja passiivinen sanakirja.

Kun suomenkielinen kääntäjä kääntää tekstin saksaksi, hän tuottaa aktiivisesti vieraskielistä tekstiä. Etsiessään kaksikielisestä sanakirjasta apua, kääntäjä hakee suomenkielistä lemmaa, jolle sanakirja tarjoaa todennäköisesti useita vastineita. Koska kääntäjältä puuttuu äidinkielisen kielenkäyttäjän intuitiivinen kielitaju, hän tarvitsee lisätietoja vastineista voidakseen päättää, mikä tarjotuista vaihtoehdoista olisi tarkoituksenmukaisin. Sanakirjasta on siis löydyttävä tietoja, joiden avulla eri vastineiden merkitys- ja käyttöerot käyvät selville. Tällaisia tietoja ovat muun muassa käyttöala, tyyli, kieliopilliset seikat sekä sanaan liittyvät kollokaatiot. Koska kääntäjällä on äidinkieliset tiedot suomenkielisestä lemmasta, sanakirjan ei tarvitse sisältää tarkempia tietoja lemmasta, sillä esimerkiksi kielioppitiedot kuten monikko tai taivutusmuodot ovat turhaa tietoa suomea äidinkielenään puhuvalle. Voidaankin siis todeta, että aktiivisen sanakirjan on tarjottava käyttäjälleen runsaasti tietoa lemman vastineista ja huomattavasti vähemmän tietoa itse lemmasta. (Hannay 2003, 146–147.)

Kun sama suomenkielinen kääntäjä kääntää saksankielistä tekstiä suomeksi, kääntäjän ongelmat liittyvät yleensä tekstinymmärtämiseen: kääntäjä ei joko täysin ymmärrä sanan merkitystä tietyssä käyttöyhteydessä tai ei tiedä, miten sen voisi ilmaista suomeksi. Passiivisen sanakirjan onkin kyettävä luomaan kattavampi kuva lähdekielestä kuin aktiivisen sanakirjan. Tämä johtuu siitä, että kuunnellessa tai lukiessa vierasta kieltä esille nousee yleensä paljon enemmän kielen sisältämiä variaatioita eli mahdollisuuksia ilmaista sama asia eri tavoin kuin vierasta kieltä tuotettaessa. Passiivisen sanakirjan lemmoina olisikin hyvä olla myös sanojen alueellisia variantteja, sanojen vaihtoehtoisia kirjoitusmuotoja, vanhentuneita sanamuotoja sekä sanojen taivutettuja muotoja. (Hannay 2003, 148). Alueellisia variantteja ovat aluelektit eli murteelliset ilmaukset, mutta samaan kategoriaan voitaisiin lisätä yhtä hyvin myös sosiolektit eli tietyn sosiaalisen ryhmän käyttämät ilmaukset, esimerkiksi lasten kieli. Jos jollakin sanalla on useampia kirjoitustapoja, ne on hyvä sisällyttää passiiviseen sanakirjaan, kun taas aktiiviseen sanakirjaan riittää yleensä käytetyin vaihtoehto. Vanhentuneisiin sanamuotoihin törmätään usein kaunokirjallisuutta luettaessa ja tämän vuoksi niidenkin on hyvä löytyä passiivisesta sanakirjasta. Samoin passiivisessa sanakirjassa on järkevää esittää jotkin sanojen taivutetut muodot omina lemmoinaan. Tällaisia ovat usein jotkin monikkomuodot, menneen ajan verbimuodot sekä partisiipit. Yhteistä näille kaikille on, että niistä on vaikea nähdä, mikä on sanan nominatiivi- tai infinitiivi-muoto. Edellä mainittujen lisäksi passiiviseen sanakirjaan voidaan myös sisällyttää kulttuurisidonnaista ja ensyklopedista tietoa. Passiivisen sanakirjan tulee siis sisältää reilusti tietoa lemmasta. Sen sijaan sen ei tarvitse sisältää juurikaan tietoa lemman vastineista, koska sanakirjan käyttäjä osaa valita asiayhteyden ja äidinkielellisten tietojensa perusteella sopivan vaihtoehdon ilman niitäkin. (Svensén 2004, 18.)

Jotta sanakirjan käyttö olisi optimaalista, yhden kieliparin välille tarvitaan itse asiassa neljä eri sanakirjaa (esim. Svensén 2004, 19–20). Esimerkiksi kiliparin saksa–suomi tarvittaisiin sekä passiivinen saksa–suomi-sanakirja ja aktiivinen suomi–saksa-sanakirja äidinkieleltään suomenkielistä käyttäjää varten että passiivinen suomi–saksa-sanakirja ja aktiivinen saksa–suomi-sanakirja äidinkieleltään saksankielistä käyttäjää varten. Sama saksa–suomi-osio ei toimi automaattisesti yhtä aikaa sekä passiivisena sanakirjana suomalaiselle käyttäjälle että aktiivisena sanakirjana saksalaiselle käyttäjälle, koska sanakirjan käyttäjien tarpeet ovat erilaiset äidinkielestä riippuen. Ajatellaanpa vaikkapa tavanomaista kaksikielistä suomi–saksa–suomi-sanakirjaa, jollainen löytyy varmasti lähes jokaiselta koulussa saksaa vieraana kielenä opiskelleelta. Tällainen sanakirja on tehty puhtaasti suomenkielisen kielenkäyttäjän tarpeita silmällä pitäen: sanakirjan sisältämä metateksti kuten käyttöohjeet,

lyhenteet ja muut merkinnät on annettu suomeksi, suomi–saksa-osio toimii aktiivisena sanakirjana ja sisältää vastineista mm. kielioppitiedot ja käyttöesimerkit, saksa–suomi-osio puolestaan on tarkoitettu passiiviseen käyttöön ja sisältää esimerkiksi vahvojen verbien preteriti-muodot lemmoina. Jos saksalainen käyttäjä saisi kyseisen sanakirjan apu-välineekseen, sanakirjasta ei olisi hänelle riittävästi apua: saksa–suomi-osio ei tarjoaisi hänelle riittävästi kielioppi- ja käyttötietoja suomenkielisen tekstin tuottamista varten, suomi–saksa-osion lemmoina ei olisi poikkeuksellisesti taipuvia sanamuotoja tai murteellisia ilmauksia, lisäksi metatekstinä käytetty suomen kieli voisi olla liian vaativaa, eikä saksankielinen käyttäjä välttämättä ymmärtäisi vaikkapa käyttöohjetta tai sanakirja-artikkeleiden sisältämiä lyhenteitä. Lisäksi suomi–saksa–suomi-sanakirja tarjoaa saksankieliselle käyttäjälle runsaasti täysin tarpeetonta tietoa. Tällaisia ovat esimerkiksi saksalaisten substantiivien sukumerkinnät, sanan taivutusohjeet sekä kollokaatiotiedot. Mikäli sanakirja sisältää runsaasti käyttäjän kannalta epärelevantteja tietoja, ne voivat jopa häiritä sanakirjan käyttöä, kun tarpeellinen tieto ei erotu riittävän selvästi turhasta. (Vrt. Svensén 2004, 21–22.) Ratkaisu saksankielisen sanakirjankäyttäjän ongelmaan olisi erillinen saksa–suomi–saksa-sanakirja, joka sisältäisi äidinkielenään saksaa puhuvalle käyttäjälle tarkoitetun aktiivisen saksa–suomi-osion ja passiivisen suomi–saksa-osion. Valitettavasti niin kutsuttujen *pienten kielten* ja *suurten kielten* väliset sanakirjat ovat usein tehty äidinkielenään pientä kieltä puhuvia käyttäjiä silmällä pitäen, koska kyseisen kieliparin sanakirjojen kysyntä suuren kielen maassa ei yleensä ole taloudellisesti riittävää. Näin on enimmäkseen myös kieliparissa suomi–saksa. Toinen mahdollisuus erillisen saksankieliselle käyttäjälle suunnatun sanakirjan kokoamisen sijaan on muokata suomalaiselle käyttäjälle tarkoitettua sanakirjaa niin, että se palvelee ainakin jossakin määrin molempia käyttäjä ryhmiä. Suomi–saksa-osio saadaan vastaamaan myös saksankielisen käyttäjän tarpeisiin antamalla suomenkielisestä lemmasta kielioppitiedot. Vastaavasti saksa–suomi-osio soveltuu saksankieliselle käyttäjälle, kun suomenkieliset vastineet varustetaan kielioppitiedoin ja saksankielisillä tiedoilla vastineiden käyttöön liittyvistä seikoista. Kun tällainen sanakirjan muokkaaminen viedään niin pitkälle, että molempien sanakirjassa käytettävien kielien käyttäjät voivat käyttää sanakirjaa yhtä tehokkaasti, puhutaan bidirektionaalisesta sanakirjasta (Svensén 2004, 21–22.) Koska tämän tutkimuksen kohteena on äidinkieleltään suomenkieliselle käyttäjälle suunnattu aktiivinen suomi–saksa-sanakirja, bidirektionaalista sanakirjaa ja sen ominaisuuksia ei käsitellä tässä tämän tarkemmin.

2.1.3 Yleissanakirja ja erikoisalan sanakirja

Bo Svensén (2004, 30) määrittelee yleis- ja erikoissanakirjojen eron seuraavasti:

> En allmänordbok skiljer sig från specialordboken främst genom att den inte är särskilt inriktad på vissa lemmatyper, informationstyper, språkvarieteter eller texter och genom att den inte vänder sig till någon specialiserad användarkategori.

Yleissanakirja käsittelee kieltä siis kielen yleiskäytön näkökulmasta, kun taas erikoissanakirja esittelee tarkemmin jotakin kielen aspektia (esim. valenssisanakirja) tai käyttöalaa (esim. lääketieteen sanakirja). Se voi myös palvella jotakin kielenkäyttäjän erikoistarvetta (esim. riimisanakirjat). Tässä luvussa keskitytään kuvaamaan erikoissanakirjoja, jotka kuvaavat jotakin kielen käyttöalaa. Tällaisia erikoissanakirjoja kutsutaan erikoisalan sanakirjoiksi.

Erikoisalan sanakirjat eroavat yleissanakirjoista lähinnä lemmojensa osalta. Erikoisalan sanakirjojen lemmoina ei yleensä ole sanoja, joita käytetään yleiskielessä. Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi tavallisten ihmisten jokapäiväisessä elämässään käyttämät sanat. Yleiskielen sijaan erikoisalan sanakirjat kuvaavat johonkin erityistarkoitukseen käytettävää kieltä. (Bowker 2003, 154.) Erikoisalan sanakirjojen yhteydessä puhutaan erikoisalaleksikografiasta (*specialized lexicography, facklexikografi*) ja terminologiasta. Näiden kahden tarkka erottaminen toisistaan on vaikeaa. Paljon onkin kiistelty siitä, onko kyseessä yksi ja sama tieteenala vai kaksi eri tieteenalaa, jotka ovat erittäin lähellä toisiaan. (Bowker 2003, 155; Svensén 2004, 6.) Suurin ero erikoisalaleksikografian ja terminologian välillä koskee leksikografien ja terminologien työskentelyprosessia. Leksikografit työskentelevät semasiologisesti muodosta merkitykseen. Heidän työskentelynsä lähtökohtana on sana, joka yritetään määritellä. Terminologit sen sijaan lähtevät kartoittamaan ja kuvaamaan tietyn erikoisalan rakennetta. Heidän työskentelytapansa on onomasiologinen, koska he selvittävät ensin käsitteen ja päätyvät vasta lopuksi termiin, jota käytetään sen kuvaamiseen. Todellisuudessa sekä leksikografit että terminologit yhdistelevät työssään semasiologista ja onomasiologista lähestymistapaa. (Bowker 2003, 155.) Oli erikoisalaleksikografiasta ja terminologiasta sitten mitä mieltä tahansa, erikoisalojen käsitteistä käytettäviä nimityksiä kutsutaan kuitenkin yleisesti termeiksi erotuksena yleiskielen sanoista (Bowker 2003, 154; Varantola 2001, 216).

Yleissanakirjat kuvaavat siis pääsääntöisesti yleiskielen sanoja ja erikoisalan sanakirjat jollakin erikoisalalla käytettyä kieltä ja sen termejä. Jako sanoihin ja termeihin ei kuitenkaan ole yksiselitteinen vaan päällekkäisyyksiä syntyy. Merkittävä osa, Bowkerin (2003, 156) mukaan 25–40 prosenttia, yleissanakirjan sisältämistä käsitteistä on peräisin eri erikoisaloilta. Tämä johtuu siitä, että sanat voivat menettää termimäisyytensä ja yleistyä arkikäyttöön. Näin on käynyt muun muassa alun perin vain lääkäreiden käyttämille termeille *AIDS* ja *anoreksia*. Nämä termit ovat säilyttäneet merkityksensä ennallaan maallikoidenkin kielenkäytössä. Yleiskieleen siirtyville termeille on kuitenkin tyypillisempää, että niiden määritelmät muuttuvat epäselvemmiksi kuin mitä ne ovat erikoiskielessä. Esimerkki tällaisesta on Ruotsin kielen *sondera*-verbi, joka alun perin oli erikoiskielen termi ja tarkoitti tutkimista sondilla. Yleiskieleen siirtyessään verbin merkitys kasvoi kattamaan myös ilman sondia tehtävää tutkimusta tai tunnustelua – siis myös kuvaannollisessa mielessä. (Svensén 2004, 88.)

Aivan kuten sanakirjan kohderyhmä vaikuttaa yleissanakirjan sisältämään tietoon, vaikuttaa se myös erikoissanakirjan sisältöön. Vaikka erikoisalan sanakirjojen käyttäjämäärät ovatkin pienempiä kuin yleissanakirjojen, on niillä silti hyvin erilaisia käyttäjiä. Lähtökohtaisesti erikoisalan sanakirjat on tehty helpottamaan kahden ammattilaisen välistä kommunikaatiota, mutta ammattilaisiakin on ainakin kolmenlaisia: ensinnä on todellisia asiantuntijoita, jotka on koulutettu alalle tai joilla on pitkä kokemus alalla työskentelemisestä; toiseksi on puoliasiantuntijoita, jotka ovat joko alan opiskelijoita tai asiantuntijoita kyseistä alaa lähellä olevalta toiselta alalta; kolmanneksi on ei-varsinaisia alan asiantuntijoita kuten kääntäjiä ja teknisiä kirjoittajia, jotka ovat oman työnsä puolesta tekemisissä kyseisen erikoisalan kanssa. Sanakirjan sisältämään ensyklopedisen tiedon määrään vaikuttaa se, mikä näistä ryhmistä on sanakirjan ensisijainen kohderyhmä. (Bowker 2003, 156–157.) Luonnollisesti sanakirjan on tarjottava enemmän tietoa alasta sellaiselle käyttäjälle, jolla sitä ei ennestään ole.

Sanakirjan makrorakenteella tarkoitetaan lähinnä tapaa, jolla lemmat on järjestetty sanakirjaan. Yleissanakirjan makrorakenne noudattelee useimmiten aakkosjärjestystä. Erikoisalan sanakirjoissakin tätä tapaa käytetään, koska se on monelle käyttäjälle tuttu esitystapa ja siten helppo ja nopea käyttää. Monissa erikoisalan sanakirjoissa on kuitenkin vaihtoehtoisesti päädytty systemaattiseen esitystapaan. Tällöin lemmat on järjestelty aihe-kokonaisuuksiksi, mikä palvelee etenkin sellaista käyttäjää, joka käyttää sanakirjaa ymmärtääkseen paremmin kyseisen erikoisalan käsitejärjestelmää. Tämän makrorakenteen heikkous on kaksinkertainen hakumäärä, sillä lemma on yleensä aluksi haettava sanakirjan aakkosellisesta indeksi-listasta ja tämän jälkeen annettujen tietojen perusteella varsinaisesta

sanakirjaosiosta. Toisaalta tavanomainen aakkosjärjestystä noudatteleva sanakirjakin voi vaatia useampia hakuja, ennen kuin käyttäjä todella ymmärtää, miten haettu termi sijoittuu erikoisalan käsitejärjestelmään. (Bowker 2003, 157–158.) Elektronisten sanakirjojen myötä makrorakenteeseen liittyvät ongelmat helpottuvat, kun lemmoja voidaan hakea suoraan kirjoittamalla etsitty lemma hakusarakkeeseen ja toisiinsa läheisesti liittyvät lemmat voidaan linkittää hyperlinkkeinä toisiinsa (Bowker 2003, 160).

Sanakirjan mikrorakenne eli yksittäisen sanakirja-artikkelin sisältämät tiedot ja niiden keskinäinen järjestys riippuu sanakirjan käyttötarkoituksesta ja kohderyhmästä. Yksikielisen erikoisalan sanakirjan sanakirja-artikkelit sisältävät yleensä lemman määritelmän ja mahdollisesti ensyklopedista tietoa. Joskus niissä on myös kielioppitietoja, synonyymeja tai käyttöesimerkkejä. Nyrkkisääntönä voidaan sanoa, että mitä asiantuntevampia käyttäjät ovat, sitä vähemmän sanakirjalta vaaditaan tietoa. Monikieliset sanakirjat puolestaan keskittyvät yleensä termin käyttöön liittyviin tietoihin, eivätkä niinkään tarjoa käyttäjälle varsinaisia määritelmiä. Kaksikieliset erikoisalan sanakirjat tarjoavat yleensä enemmän tietoa kuin monikieliset. Useita kieliä sisältävät erikoisalan sanakirjat ovatkin käytännössä yleensä termilistoja. (Bowker 2003, 158–159.) Erikoisalan kielessä voi vallita toisenlaiset normit kuin yleiskielessä. Tämän vuoksi erikoisalan sanakirjan käyttäjällä ei välttämättä ole samanlaista kielellistä intuitiota erikoiskielen käytöstä kuin normaalisti yleiskieltä käyttäessään. Onkin tärkeää, että erikoisalan sanakirja kertoo, miten erikoisalan kieltä käytetään. Tällaiset tiedot ovat lähestulkoon yhtä tarpeellisia sekä omaan äidinkieleen että vieraaseen kieleen käännettäessä. (Svensén 2004, 90.)

2.1.4 Painettu ja elektroninen sanakirja

Painetussa muodossa julkaistut sanakirjat ovat saaneet viime vuosina rinnalleen yhä enemmän elektronisia sanakirjoja. Painetulla sanakirjalla on pitkät perinteet, ja sen muoto on vakiintunut ajan saatossa hyvin yhtenäiseksi. Sanakirjojen tekeminen on perinteisesti ollut hyvin pitkällinen ja siten myös erittäin kallis prosessi kustantajalle. Sanakirjan tekijälle painetun sanakirjan koko on aina ollut rajoittava tekijä. Jotta sanakirjaan saataisiin mahtumaan mahdollisimman paljon tietoa, sanakirja-artikkeleissa käytetään tilan säästämiseksi paljon lyhenteitä, fonttikoko on pientä sekä rivinvälit ja marginaalit

minimaalisia. Lisäksi sanakirjojen sivut jakaantuvat yleensä kahteen tai kolmeen palstaan. (Varantola 2001, 217.)

Elektroniset sanakirjat jaetaan pääkäyttötarkoituksensa mukaan kahteen ryhmään: toinen ryhmä sisältää elektroniset sanakirjat, jotka on tarkoitettu ihmisten käytettäväksi, ja toinen elektroniset sanakirjat, jotka on tarkoitettu tietokoneiden käyttöön erilaisten kieliteknologisten sovellusten, kuten konekääntämisen, yhteydessä (Svensén 2004, 517). Seuraavassa keskitytään ainoastaan ihmisten käyttöön tarkoitettuihin elektronisiin sanakirjoihin, koska tietokoneiden käyttämät sanakirjat eivät ole oleellisia käsiteltävän tutkimusaiheen kannalta.

Ihmisten käyttöön tarkoitetut elektroniset sanakirjat jaotellaan käyttötapansa mukaan kahteen pääryhmään: *offline*- ja *online-sanakirjoihin*. Offline-sanakirjat ovat sanakirjan omistajan tai käyttäjän luona säilössä, esimerkiksi tietokoneella tai elektronisena sanakirjakynänä. Tietokoneelle sanakirjat asennetaan ulkoiselta välineeltä, tavallisimmin cd-rom-levykkeeltä tai Internetin kautta. Online-sanakirjaa puolestaan käytetään Internetin välityksellä, eikä tällainen sanakirja ole fyysisesti säilöttävissä käyttäjänsä luokse. (Svensén 2004, 517.) Painettujen sanakirjojen tapaan elektroninen offline-sanakirja on valmis tuote, jota ei enää voi muuttaa tai täydentää. Online-sanakirjaa puolestaan voidaan laajentaa ja päivittää loputtomasti. (Svensén 2004, 518.) Sekä cd-rom-sanakirjat että Internetissä toimivat verkkosanakirjat ovat tuoneet sanakirjojen luomiseen ja hyödyntämiseen aivan uusia mahdollisuuksia. Tilasta ei enää ole puutetta, joten sanakirjaan voidaan sisällyttää käytännössä niin paljon lemmoja kuin halutaan. Enää ei siis tarvitse pohtia tilasyistä johtuen, mitkä sanat ovat sanakirjan kohderyhmän kannalta ne oleellisimmat sanat lemmoiksi ja mitkä niin epäoleellisia, että ne uskalletaan jättää sanakirjan ulkopuolelle. Omiksi lemmoikseen voidaan myös hyvin valita taivutettuja sanamuotoja, joista sanan nominatiivi- tai infinitiivimuoto ei käy helposti esille. Samoin substantiivien feminiinimuodot voidaan lisätä lemmoiksi. Näin esimerkiksi Ranskan *directrice*-sanalle vastinetta hakevan ei enää tarvitse tietää sen löytyvän maskuliinimuotoisen *directeur*-lemman sanakirja-artikkelista. (Oppentocht & Schutz 2003, 216.) Myös sanakirja-artikkelit voidaan rakentaa hyvin monipuolisiksi. Ne voivat sisältää paljon sellaista tietoa, jota painetuissa sanakirjoissa ei ole ollut mahdollista antaa, kuten esimerkiksi ensyklopedista tietoa ja enemmän käyttöesimerkkejä. Lisäksi sanojen taivutusmuodot voidaan antaa paitsi hankalista epäsäännöllisesti taipuvista sanoista myös säännöllisesti taipuvista. Taivutusmuodot voidaan esittää vaikkapa havainnollisesti taulukkomuodossa. (Burke 2003, 246–247.) Kun tila ei enää ole sanakirjan rajoittava elementti, voidaan luopua painetun sanakirjan sanakirja-artikkeleille tyypillisestä tiiviistä, runsaasti lyhenteitä ja paikkamerkkejä sisältävästä ilmaisutavasta. Lyhenteet voidaan avata ja

lemma toistaa esimerkeissä. Tämä tekee tekstistä selvempää ja helpommin luettavaa. (Svensén 2004, 519.) Selvyyttä lisäävä tekijä on myös sanakirja-artikkelin sisältämän tiedon esittäminen ilmavammin, kun kaikkia tietoja ei tarvitse kirjoittaa peräkkäin kiinni toisiinsa, vaan tiedot voidaan jäsennellä asiakokonaisuuksiksi. Elektronisen sanakirja-artikkelin visuaaliseen ilmeeseen voidaan vaikuttaa monipuolisemmin keinoin kuin painetun. Käytettävänä on paitsi välilyönti- ja rivinvaihtonäppäin myös värejä, viivoja ja muita typografisia keinoja kuten erilaisia fontteja ja luettelomerkkejä. (Oppentocht & Schutz 2003, 217.)

Elektroniset sanakirjat eivät ole käyttäjän näkökulmasta enää riippuvaisia aakkos-järjestyksestä (Landau 2001,18). Itse asiassa elektronisen sanakirjan käyttäjä ei ole sanakirja-hakua tehdessään enää riippuvainen edes sanakirjan sisältämistä lemmoista. Kunhan vain sanakirjan sisältö on hyvin jäsennelty, elektroninen sanakirja voi tarjota käyttäjälleen täysin uusia tapoja etsiä tietoa. (Oppentocht & Schutz 2003, 222.) Tavallisin hakutapa elektronisesta sanakirjasta on kirjoittaa hakusana sanakirjan hakukenttään ja käynnistää haku, jolloin kone etsii kyseistä merkkijonoa sanakirjan sisältämien lemmojen joukosta. Tämä vastaa hakusanan selaamista painetusta sanakirjasta. (Burke 2003, 242.) Painetun sanakirjan tapaan haettavaa lemmaa voidaan tietysti myös hakea joissakin elektronisissa sanakirjoissakin suoraan aakkosellisesta indeksi-listasta (Trojanus 2002, 8). Merkittävä ero painetusta ja elektronisesta sanakirjasta tehtävien hakujen välillä on se, että elektronisessa sanakirjassa haun ei ole välttämättä rajoituttava vain sanakirjan lemmoihin. Haku voidaan ulottaa koskemaan myös sanakirja-artikkelien sisältämää tietoa. Jos esimerkiksi sanakirjasta haetaan hakusanalla *kirje*, voidaan halutessa tulokseksi saada joko *kirje*-lemmaan liittyvä sanakirja-artikkeli tai vaihtoehtoisesti kaikki sanakirjan sisältämät esimerkit, jotka sisältävät sanan *kirje*. Huomattavaa on myös se, ettei moniosaisten lemmojen sijoittaminen sanakirjan makro-rakenteeseen tuota enää ongelmia. Painetussa sanakirjassa sanakirjan tekijän on päätettävä, mikä moniosaisen lemman sanoista on se, jonka alta ilmaus löytyy. Elektronisessa sanakirjassa moniosaista lemmaa etsitään yhtenä kokonaisuutena. (Trojanus 2002, 8.) Elektroninen sanakirja mahdollistaa myös hakemisen pelkällä hakusanan osalla. Tällöin hakusana katkaistaan esimerkiksi asteriskilla joko haettavan sanan alusta tai lopusta tai tarvittaessa sekä alusta että lopusta. Esimerkiksi haku **umrechnung** voi tuottaa tulokseksi vaikkapa yhdyssanan *Devisenumrechnungskurs*. (Trojanus 2002, 9.) Elektronisesta sanakirjasta voidaan hakea tietoja myös sanakirja-artikkelin sisältämien osien perusteella (Burke 2003, 243). Käyttäjä voi haluta rajata hakua vaikkapa kieliopillisen määritelmän (esim. transitiiviverbi), etymologian (esim. venäläistä alkuperää oleva sana), morfologian

(esim. suffiksiin *-is* loppuva sana), murteen (esim. Irlannin englanti) tai sanan tyylin (esim. ylätyylinen) mukaan. Elektronisesta sanakirjasta voidaan hakea myös sanan ääntämisen mukaan, mikäli sanan ääntämisohjeet on annettu. Esimerkiksi etsittäessä ruotsinkielisestä sanakirjasta merkkijonolla **a:ʃ* saadaan tulokseksi kaikki sanat, joiden loppu ääntyy tällä tavoin. Esimerkkien joukossa on varmasti paljon *age*-loppuisia sanoja, mutta muun muassa myös sana *pistasch*. (Svensén 2004, 521.) Elektronisissa sanakirjoissa on mahdollista käyttää hyväksi myös muita vaikkapa kirjastojen tietokantahauista tuttuja hakumenetelmiä. Tällaisia ovat Boolen operaattorit (*ja, tai, ei*) sekä jokeri-merkki (*?*), jota voidaan käyttää korvaamaan yhtä tai useampaa kirjainta, silloin kun sanan tarkasta kirjoitusasusta ei ole varmuutta (Trojanus 2002, 8). Lisäksi elektronisissa sanakirjoissa on yleensä myös sumea haku -toiminto (*fuzzy search*), joka ehdottaa hakusanalle korvaavaa, jos alkuperäistä hakusanaa ei löydy. Näin pienet kirjoitusvirheet eivät estä haun onnistumista. Toinen samantyyppinen toiminto on stemmeri (*stemmer*), joka edistää taivutetulla hakusanalla tehtävän haun onnistumista purkamalla taivutetun sanan nominatiivi- tai infinitiivi-muotoon. (Burke 2003, 244–245.) Läheskään kaikki elektroniset sanakirjat eivät ole hakumahdollisuuksiltaan niin kehittyneitä, että ne sisältäisivät kaikki edellä esitellyt hakutavat, mutta joka tapauksessa elektronisiin sanakirjoihin liittyy mahdollisuus tehdä monipuolisempia hakuja kuin mihin painettujen sanakirjojen käyttäjä on tottunut.

Elektronisten sanakirjojen yleistyminen ja sähköisten medioiden ja etenkin Internetin arkipäiväistyminen ovat jo nyt muuttaneet ihmisten sanakirjan käyttötottumuksia ja sanakirjoille asetettavia vaatimuksia (katso esim. Tiittula 2006, 126). Paitsi että elektroniselta sanakirjalta odotetaan nykyään aivan toisenlaista ulkoasua kuin painetulta sanakirjalta, sen odotetaan myös olevan nopea ja helppo käyttää. Hakukoneen on oltava tehokas, sanakirjan on sisällettävä paljon lemmoja ja sanakirja-artikkeleiden on oltava monipuolisia. Käytettävyyden vuoksi kaikkea tietoa ei kuitenkaan saa levittää kerralla lukijan silmille, vaan lemmaan liittyvät lisätiedot on tarjoiltava lukijalle vasta, kun tämä niitä tarvitsee. Käytännössä se tapahtuu vaikkapa hiiren napsautuksella. (Tiittula 2006, 126.)

Koska elektroniseen sanakirjaan voidaan sisällyttää lähes rajattomasti tietoa, sanakirja-artikkelien sisältämä tieto on rakennettava kerrokselliseksi, jotta informaation määrä ei rasita käyttäjää. Kerroksellisuus tarkoittaa sitä, että jokainen tieto lisätään sanakirjaan omana tietueenaan. Tämä mahdollistaa sen, että käyttäjän voidaan sallia valita luettavakseen vain tarpeelliseksi katsomansa osiot. Elektronisen sanakirjan sisältämän tiedon paljoudessa käyttäjä pääsee liikkumaan mielekkäästi linkkien avulla. Linkit vastaavat idealtaan painetun sanakirjan viittauksia toisaalle kirjassa. Linkityksen avulla elektronisen sanakirjan erilliset

tekstielementit kootaan yhdeksi suureksi mahdollisuuksien verkoksi. Linkkien avulla liikutaan yhdestä tekstiosasta toiseen, joka liittyy jollakin tavalla edelliseen. Tällaisia tekstiosia kutsutaan hyperteksteiksi. Elektronisessa sanakirjassa on mahdollista linkittää vaikkapa toisiinsa läheisesti liittyviä termejä, mutta linkitettynä voi olla yhtä hyvin nauhoitettu ääntämismalli, täydellinen taivutuskaavio, havainnollistava kuva tai video, esimerkkejä, harjoitustehtäviä tai sanakirjan käyttöohje. Linkit voivat olla sanakirjan sisäisiä tai jopa sanakirjan ulkopuolisia, jolloin ne johtavat esimerkiksi toiseen sanakirjaan. (Svensén 2004, 523–524.)

Elektronisilla sanakirjoilla on paljon hyviä puolia verrattuna painettuihin sanakirjoihin. Niitä on ensinnäkin kevyt kuljettaa mukana. Cd-rom-levy ei paljoa paina ja Internetin välityksellä käytettävä sanakirja vielä vähemmän. Tästä on hyötyä varsinkin tulkeille. Elektronisten sanakirjojen haut ovat monipuolisia, eivätkä kestä paria sekuntia kauempaa. (Trojanus 2002, 8.) Lisäksi niiden lähestulkoon rajaton koko luo mahdollisuudet erittäin suuren tietomäärän tarjoamiseen. Moneen elektroniseen sanakirjaan on myös sisällytetty toiminto, jolla käyttäjä voi luoda oman henkilökohtaisen sanakirjaversionsa lisäämällä sanakirjaan omia huomioitaan tai lisätietoja. Tällainen itse-räätälöintitoiminto voi olla kääntäjälle erittäin toimiva lisä sanakirjaan ja parantaa sanakirjan käytettävyyttä entisestään. Toki elektronisilla sanakirjoilla on haittapuolensakin. Suurin lienee se, että niiden käyttö on sidottua tietokoneeseen. Ensinnäkin käyttäjällä on oltava kone ja toisekseen sen on oltava päällä. Tietokoneen avaaminen yhden ainoan tarkistettavan sanan takia ei juuri kannata. Lisäksi sanakirjaohjelman ensimmäinen käyttöönotto asennuksineen kestää huomattavasti kauemmin kuin painetun sanakirjan avaaminen ensimmäistä kertaa. (Trojanus 2002, 12–13.) Online-sanakirjan käyttöön liittyy myös Internetin tarve. Internet-operaattorin vaikeudet tai sanakirjasivuston ylikuormittuminen voivat hidastaa tai jopa estää kokonaan sanakirjan käytön. Toisaalta online-sanakirjan verraton etu on se, että sitä pystytään päivittämällä pitämään jatkuvasti ajan tasalla, eikä se vanhene niin kuin offline-sanakirja tai painettu sanakirja.

2.2 Ekvivalenssi kaksikielisessä sanakirjassa

Svensén (2004, 310) määrittelee kaksikielisen sanakirjan tehtäväksi yhdistää yhdenkielisiin leksikaalisiin yksiköihin toisenkieliset vastineet, jotka vastaavat ensiksi mainittuja sekä

semanttisesti että pragmaattisesti. Karkeasti sanottuna kaksikielisessä sanakirjassa lähdekielisen sanan merkitys osoitetaan siis yhdellä tai useammalla kohdekielen samaa tarkoittavalla sanalla. Valitettavasti vastineiden muodostaminen ei ole aivan yksinkertaista, koska kahta eri kielijärjestelmää on haasteellista kuvata toisen kielen keinoin. Tyypillistä kaksikieliselle sanakirjalle on se, että kielien väliset yhtäläisyydet nousevat siinä vahvemmin esiin kuin kielten erot, joita on vaikeampi kuvata (Svensén 2004, 310). Ekvivalenssisuhteet voidaan jakaa kolmeen loogiseen päätyyppiin: täydelliseen ekvivalenssiin, osittaiseen ekvivalenssiin ja nollaekvivalenssiin. Käytännössä ekvivalenssista puhuttaessa on erotettava, puhutaanko lemman ja sen vastineiden välisestä ekvivalenssisuhteesta vai lemman yksittäisen merkityksen ja vastineen tietyn merkityksen välisestä suhteesta. Kromann, Riiber ja Rosbach (1991, 2716–2717) nostavat esimerkiksi englanninkielisen lemman *news* ja sen saksankieliset vastineet *(report, information) Nachricht, (recent development) Neuigkeit(en)* ja *(Press, Film, Rad, TV) Nachrichten (pl.)*. Jos ekvivalenssisuhdetta tarkastellaan lemman ja sen vastineiden välillä, kyseessä on osittainen ekvivalenssisuhde. Jos taas sitä tarkastellaan lemman alamerkityksen tai merkitysnyanssin ja vastineen vastaavan alamerkityksen välillä, tulokseksi saadaan täydellinen ekvivalenssi. Kromannin, Riiberin ja Rosbachin mukaan jälkimmäinen tapa käsitellä ekvivalenssisuhdetta soveltuu parhaiten leksikografian käyttöön.

Täydellinen ekvivalenssi tarkoittaa sitä, että kahden kielen sanat vastaavat toisiaan täydellisesti merkitykseltään ja käytöltään. Tällainen yksi-yhteenvastaavuus on erittäin harvinaista, mutta sitä esiintyy etenkin teknis-luonnontieteellisillä aloilla, joissa määritteiden muodostaminen on pitkälti kansainvälistä ja usein jopa standardisoitua (esim. *neliöjuuri* - *Quadratwurzel*). On muistettava, että täydelliseen ekvivalenssiin kuuluu myös käytettävyyteen liittyvät asiat, kuten tyyli, sekä konnotaatiot (esim. *töllö* - *Glotze*). (Svensén 2004, 315–316.) Kromanniin et al. viitaten täydellinen ekvivalenssisuhde voi olla siis myös lemman ja vastineen osamerkitysten välillä kuten seuraavassa esimerkissä.

Esimerkki 1

morsian	*bride* (hääpäivänä) *fiancée* (kihlattu)

Sanan *bride* ja sanan *morsian* yhden osamerkityksen välillä vallitsee täydellinen ekvivalenssi, sillä sanojen merkitys ja niihin liittyvät konnotaatiot ovat samat. Täydellistä ekvivalenssia voidaankin oikeastaan pitää kieltenvälisenä synonymiana (Kromann et al. 1991, 2717 –2718).

Osittaisella ekvivalenssilla tarkoitetaan tilannetta, jolloin erikielisillä ilmauksilla on joiltakin osin yhtäläinen merkitys, mutta se ei kuitenkaan ole täydellinen. Kun kielten välinen ero perustuu niiden käsitejärjestelmien eroon, käytetään termejä *konvergenssi* ja *divergenssi* merkitsemään eron taustalla olevaa syytä. Konvergenssista on kyse, kun kohdekielen ilmausta voidaan pitää kieltenvälisenä hyperonyyminä eli yläkäsitteenä lähdekielen ilmaukselle. (Svensén 2004, 316–317.)

Esimerkki 2

boyhood	(pojan) *lapsuus*
girlhood	(tytön) *lapsuus*

Edeltävässä esimerkissä lähdekielen kahden (*boyhood* + *girlhood*) ilmauksen yhteismerkitys vastaa kohdekielen yhtä ainoaa ilmausta (*lapsuus*). Mikäli lähdekielisten ilmausten erityismerkitykset halutaan säilyttää, ne on tuotava näkyviin lisäämällä kohdekieliseen tekstiin lisää tietoa, esimerkiksi kääntämällä englanninkielen *boyhood* suomeksi *pojan lapsuudeksi* (vrt. Kromann et al. 1991, 2718). Divergenssissä on kyse päinvastaisesta tilanteesta. Tätä havainnollistaa kolmas esimerkki.

Esimerkki 3

lapsuus	(pojan lapsuus) *boyhood*
	(tytön lapsuus) *girlhood*

Divergenssissä kohdekielen ilmaus on ikään kuin kieltenvälinen hyponyymi eli alakäsite lähdekielen ilmaukselle, ja lähdekielen yksi ilmaus (*lapsuus*) voi saada kohdekielessä vastineekseen useamman ilmauksen (*boyhood*, *girlhood*) (Svensén 2004, 317). Sanakirjassa konvergenssista tai divergenssistä johtuva ekvivalenssiero pyritään tasoittamaan antamalla lisätietoja yleensä sulkeissa. Konvergenssin ja divergenssin yhteydessä sulkeissa oleva lisätieto voidaan hyödyntää useissa tapauksissa sellaisenaan tekstiin. (Kromann et al. 1991, 2718.)

Osittaiset ekvivalenssierot voivat johtua konvergenssin ja divergenssin lisäksi lähde- ja kohdekielen ilmausten erilaisista konnotaatioista kuten esimerkissä neljä.

Esimerkki 4

mailbox	*postilaatikko*
Glotze	*televisio*

Tällöin puuttuva tieto, joka voi koskea vaikkapa ilmauksen tyyliarvoa, lisätään sanakirjaan käyttäjän avuksi (Svensén 2004, 319).

Esimerkki 5

mailbox	(amerikanenglantia) *postilaatikko*
Glotze	(halveksivasti) *televisio*

Esimerkissä viisi on annettu lisätietoja sulkeissa. Tällaisia lisätietoja sanakirjan käyttäjä ei kuitenkaan yleensä voi sisällyttää suoraan tekstiinsä, vaan hänen on muotoiltava koko tekstiä välttääkseen lähdekielisen ilmauksen sisältämän tiedon häviämistä (Kromann et al. 1991, 2718).

Nollaekvivalenssista puhutaan kun kohdekielessä ei ole vastinetta lähdekieliselle ilmaukselle. Yleensä nollaekvivalenssia ilmenee, kun on kyse kulttuurisidonnaisista ilmauksista. Tällöin leksikografin on turvauduttava lyhyisiin, mutta täsmällisiin ensyklopedisiin selityksiin ja muodostettava käännösehdotuksia esimerkiksi suorista lainoista tai käännöslainoista. (Kromann et al. 1991, 2718; Svensén 2004, 319–320.)

2.3 Hyvä sanakirja

Hyvää sanakirjaa määriteltäessä on otettava huomioon erityisesti, kenelle sanakirja on tarkoitettu, sillä sanakirjan sisältö ja sen käyttäjältä odotetut taidot riippuvat täysin sen kohderyhmästä. Äidinkielen yksikielisestä sanakirjasta tarkistetaan usein sanan merkityksiä, joissakin kielissä usein myös sanan oikeinkirjoitusasua tai sen korrektia ääntämistapaa. Vierasta kieltä opettelevat käyttävät kaksikielistä sanakirjaa usein vieraskielisen tekstin ymmärtämiseen tai vieraskielisen vastineen löytämiseen. Vieraan kielen opiskelijoille on

kehitetty myös omia yksikielisiä sanakirjoja, joissa käytetty kieli on tehty helppotajuiseksi vielä rajallisesti vierasta kieltä puhuvaa silmällä pitäen. Englantia vieraana kielenä opiskelevien sanakirjan käyttötapoja ovat tutkineet muun muassa Atkins ja Varantola (1998a). Heidän tutkimuksensa tulokset vahvistivat ennakko-oletuksen, että kielenopiskelijat tarttuvat helpommin kaksikieliseen sanakirjaan kuin yksikieliseen huolimatta siitä, kuinka edistyneestä kielenopiskelijasta oli kyse. Tutkimuksessa selvisi esimerkiksi myös, että kielitaidon vahvuus vaikuttaa positiivisesti sanakirjahakujen onnistumiseen.

Hyvän sanakirjan ominaisuuksia pohdittaessa on muistettava, että sanakirja ei pyri olemaan oikeassa. Sen perimmäinen tarkoitus on tarjota käyttäjälle riittävästi tietoa kielellisen ilmauksen merkityksestä. Käyttäjän huoleksi jää sitten soveltaa saamaansa tietoa älykkäästi juuri siinä yksittäisessä käyttöyhteydessä, johon hän tietoa tarvitsee. (Varantola 2001, 220–221.) Sanakirjan hyvyyden sijasta onkin oikeastaan syytä puhua sen soveltuvuudesta kulloisellekin käyttäjälleen. Kuten Varantola (2001, 220) sanoo: ”On tärkeää, että sanakirjan käyttäjä tietää, miten sanakirjaa voi käyttää ja millaiseen sanakirjankäyttöön hänen oma kielitaitonsa antaa mahdollisuuden.” Seuraavassa luvussa käsitellään ihanteellista sanakirjaa kääntäjän näkökulmasta.

2.4 Ihanteellinen kääntäjän sanakirja

Hans-Peder Kromannin (1989, 58) mukaan kaksikielisillä sanakirjoilla on vain yksi todellinen tarkoitus: ”Sie dienen der interlingualen Kommunikation und vor allem dem Übersetzen aus einer Sprache in eine andere Sprache.” Tähän tarkoitukseen sanakirjan käyttäjät tarvitsevat sanakirjaa, ja tähän tarkoitukseen leksikografit tarjoavat heille vastineita ja niihin liittyvää muuta tietoa. Tietenkään sanakirjan perustehtävä ei ole olla yksinomaan puhtaan kääntämisen apuväline, sillä sanakirjaa käytetään apuna myös luotaessa vieraskielistä tekstiä ilman lähdetekstiä. Periaatteessa voidaan ajatella, että Kromann on ajatellut vieraskielisen tekstin laatimisen sisältyvän kääntämiseen: tekstiä kirjoittaessaan kirjoittaja usein ikään kuin kääntää omia ajatuksiaan. Tässä yhteydessä on kuitenkin yhdentekevää, lasketaanko lähdetekstittömän vieraskielisen tekstin laatimista kääntämiseksi vai ei. Oleellista on huomata, että leksikografinen käsitys peruskääntämisestä eroaa huomattavasti käännöstieteellisestä näkemyksestä. Onkin siis syytä erottaa toisistaan ammattimainen ja ei-ammattimainen kääntäminen.

Ammattimainen kääntäminen eroaa perusperiaatteeltaan huomattavasti ei-ammattimaisesta kääntämisestä, kuten esimerkiksi kielen oppimiseen tähtäävistä käännösharjoituksista (Snell-Hornby 1996, 20). Ammattimainen kääntäminen ei ole lähdetekstin kielellisten elementtien korvaamista lauserakenteellisesti mahdollisimman samanlaisilla kohdekielen elementeillä. Kääntämisen lähtökohtana eivät ole yksittäiset tekstin osat tai käyttöyhteydestään irrotettu teksti, vaan pikemminkin tiiviisti tiettyyn käyttöyhteyteen sidottu teksti, joka on käännettävä niin, että se toimii kohdekulttuurissa kohdekielellä. (Vermeer 1989, 171.) Ammattikääntäjän työskentelyn lähtökohtana on tietty lähdeteksti, jolla on oma tarkoituksensa tietyssä kommunikatiivisessa tilanteessa. Tästä lähdetekstistä hän sitten muodostaa kohdetekstin, joka on muokattu sen tilanteen mukaiseksi, johon se on tarkoitettu (Rogers & Ahmad 1998, 194). Rogersin ja Ahmadin havainnollistavan esimerkin mukaan kääntäjä ei siis vain käännä tekstiä englannista espanjaksi, vaan vaikkapa brittiläisen yrityksen brittiläisen asianajajan espanjalaiselle kauppakumppaniyritykselle lähettämää englanninkielistä kirjettä, jonka kauppakumppani haluaa käännättää espanjaksi lakimiestään varten, jotta tämä voisi valmistella asiaan liittyviä toimia. Onnistuakseen tehtävässään kääntäjä tarvitsee hyvin spesifistä tietoa niin kielen variaatioista, asia-aiheesta, tekstityypistä kuin kommunikaation tasostakin. (Rogers & Ahmad 1998, 194.) Kääntäjien kannalta kaksikielisten sanakirjojen sanakirja-artikkeleissa tarjotaan kuitenkin usein liian vähän tietoa, sillä perinteisesti leksikografit ovat pyrkineet kuvaamaan sanan merkitystä ilman kontekstiriippuvuutta. Tavoitteena on ollut saada sanan merkitys mahdollisimman yleiseen asuun, kun taas kääntäjä nimenomaan tarvitsisi tietoa sanasta ja sen merkityksestä tietyssä yksittäisessä kontekstissa. (Varantola 2003, 4.) Kääntäjien ja leksikografien käsitykset sanavastineista eli ekvivalenssista eroavat oleellisesti toisistaan. Kromannin (1989, 226) mukaan leksikografit käsittävät kaksikielisen leksikografian yhteydessä ekvivalenssilla abstraktiota, joka syntyy sanan mahdollisista käyttötavoista kontekstissa. Käännöstieteessä ekvivalenssi sen sijaan on konkreettinen ”tässä ja nyt”, joka riippuu suuresti käyttöyhteydestä. Tätä eroa havainnollistaa uusiseelantilainen runo *Spring Song*, jota saksannettaessa sana S*eptember* on käännetty sanalla *März* johtuen kevään eri ajankohdasta eteläisellä ja pohjoisella pallonpuoliskolla. Runo on ääriesimerkki, eikä tällainen vastine olisi yhdessäkään kaksikielisessä sanakirjassa mahdollinen, mutta se tuo hyvin esiin käyttöyhteyden merkityksen kääntäjälle. Radegundis Stolze (1989, 22) on Kromannin kanssa samoilla linjoilla. Hänen mukaansa syy sanakirja-artikkeleiden kääntäjien kannalta epätyydyttävään rakenteeseen löytyy erilaisista käsityksistä kääntämisestä. Leksikografit tarkastelevat kääntämistä *kielen* kääntämisenä, jolloin keskiössä on eri kielten merkkien ekvivalenssisuhteet. Kääntäjille tärkeämpää on kielenkäyttö, jolloin

kieli muuttuu jatkuvasti kulloinkin vallitsevien suhteiden mukaan. Käännettävänä on siis *teksti*.

Kaksikielistä sanakirjaa on perinteisesti pidetty hieman kyseenalaisena kääntäjän apuvälineenä. Koska kääntäjä etsii sanakirjasta vastauksia kysymyksiin, jotka nousevat erittäin pitkälti tilanne- ja käyttöyhteydestä riippuvista tekijöistä, sanakirja ei läheskään aina pysty antamaan kääntäjää tyydyttävää vastausta. Kaksikielisten sanakirjojen sijaan ammattikääntäjän apuvälineiksi ehdotetaan usein yksikielisiä sanakirjoja ja paralleelitekstejä eli käännettävän tekstin kanssa samaa aihetta käsitteleviä kohdekielisiä tekstejä, joista näkyy miten sanoja käytetään kontekstissaan ja millaiset kielelliset ja kulttuurilliset konventiot ovat kyseiselle tekstityypille ominaisia. (Snell-Hornby 1996, 91.) Kuitenkin tutkimukset osoittavat, että kaksikielistä sanakirjaa käytetään apuvälineistä eniten. Mackintosh sekä Atkins ja Varantola ovat tutkineet kääntäjäopiskelijoiden sanakirjojen käyttöä (Mackintosh 1998, Atkins & Varantola 1998b, Varantola 1998) ja Nord ammattikääntäjien apuvälineiden käyttöä (Nord 1999). Tutkimuksista kävi ilmi, että suurin osa kääntäjistä ja opiskelijoista tarttuu ensimmäisenä apuvälineenään kaksikieliseen sanakirjaan. Niiden merkitystä kääntäjän apuvälineenä ei ole siis syytä aliarvioida. Varantolan (1998, 184) tutkimuksen mukaan suurin osa kaksikielisestä sanakirjasta tehdyistä hauista koski tuntemattoman vastineen etsintää. Kaksikielistä sanakirjaa käytettiin kuitenkin myös vahvistuksen saamiseksi kääntäjän aavistuksille sopivasta käännösvastineesta ja lisätiedon etsintään. Merkittävää on myös sanakirjojen, sekä kaksi- että yksikielisten, käyttö vieraankielen kollokaatioiden etsimiseen ja etenkin niiden varmistamiseen (Atkins & Varantola 1998b, 115). Britta Nord (1999, 384) toteaa havainneensa tutkimuksessaan, että ammattikääntäjät paitsi hakevat kohdekielisiä vastineita kaksikielisestä sanakirjasta, he hieman yllättäen käyttävät kaksikielistä sanakirjaa myös lähdekielisen ilmauksen ymmärtämiseen, kohdekielisen ilmauksen sopivuuden tarkistamiseen tai vaihtoehtoisen kohdekielisen ilmauksen – käytännössä siis lähinnä kohdekielisen synonyymin – etsimiseen.

Sanakirjoista etsitään siis vastinetietoa, mutta myös haetaan varmistusta aavistuksille ja perustelluille arvauksille siitä, miten yksittäinen lähdetekstin kohta voitaisiin kääntää. Kaksikielinen sanakirja aktivoi muistia. Jos sanakirja tarjoaa tällöin vastineeksi sellaista sanaa tai sanontaa, jota kääntäjä ei tunne, kääntäjä joutuu varmistamaan saamansa vastineen tai oman aavistuksensa toisesta tietolähteestä. (Varantola 1998, 181.) Tämän vuoksi kääntäjän kannalta edullinen sanakirja on sellainen, joka tarjoaa riittävästi muutakin tietoa kuin pelkän sanavastineen, jotta kääntäjä pystyy päättelemään soveltuuko vastine juuri hänen tarvitsemaansa käyttöyhteyteen. Kaksikieliset sanakirjat, ja etenkin kaksikieliset erikoisalojen

sanakirjat, tarjoavat hyvin vähän tietoa käyttöalasta esimerkiksi määritelmien muodossa. Tällöin kääntäjän on useimmiten käännyttävä yksikielisen sanakirjan puoleen, josta määritteet löytyvät. Tosin yksikielisetkin sanakirjat kuvaavat usein vain kielen yleiskäyttöä, eikä niistä löydy riittävän yksityiskohtaista tietoa käännösratkaisun perustaksi. (Rogers & Ahmad 1998, 197–198.)

Kääntäjän kannalta tarkasteltuna kaksikielisillä sanakirjoilla on yksi suuri etu verrattuna yksikielisiin sanakirjoihin. Parhaassa tapauksessa kaksikielinen sanakirja nimittäin tarjoaa kattavan määrän vastineita, joiden avulla kääntäjä saa kuvan lähdekielisen lemman merkityksestä. Lisäksi se tarjoaa samanaikaisesti myös suoria ehdotuksia kohdekielisiksi vastineiksi. (Nord 1999, 384.) Yksikielisessä sanakirjassa kylläkin määritellään lemman merkitys, mutta kääntäjän oman pohdinnan varaan jää, miten kyseinen asia ilmaistaan kohdekielellä. Mackintoshin (1998, 134) tutkimuksen mukaan sanakirjan käytössä eniten tyytymättömyyttä aiheuttavat puuttuvat lemmat. Kääntäjä ei löydä hakemaansa lemmaa sanakirjasta joko ollenkaan tai löytää vain sitä osittain vastaavan termin. Seuraavaksi eniten tyytymättömyyttä aiheuttivat vastineen valintaan liittyvät seikat. Joko kääntäjä ei ollut ylipäätänsä tyytyväinen sanakirjan tarjoamiin vastineisiin, tai sitten sanakirja ei tarjonnut riittävästi tietoa, joka olisi mahdollistanut valinnan sanakirjan ehdottamien vastineiden välillä. Tällöin sanakirjan avulla valittu vaihtoehto oli vielä tarkistettava toisesta lähteestä. Kääntäjän kannalta sanakirjan käytettävyyttä lisää se, mitä enemmän sanakirja-artikkeli sisältää tietoja, joiden avulla vaihtoehtoiset vastineet voidaan erottaa toisistaan. Sanakirjan on tuotava esille sekä vastineiden merkitys- että käyttöerot. (Snell-Hornby 1999, 182.) Varantola (1998, 180) luettelee kääntäjän kannalta merkittäviksi tiedoiksi muun muassa käyttöyhteys- ja tyylitiedot, virke- ja tekstitason tiedot, erikoisalan tiedot ja muut oleelliset taustatiedot. Tässä Varantola (1992) tukeutuu J. C. Sagerin ajatukseen siitä, että etsiessään erikoisalan termejä kääntäjät eivät vain halua löytää vieraskielistä vastinetta, vaan he haluavat myös tietää termin suhteista muihin läheisiin käsitteisiin ja saada siitä riittävästi ensyklopedista tietoa. Tällainen tieto takaa sen, että kääntäjä ymmärtää, mitä kyseisellä termillä todella tarkoitetaan. Radegundis Stolze (1989, 23) on päätynyt samaan lopputulokseen todetessaan kääntäjän kykenevän muotoilemaan kirjoittamaansa tekstiä sitä paremmin mitä syvällisemmin hän ymmärtää käsittelemäänsä asiaa.

Stolzen mukaan useissa kaksikielisissä sanakirjoissa kieliopilliset muodot ja syntaktiset suhteet vievät suhteettoman suuren osan sanakirja-artikkelin sisällöstä. Hänen mukaansa kääntäjältä voidaan edellyttää niin hyvää työkielten hallintaa, etteivät kieliopilliset tiedot ole hänelle välttämättömiä. Niiden sijaan kääntäjä tarvitsee semanttisia ja erikoisalan kieltä

koskevia tietoja. (Stolze 1989, 21.) Tämä koskee luonnollisesti lähinnä painettuja sanakirjoja, koska elektronisissa sanakirjoissa kieliopillisiin tietoihin käytetty tila ei ole pois muilta sanakirja-artikkelissa annettavilta tiedoilta. Stolzen ajatus siitä, että kääntäjän sanakirja voi sisältää vähemmän kielioppitietoja, saa osittaista tukea Varantolalta (1998, 181). Hänen mukaansa kääntäjät kylläkin hakevat myös leksikaalista tietoa – millaiset kieliopilliset lainalaisuudet koskevat tiettyä ilmaisua ja millaisessa sana-, lause- ja tekstiympäristössä se yleensä ilmenee –, mutta samalla he haluavat selvittää, sopiiko ilmaisu kyseessä olevaan tekstiyhteyteen, aihealaan, tekstityyppiin tai kielen rekisteriin. Sanakirja voi tarjota näitä tietoja sanan käyttöä koskevissa merkinnöissä tai esimerkeissä, mutta ne eivät aina riitä tyydyttämään kääntäjän tarpeita. Varantola toteaakin, että kääntäjän tiedon tarpeet ovat yleensä perinpohjaisempia ja vaativat pidempiä konteksteja sekä erikoistunutta tietoa ympäröivästä maailmasta. Ongelmana vain on, että tällaiset asiat eivät oikeastaan edes kuulu sanakirjaan. Lisäksi yhden hakuteoksen on hyvin vaikeaa, ehkä jopa mahdotonta vastata tällaisiin tiedontarpeisiin. (Varantola 1998, 181.) Sanakirjoista haetaan paljon sellaista tietoa, jota niiden ei oikeastaan edes kuulu sisältää, koska sellaista tietoa ei ole saatavilla mistään muualtakaan – ei ainakaan helpossa ja systemaattisessa muodossa (Varantola 1998, 181). Edellä on käynyt ilmi, ettei kaksikielinen sanakirja aina pysty vastaamaan kääntäjän tarpeisiin. Seuraavaksi onkin syytä pohtia, millaisia ratkaisuja tähän ongelmaan voitaisiin löytää.

Siirtyminen painetuista kaksikielisistä sanakirjoista elektronisiin on ollut merkittävä edistysaskel sanakirjan käytettävyydelle. Kun sanakirjan sisältöä ei enää tarvitse mahduttaa tiettyyn sivumäärään, rajaton tila on mahdollistanut kattavien sanakirja-artikkelien kokoamisen. Elektronisten sanakirjojen myötä kääntäjälle on tullut mahdolliseksi myös itse muokata sanakirjaa tarpeidensa ja mieltymystensä mukaiseksi. Mikäli niin kutsuttu tavallinen kaksikielinen sanakirja ei tunnu tarjoavan riittävästi apua kääntäjälle, Mackintosh (1998, 138) ehdottaa kääntäjän avuksi hybridisanakirjaa eli kaksikielistä sanakirjaa, joka koostuu sekä vastineista että yksikielisestä sanakirjasta tutuista määritteistä. Hybridisanakirjan vahvuutena on sen monipuolisuus. Kääntäjän ei tarvitse etsiä tietoa kuin yhdestä sanakirjasta, kun sekä määritteet että vastineet löytyvät samasta pakkauksesta. Tämä nopeuttaa sanakirja-työskentelyä, kun erillinen vastineen varmistusvaihe yksikielisestä sanakirjasta jää tarpeettomaksi. Hybridisanakirja ei kuitenkaan tuo kääntäjälle apua siihen tosiasiaan, että hänen on käytettävä yleensä tietystä kontekstista riippuvan ongelman ratkaisuun sanakirjan sanalle antamia kuvauksia, jotka ovat hyvin konteksti-irrallisia. Parempi apuväline ongelman ratkaisuun voisi olla käännöksen kannalta oleellisen alan paralleeliteksteistä koottu korpus,

jonka avulla aavistukset sopivasta käännöksestä voisi tarkistaa nopeasti konkordanssi-toiminnolla. Korpuksen avulla on helppo selvittää, miten tiettyä ilmausta käytetään lähdetekstin kaltaisissa kohdekielen teksteissä. (Varantola 1998, 181.) Kaksikielisen sanakirjan ja laadukkaan yksikielisen, valikoiduista teksteistä koostuvan korpuksen yhdistelmä olisi tehokas apuväline kääntäjälle (Atkins & Varantola 1998b, 111). Kääntäjän kannalta ihanteellisen sanakirjan olisi siis sisällettävä mahdollisimman paljon tietoa mahdollisimman laaja-alaisesti ja mahdollisimman järjestelmällisessä ja helposti ja nopeasti käytettävässä muodossa. Hans J. Vermeer (1989, 171) onkin osunut naulankantaan todetessaan: ”Je weniger ein Wörterbuch nur „Wörter“buch ist, desto hilfreicher ist es für den Translator.”

On arvioitu, että jopa viisikymmentä prosenttia kääntämiseen käytetystä ajasta kuluu eri lähteiden ja apuvälineiden parissa (Varantola 1998, 179). Tämän vuoksi on tärkeää, että kääntäjä osaa käyttää sanakirjan parissa kuluttamansa ajan mahdollisimman tehokkaasti. Kääntäjän on osattava käyttää kaksikielistä sanakirjaa kriittisesti ja opittava pitämään sitä apuvälineenä, joka helpottaa päätöksentekoa, mutta ei tarjoa valmiiksi pureskeltuja patenttiratkaisuja joka tilanteeseen (Snell-Hornby 1999, 182). Varantola (1998, 181) ilmaisee asian näin: ”I see translators as decision-makers who do not expect to find the ultimate truth in their dictionaries, but rather view the reference works as collections of helpful information which facilitate their decision-making and make the result more reliable.” Kääntäjät sisäistävätkin sanakirjojen kriittisen käytön yleensä erittäin hyvin. Jopa niin hyvin, että he ovat tyytyväisiä sanakirjasta löytämäänsä ratkaisuun vain, mikäli he voivat vahvistaa sen useammasta lähteestä (Mackintosh 1998, 134). Harjaantuneimmat sanakirjan käyttäjät epäilevätkin sanakirjan tarjoamaa tietoa enemmän kuin vähemmän sanakirjoja käyttävät. He myös vaativat sanakirjalta enemmän, kuten aikaisemmin tässä luvussa on käynyt ilmi. Sanakirjojen tekijöillä puolestaan on usein käsitys, että sanakirjojen käyttäjät vaativat sanakirjalta mahdottomia, eivätkä edes käytä sanakirjaa optimaalisesti hyväkseen. Monet käyttäjistä jättävät johdantokappaleet ja sanakirjan käyttöohjeet lukematta, koska uskovat osaavansa käyttää sanakirjaa muutenkin. (Varantola 1998; 180, 188). Sanakirjan käyttäjän taidot heijastuvat suoraan hänen sanakirjastaan saaman hyödyn määrään. Mitä paremmin käyttäjä hallitsee kielen ja mitä paremmin hän osaa kääntää, sitä enemmän hän hyötyy sanakirjasta. Sama koskee myös sanakirjan käyttötaitoja. Mitä paremmin sanakirjaa osaa käyttää, sitä enemmän siitä saa irti. Tästä johtuen sanakirjan eri käyttäjät päätyvät eri tuloksiin käyttäessään samaa sanakirjaa samojen tekstiongelmien ratkaisuun. (Varantola 1998, 187). Voidaankin siis todeta, että kääntäjän kannalta ihanteellinen sanakirja sisältää sanatason

tiedon lisäksi paljon käyttötietoa sanasta sen eri tekstiyhteyksissä. Toisaalta ihanteellinen sanakirja vaatii myös ihanteellisen käyttäjän, joka tuntee sanakirjan tarjoamat mahdollisuudet, mutta myös tietää sen sisältämät rajoitukset. Tämän seurauksena hän osaa käyttää sanakirjaa tehokkaasti hyödykseen muiden apuvälineiden rinnalla.

3 Käytettävyystutkimus

Käytettävyystutkimuksen tavoitteena oli selvittää, miten Outi Steuerin ja Liisa Tiittulan uusi kaksikielinen talouskielen erikoissanakirja soveltuu kääntäjäopiskelijoiden apuvälineeksi. Tutkimuksen avulla oli tarkoitus tarkastella, millaisiin ongelmiin opiskelijat törmäävät työskennellessään ja kuinka sanakirja soveltuu näiden ongelmien ratkaisuun.

3.1 Aineisto

Käytettävyystutkimuksessa kääntäjien ensisijaisena apuvälineenä oli Outi Steuerin ja Liisa Tiittulan laatima MOT Talouskielen sanakirja, joka on tehty Kielikone Oy:n MOT-verkkosanakirjapohjaan. Sanakirjan kielipari on suomi–saksa. Se sisältää talouskielen terminologian lisäksi myös muita talouselämän viestinnälle tyypillisiä ilmauksia, jotka ovat lähtöisin yleiskielestä tai muilta erikoisaloilta kuten oikeustieteestä ja tietotekniikasta. Käytettävyystesteissä käytetyt versiot valmisteilla olevasta sanakirjasta eivät olleet täysin viimeistellyt. Ensimmäisessä käytettävyystestissä käytetty sanakirjaversio oli vielä raakatyövaiheessa. Sanakirjaan oli suunnitteilla joitakin lisäyksiä, eikä sanakirja-artikkeleiden sisältöä ollut testin ajankohtaan mennessä ehditty vielä tarkistamaan kaikilta osin. Toisessa ja kolmannessa käytettävyystestissä käytettiin sanakirjan koekäyttöversiota, joka oli yleisesti saatavilla Kielikone Oy:n internetsivuilla vuoden 2007 tammikuun alusta helmikuun loppuun asti. Keskeneräisyydestä ei ollut haittaa käytettävyystestien tekemiselle, koska sanakirjan puutteet olivat melko vähäisiä ja niiden mahdolliset vaikutukset voitiin ottaa huomioon analyysivaiheessa.

3.2 Käytettävyystestien toteutus

Käytettävyystestit tehtiin parikäännöksinä. Kahden ensimmäisen testin testihenkilöt olivat Tampereen yliopiston käännöstieteen opiskelijoita, jotka olivat edenneet opinnoissaan syventäviin opintoihin. Kolmannen käytettävyystestin testihenkilöt opiskelivat Tampereen yliopistossa saksan kieltä ja kulttuuria. Kaikkien testihenkilöiden toimeksiantona oli kääntää

Rautaruukin vuoden 2004 vuosikertomuksesta toimitusjohtajan katsaus (liite 1). Koko katsausta ei ollut tarkoitus saada käännettyä testin aikana, vaan tekstiä käännettiin niin pitkälle kuin annetussa, noin tunnin mittaisessa työskentelyajassa oli mahdollista.

Ensimmäisen käytettävyystestin testihenkilöt olivat käännöstieteen pääaineopiskelijoita, joilla ei ollut sivuaineinaan mitään taloustieteisiin liittyvää oppiainetta. He eivät näin ollen olleet missään määrin taloustekstien ammattilaisia, vaan joutuivat turvautumaan käännöstyössään apuvälineisiin. Kääntämiskokemusta molemmille oli kertynyt opinnoista, ja lisäksi toinen testihenkilö oli toiminut testiajankohtaan mennessä yhteensä neljän kuukauden ajan freelancer- tai toiminimikääntäjänä. Molempien testihenkilöiden A-työkieli oli suomi ja molempien B-työkieliin kuului saksa. Suomesta saksaan molemmat käänsivät lähinnä vain opintoihin liittyen. Molemmat testihenkilöt olivat jo ennen testiä käyttäneet Kielikone Oy:n MOT-verkkosanakirjastoa, joten testissä käytetty sanakirja oli heille ulkoasultaan tuttu.

Toisen käytettävyystestin testihenkilöt olivat myös käännöstieteen pääaineopiskelijoita, joiden A-työkieli oli suomi ja B-työkieli saksa. Tässä käännösparissa kummallakaan testihenkilöistä ei ollut erityisempää pääaineeseen liittyvää työkokemusta. Kumpikaan testihenkilöistä ei ollut opiskellut sivuaineenaan taloustieteisiin kuuluvia oppiaineita, mutta toinen testihenkilö oli Turussa käännöstiedettä opiskellessaan osallistunut käännöskurssille, jolla oli käsitelty talouselämän tekstejä, kuten vuosikertomuksia. Tämän testihenkilön talousalan sanaston hallinta olikin huomattavasti vankempaa kuin muiden käytettävyystesteihin osallistuneiden käännöstieteen opiskelijoiden. Myös toisen käytettävyystestin testihenkilöt olivat tottuneet jo ennestään käyttämään Kielikone Oy:n MOT-sanakirjastoa kääntämisen apuvälineenä.

Kolmannen käytettävyystestin testihenkilöt poikkesivat pääaineeltaan kahden ensimmäisen testin testihenkilöistä. Näiden testihenkilöiden pääaineena oli käännöstieteen sijaan saksan kieli ja kulttuuri. Toisella näistä testihenkilöistä oli sivuaineinaan käännöstiede ja markkinointi. Lisäksi hän osallistui jonkin verran pääaineensa järjestämään taloussaksan opetukseen. Toisella kolmannen käytettävyystestin testihenkilöllä ei ollut kokemusta talousalan opinnoista eikä pääaineopintojen ulkopuolisesta kääntämisestä. Tulkkausta hän sen sijaan oli tehnyt jonkin verran. Molemmat testihenkilöt tunsivat Kielikone Oy:n MOT-sanakirjaston entuudestaan. Kolmanteen testiryhmään haluttiin testihenkilöitä käännöstieteen ulkopuolelta, jotta sanakirjan käytettävyyttä voitaisiin tarkastella hieman erilaisesta näkökulmasta. Tausta-ajatuksena oli oletus siitä, että kahden ensimmäisen testin samaa pääainetta opiskelevien testihenkilöiden käännösstrategiat ja sanakirjan käyttötottumukset olisivat samansuuntaisia. Kolmannen testin testihenkilöt siis täydensivät ja monipuolistivat

sanakirjan käytöstä saatavaa kuvaa, koska heidän erilainen opiskelutaustansa loi edellytykset erilaisille sanakirjankäyttöstrategioille kuin mitä käännöstieteen opiskelijoilla oli.

Käännettäväksi tekstiksi haluttiin talousalan teksti, jotta testattavaa sanakirjaa voitaisiin käyttää tilanteessa, josta siitä oletetaan olevan eniten hyötyä kääntäjäopiskelijoille. Rautaruukin vuosikertomus soveltui tähän tarkoitukseen erinomaisesti, sillä se sisälsi runsaasti talousalan termejä (esimerkiksi *kustannustehokkuus, liikevoitto*) ja muita taloustekstiille tyypillisiä ilmauksia (kuten *suuntasimme myynnin rakennetta vastaamaan strategisia tavoitteitamme*). Tekstin valinnan puolesta puhui myös, ettei se sisältänyt juurikaan yrityksen omaa spesiaalisanastoa, jonka selvittäminen olisi vienyt turhaan aikaa testitilanteessa.

Testihenkilöt saivat halutessaan käyttää testitilanteessa myös muita apuvälineitä kuin Steuerin ja Tiittulan talouskielen erikoissanakirjaa. Testihenkilöt saivat käytettävyystestiin tullessaan tuoda mukanaan mitä tahansa apuvälineitä. Kaikkien käytettävyystestien testihenkilöt valitsivat erikoissanakirjan lisäksi käyttöönsä MOT-verkkosanaston suomi–saksa–suomi-yleissanakirjan ja Internetin Google-hakukoneen. Painettuja apuvälineitä he eivät katsoneet tarvitsevansa. Muista apuvälineistä huolimatta testin ensisijaisena apuvälineenä oli Steuerin ja Tiittulan talouskielen sanakirja. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että kun testihenkilöt kokivat käytettävyystestin aikana apuvälineen käytön tarpeelliseksi, he etsivät ongelmaan ratkaisua aina ensimmäiseksi Steuerin ja Tiittulan talouskielen sanakirjasta. Muita apuvälineitä käytettiin vasta sen jälkeen, jos talouskielen sanakirjasta ei ollut apua.

Ennen käytettävyystestiä testihenkilöt täyttivät taustatietolomakkeen, jolla selvitettiin testihenkilöiden taustatietoja, kuten pääaine, sivuaineet, työkokemus ja se, millaisia apuvälineitä testihenkilöt yleensä käyttävät kääntäessään. Itse käytettävyystesti tehtiin tietokoneen äärellä rauhallisessa tilassa. Testihenkilöt käänsivät yhteistyönä annettua tekstiä Word-ohjelmaan ja keskustelivat keskenään koko käännösprosessin ajan. Parityöskentely pakotti testihenkilöt puhumaan ääneen, mitä he pohtivat tai tekivät. Keskustelu nauhoitettiin ääninauhalle ja litteroitiin analyysia varten. Noin tunnin mittaisen käytettävyystestin jälkeen testihenkilöitä vielä haastateltiin. Tällöin heiltä kysyttiin muun muassa sanakirjan kattavuudesta, sanakirja-artikkelien sisältämistä tiedoista ja tiedon luotettavuudesta (liite 2). Toisen käytettävyystestin nauhoitus epäonnistui osittain teknisten ongelmien vuoksi, ja tämän takia käytettävyystestistä saatiin litteroitua vain ensimmäinen puolituntinen. Toisen puolen tunnin osalta analyysissa jouduttiin turvautumaan käytettävyystestistä tehtyihin muistiinpanoihin. Muistiinpanoja käytettävyystestin jälkeen tehdystä haastattelusta täydennettiin jälkikäteen vielä lähettämällä haastattelukysymykset uudelleen testihenkilöiden

vastattavaksi sähköpostin välityksellä. Lisäksi on mainittava myös, että kolmannesta käytettävyystestistä on tulosten analyysiin päässyt verrattain vähän aineistoa. Tämä johtuu siitä, että kolmannen testin testihenkilöt eivät olleet tottuneet parityönä tehtäviin käännöstöihin, ja heidän keskinäinen kommunikointinsa oli huomattavasti vähäisempää kuin kahdella muulla kääntäjäparilla. Käytännössä kolmannessa käytettävyystestissä toinen testihenkilöistä kirjoitti suuren osan käännöksestä neuvottelematta kovinkaan paljoa työparinsa kanssa. Kyseisessä tapauksessa testin videoinnista olisi voinut olla hyötyä. Videointia voisi harkita muutenkin tämäntyyppisen tutkimuksen dokumentointiin. Tässä tapauksessa videoinnista kuitenkin päätettiin luopua, koska sen purkamisen katsottiin olevan suhteettoman työlästä saavutettuihin etuihin verrattuna.

3.3 Tulokset ja niiden analyysi

Tässä luvussa käsitellään käytettävyystestin ja haastatteluiden tulokset. Luku on jaettu neljään pääalalukuun. Näissä luvuissa perehdytään sanakirja-artikkelin sisältämiin tietoihin, sanakirjan luotettavuuteen, sanakirjan epäsuoraan vaikutukseen käännösprosessin aikana sekä sanakirjan ulkoasuun.

3.3.1 Sanakirja-artikkeli

Talouskielen sanakirjassa sanakirja-artikkelit muodostuvat yksinkertaisimmillaan lemmasta, sen sanaluokasta, vastineesta ja vastineen kielioppitiedoista. Lisäksi sanakirja-artikkeli voi sisältää tietoja vastineen käyttöalasta ja tyylistä. Artikkelissa voidaan mainita myös synonyymisiä lemmoja sekä lemman merkitysryhmät tai merkitysvariantit. Moni sanakirja-artikkeli tarjoaa myös runsaasti käyttöesimerkkejä vastineesta. Näistä sanakirja-artikkelin sisältämistä tiedoista käsitellään seuraavaksi lemma, vastine, kielioppitiedot ja esimerkit omissa alaluvuissaan.

3.3.1.1 Lemma

Kahdessa jälkimmäisessä käytettävyystestissä käytetty MOT Talouskielen sanakirja 0.9 beta -koekäyttöversio sisälsi noin 7000 hakusanaa eli lemmaa. Ensimmäisessä käytettävyystestissä käytetyssä raakaversiossa lemmoja oli hieman vähemmän. Seuraavaksi perehdytään lemmojen kattavuuteen, hakukieleen ja lemmojen linkitykseen.

3.3.1.1.1 Lemmojen kattavuus

Käyttötestin aikana ensimmäisen testiryhmän testihenkilöt tukeutuivat sanakirjaan useasti, sillä erikoisala termeineen tuntui vieraalta. Testihenkilö 1 totesikin haastattelussa kääntämisestä ja erikoisalan sanakirjan tuomasta avusta seuraavaa:

Esimerkki 6 (haastattelu)

H1[1] no siis kääntäminenhän kun tää on just tämmönen et tästä alasta ei tajuu mitään eikä tiiä yhtään näitä termejä niin tietysti aika vaikeeta mutta niin sitten taas tosta sitten sanakirjasta löyty tosi hyvin nää että siinä mielessä se vaikutti siis niinku silleen tosi hyvältä että tämmöstä tekstiä pysty ees niinku jollain tavalla kääntämään sen kanssa että melkein kaiken löyti

Testihenkilöille 1 ja 2 jäi positiivinen mielikuva sanakirjan lemmojen kattavuudesta. Käytettävyystestin aikana he tekivät yhteensä 32 hakua talousalan erikoissanakirjasta. Näistä haetuista 32 hakusanasta 28 löytyi sanakirjasta ja vain neljä jäi ilman vastinetta. Näistä neljästä hakusanasta, joille erikoissanakirja ei tarjonnut vastinetta, kolme oli yleiskielen sanaa (*suotuisa, suunnata, rakenne*) ja yksi yhdyssana (*ennätystaso*). Vastineet näille sanoille löytyivät suoraan yleissanakirjasta tai pilkkomalla yhdyssana osiin. Toiseen käytettävyystestiin mennessä sanakirjan tarkistusprosessi olikin sitten edennyt jo aakkosten loppukirjaimiin saakka, ja kaikki kolme ensimmäisessä testissä erikoissanakirjasta puuttunutta yleiskielen sanaa oli lisätty sanakirjaan. Vaikka ensimmäisen testiryhmän testihenkilöt eivät ihan kaikkia yleiskielisiä hakusanoja erikoissanakirjasta löytäneetkään, testihenkilöt pitivät

[1] Esimerkkien lyhenteet tarkoittavat seuraavaa: H1 = testihenkilö 1, H2 = testihenkilö 2, H3 = testihenkilö 3 jne.

silti testin aikana positiivisena yllätyksenä sitä, että sanakirja sisälsi talousalan termien ja ilmausten lisäksi runsaasti yleiskielisiä sanoja.

Esimerkki 7 (käytettävyystesti)

H1 on täällä aika paljon kyllä tälläsiä
H2 niin ihan tavallisiakin sanoja niin ihan ihan hyvin et siis sillä

H1
H2 tavalla pärjäis pelkästään tällä

Esimerkissä seitsemän testihenkilöt puhuvat erikoissanakirjan sisältämien yleiskielisten lemmojen runsaudesta. Ilmeisesti testihenkilöt eivät olleet tulleet ajatelleeksi, että erikoissanakirjasta voisi löytää myös tavanomaisena pidettyjä sanoja, kuten *vahva* ja *menestyksekäs*. Yleiskielisten sanojen sisällyttäminen erikoisalan sanakirjaan oli testihenkilöiden mielestä hyvä ajatus, sillä se vähensi tarvetta käyttää erikoisalan sanakirjan rinnalla toista sanakirjaa, eikä heidän näin ollen tarvinnut käyttää aikaa turhaan etsimiseen.

Toisen käytettävyystestin testihenkilöt tekivät testin aikana yhteensä 69 hakua. Näistä yksitoista jäi ilman halutunlaista vastinetta. Vastineetta jääneet hakusanat voidaan jakaa yleiskielen ja erikoiskielen sanoihin. Tällä kertaa yleiskielen sanoista täysin ilman vastinetta jäivät *lähes*, *melkein* ja *omistautua*. Myöskään *puolittua*-verbille ei löytynyt vastinetta, mutta sen sijaan *puolittaa*-hakusanalla saatiin osuma, mikä auttoi käännöstyössä eteenpäin. Osittain onnistuneiksi hauiksi voidaan nimittää sellaisia hakuja, jolloin lemma on olemassa, mutta vastine ei ole hauntekijän toivoma. Tällaisia lemmoja olivat *hyvä* ja *antaa*. Sanakirja tarjosi näille sanoille perusvastineet, mutta koska testihenkilöt tekivät esimerkiksi haun *hyvä*-hakusanalla saadakseen synonyymeja saksan sanalle *gut*, hakutulos ei ollut heidän kannaltaan tyydyttävä, kun se tarjosi ainoaksi vastineeksi juuri kyseisen sanan *gut*. Synonyymi *günstig* löytyi sitten MOT suomi–saksa–suomi-sanakirjan avulla. Erikoiskielen sanoista vastineetta jäivät *ennätystaso*, *nettovelkaantumisaste*, *toimintamalli* ja *ratkaisuliiketoiminta*. Yhteistä näille kaikille oli, että ne ovat pitkiä yhdyssanoja. Kolmelle ensimmäiselle testihenkilöt pystyivät kehittämään toimivan ratkaisun sanakirjan ja Google-hakukoneen avulla pilkkomalla sanat osiin. Viimeinen sana jäi ratkaisematta, kun käytettävyystestille varattu aika loppui kesken. Testin jälkeen molemmat toisen käytettävyystestin testihenkilöt olivat erittäin tyytyväisiä talousalan sanakirjaan.

Kolmannen käytettävyystestin testihenkilöt etsivät talouskielen erikoissanakirjasta 22 kertaa vastinetta suomenkielisellä hakusanalla. Näistä kaksi ei tuottanut toivotunlaista tulosta. Kyseessä olivat jo toisessa käytettävyystestissä esille tulleet *nettovelkaantumisaste* ja *lähes*. Viimeisen käytettävyystestin testihenkilöt käyttivät erikoissanakirjaa huomattavasti useammin saksankielisten sanojen tarkistamiseen kuin aikaisemmat testiryhmät. Tähän tarkistamiseen he käyttivät vapaan tekstihaun *etsi kaikki* -toimintoa. Toimintoa käytettiin hyväksi lähinnä silloin, kun sanakirja ei muuten tarjonnut riittävästi apua. Tällaisia tilanteita tuli eteen esimerkiksi silloin, kun testihenkilöt eivät osanneet valita sanakirjan tarjoamista vastineista kyseiseen kontekstiin sopivinta tai kun testihenkilöt halusivat tarkistaa jonkin mieleensä juolahtaneen saksankielisen sanan tarkan merkityksen.

3.3.1.1.2 Hakukieli

Käytettävyystestissä testattu talouskielen sanakirja on julkaistu tässä vaiheessa vain kieliparissa suomi–saksa. Tämä rajoitti luonnollisesti tehtäviä hakuja siten, että hakusanat saattoivat olla yksinomaan suomenkielisiä. Kaikkien kolmen käytettävyystestin testihenkilöt huomasivat tämän rajoituksen vaikuttavan harmillisesti sanakirjan käytettävyyteen.

Esimerkki 8 (käytettävyystesti)

H1 oliks se der betriebsgewinn ja sit onko se zu vai mikä siihen mahtaa tulla
H2 joo niin miten se nousee

H1 vai auf joo
H2 niin katotaan sieltä kaupasta ihan vain nousta koska

H1 joo
H2 steigenillahan me ei voida ettiä auf

Vaikka käännettävä teksti oli suomenkielinen, reilun tunnin mittaisen käännösrupeaman aikana ehdittiin kaivata useasti mahdollisuutta hakea myös saksankielisillä hakusanoilla. Esimerkissä kahdeksan testihenkilöt 1 ja 2 haluavat tarkistaa, minkä preposition *steigen*-verbi vaatii prosenttilukujen yhteydessä. Koska saksankielisellä hakusanalla ei voitu hakea, testihenkilöt joutuvat tekemään korvaavan haun suomenkielisellä vastineella *nousta*. Esimerkissä haku onnistuu, ja *nousta*-lemman esimerkkilauseista löytyy vastine *steigen* sekä

siihen liittyvä prepositio *auf*. Hakumahdollisuus saksankielisillä hakusanoilla olisi auttanut paitsi kielioppitietojen haussa myös vertailemaan sellaisten vastineiden eroja, joille sanakirja ei antanut joko ollenkaan tai vain hyvin vähän esimerkkejä. Hieman apua tähän ongelmaan tarjosi MOT-sanakirjoihin sisällytetty *etsi kaikki* -komennolla käynnistettävä vapaan tekstihaun toiminto, joka etsii sanan tai fraasin (voi olla suomen- tai saksankielinen) koko sanakirjan sisältämästä tekstimassasta, ei siis vain varsinaisten lemmojen joukosta. Tulokset näytetään sitten korpustyyppisesti omassa ponnahdusikkunassaan. Haettu sana näkyy tekstiyhteydessään ja sanaa napsauttamalla voidaan sanakirja-artikkeli avata kokonaisuudessaan, jolloin sitä päästään tarkastelemaan lähemmin. Testattuun sanakirjaan on tulevaisuudessa suunnitteilla myös saksa–suomi-osio, joten myöhemmin tästäkin sanakirjasta on mahdollista hakea myös saksankielisillä hakusanoilla.

3.3.1.1.3 Lemmojen linkitys

Joistakin lemmoista sanakirja ei tarjoa suoraan vastinetta, vaan vastine löytyy linkin kautta samamerkityksisen lemman kohdalta. Esimerkiksi hakusanalla *näkökanta* aukeaa linkki *kanta*, jota napsauttamalla päädytään lemman *kanta* sanakirja-artikkeliin, josta löytyy vastine myös *näkökanta*-merkitykselle. Lisäksi linkityksiä on käytetty viittamassa sanoihin, joiden merkitys on lähellä kyseistä lemmaa ja joiden kohdalta käyttäjä löytää lisää vastineita, jotka saattavat sopia kontekstiyhteyteen. Yksi tällainen linkki on muun muassa hakusanan *tuotanto* yhteydessä. Sanakirja tarjoaa *tuotannon* vastineiksi *Produktion* ja *Erzeugung* ja antaa lisäksi vielä linkin lemmaan *valmistus*.

Esimerkki 9 (käytettävyystesti)

H1 no eiks rautaruukki tee just jotain koneita ja semmosta niin se on
H2 katotaan tuotanto

H1 varmaan produktion eikä mikään
H2 niin niin ja eiks toi erzeugung oo just tommonen valmistus niinku

H1
H2 tohon on laitettu tolleen toihan on aika hyvä siis tosta pääsee tonne valmistukseen joo

H1
H2 no toi vaikuttaa ihan järkevältä toiminnolta

Linkitys antaa mahdollisuuden vertailla kätevästi kahta lähellä toisiaan olevaa lemmaa. Tätä toimintoa testihenkilöt pitivät kätevänä apuvälineenä.

3.3.1.2 Vastine

Vastineiden suhteen ensimmäisen käytettävyystestin testihenkilöiden ongelmaksi muodostui lemman yhden merkitysryhmän eri vastineiden keskinäinen synonyymisyysaste. Testihenkilöille jäi usein epäselväksi, oliko merkitysryhmän vastineiden välillä jotain eroa ja jos oli, mikä tämä ero oli. Tilannetta tuntui sekoittavan entisestään se, että välillä sanakirja tarjosi esimerkkejä merkitysryhmän kaikista vastineista ja välillä vain yhdestä. Esimerkki tilanteesta, jossa sanakirja tarjosi esimerkkejä molemmista merkitysryhmän vastineista, on vastineen etsintä *toimitusjohtajalle*. Sanakirjan vastineet *Geschäftsführer* ja *geschäftsführender Direktor* herättivät kääntäjissä mielikuvan, ettei kyse ole täysin synonyymisistä sanoista.

Esimerkki 10 (käytettävyystesti)

H2 ku eiks noilla oo aika iso ero kuitenkin siis että onks se geschäftsführer vai sitte se toinen

Kun sanakirjan esimerkit eivät auttaneet testihenkilöitä hahmottamaan vastineiden eroa, eroa päätettiin hakea Internetin hakukonepalvelimelta. Nopealla haulla tulosta ei syntynyt ja testihenkilöt päättivät palata miettimään sanojen eroa myöhemmin vielä uudestaan. Testihenkilöiden mielestä sanakirja ei tarjonnut heille riittävästi tietoa oikean vastinevalinnan tekemiseksi:

Esimerkki 11 (käytettävyystesti)

H2 sinänsä sanakirja ei auttanut meitä siinä valitsemaan et kumpi on oikein tai mahdollisesti oikea

Vaikka testihenkilöt eivät pystyneetkään valitsemaan sopivaa vastinetta käännökseensä, sanakirja tarjosi heille kuitenkin kaksi potentiaalista vaihtoehtoa, joiden avulla käännösprosessia olisi voitu jatkaa eteenpäin.

Seuraavat esimerkit ovat tilanteesta, jossa sanakirjasta löytyi esimerkkejä vain toisesta saman merkitysryhmän vastineesta. Tämä tilanne tuli vastaan testihenkilöiden pohtiessa vastinetta *suotuisalle markkinatilanteelle*. Sanakirja tarjosi vastineet *Marktlage* ja *Marktsituation*. Ensiksi mainitusta löytyi esimerkkilauseita sanakirja-artikkelista. Testihenkilöt päättelivät niiden avulla, että ainakin kyseinen vastine soveltuu heidän käyttötarkoitukseensa:

Esimerkki 12 (käytettävyystesti)

LT[2] ***Markkinatilanne*** *oli suotuisa ja auttoi meitä saavuttamaan ja jopa ylittämään taloudelliset tavoitteemme..*

H1 näissä esimerkeissä on tuo marktlage tää on nyt kireä tilanne mut eikö suotuisa tilanne oo vähän niinku se tilanne on sama asia mutta se on vaan positiivinen kun täällä on negatiivinen esimerkki

KT ***Die Marktlage*** *war günstig, was uns geholfen hat die wirtschaftliche Ziele zu erreichen und sogar übertreffen*

Hämmennystä aiheutti, kun sanakirja-artikkelissa ei ollut yhtään esimerkkiä *Marktsituation*-vastineesta:

Esimerkki 13 (käytettävyystesti)

H2 koska se antaa noissa esimerkeissä vaan ton marktlagen mihin se on aatellut sitä marktsituationia käytettävän

Tähän kysymykseen etsittiin vastausta Google-hakukoneella. Internet-haku osoitti, että molempia vastineita käytetään hyvin samantyyppisesti. Testihenkilöt olisivatkin halunneet sanakirjan kertovan, ettei sanoilla ole suurta merkityseroa.

[2] Lyhenne LT tarkoittaa lähdetekstiä ja KT testihenkilöiden tekemää käännöstä.

Esimerkki 14 (käytettävyystesti)

H2 niin se ehkä niinku mun mielestä motissa ylipäätänsäkin että se ei sitten näytä sitä että jos niiku esimerkiks jos nää sanat nyt olis niinku sitä kerran löytyy niinku molempia niin ihan samanarvoisia et se on tavallaan ihan sama kumpaa käyttää niin se ei näy mun mielestä koskaan motissa niinku sit se antaa vaan esimerkkejä joko toisesta tai sitten on molemmista sellasia sekalaisia esimerkkejä mut ei niinku vois vaan merkata että ne on jotenkin molemmat käy

Kuten esimerkistä 14 käy ilmi, testihenkilöt toivoivat, että sanojen erot tai yhtäläisyydet merkittäisiin selvästi sanakirja-artikkeleihin.

Esimerkki 15 (haastattelu)

H1 mie noista esimerkeistä jos oli sillä tavalla että oli kauttaviivalla että oli yks lause mihin olis sitten pistetty kauttaviivan kanssa ne eri eri termit että mie nyt olettaisin et ne on ihan suoraan synonyymejä joita voi käyttää kumpaa haluaa ihan hyvin mutta just noihin jos sinne esimerkkei pelkästään pilkulla erotettuna kaks tai useampi sana niin siihen joku merkintä että onko niillä ero

Esimerkissä viisitoista mainitaan kauttaviivalla merkityt vastineet. Tätä merkintää käytetään vaihtoehtoisten sanojen välillä sanakirja-artikkeleiden esimerkeissä. Itse vastineet erotetaan merkitysryhmän sisällä pilkulla toisistaan ja niiden käyttö on synonyymista. Merkitysryhmän muista vastineista poikkeavat vastineet erotetaan puolestaan puolipisteellä omaksi kokonaisuudekseen. Ensimmäisen käytettävyystestin jälkeen sanakirjaan on lisätty käyttö-ohjeistus, jota sanakirjassa ei vielä työstövaiheessa ollut. Tästä ohjeistuksesta käy ilmi puolipisteen merkitys, mutta ohjeessa olisi ehkä syytä mainita selvemmin, että myös pilkulla toisistaan erotetut saman merkitysryhmän variantit ovat käytöltään synonyymisia.

Toisen käytettävyystestin testihenkilöt tekivät usein hakuja tutuista lemmoista etsiäkseen tyyliltään ensimmäisenä mieleen tullutta sanaa parempaa vastinetta. Yksi tällainen tapaus on esimerkissä kuusitoista kuvattu tilanne, jossa mietitään olisiko *tuotannolle* jotain *Produktion*-sanaa osuvampaa vastinetta.

Esimerkki 16 (käytettävyystesti)

H3 öö produktion eiks oo
H4 mikä on tuotanto voisko siinä olla joku saksalaisempi sana

H3 okei katotaan erzeugung koneiden tuotantoa
H4 eiii se on taas sellasta produktion on ihan hyvä

Esimerkin kuusitoista tapaan myös esimerkissä seitsemäntoista varmistetaan käytettävien sanojen soveltuvuutta käännökseen. Testihenkilöille on jo muodostunut jonkinlainen näkemys siitä, minkä tyylistä tekstiä he haluavat tuottaa. Tässä esimerkissä nousevat anglismit esiin saksalaiselle taloustekstille tyypillisenä piirteenä, ja jo aikaisemmin testihenkilö 3 on todennut, että talousteksti ei saa olla liian helppoa tekstiä. Tämän vuoksi esimerkki seitsemäntoista lopussa päädytään myös etsimään liian kansanomaiseksi katsotulle *gut*-sanalle parempaa vastinetta.

Esimerkki 17

H3 und der guten marktsituation muut- onks se markkinatilanne tarkist- katottiinko me
H4 joo

H3 sitä viimeks täältä kato laita siihen sori no no nii se on muute lage onks se
H4 ei

H3 marktlage kato mut se no vitsi hei tää on jo hyvin hallinnassa tää sanasto
H4 lage niin mut se on molemmat

H3 meil eli kumpi laitetaan arvotaan
H4 joo must se toi situation on ihan hyvä se

H3
H4 lage on kans vähä arkinen sana marktlage ja muutenkin talousalan teksteissä siinähän

H3 hmmmm se on kyl totta joo und der
H4 on paljon anglisismeja sellasia niinku produktion

H3 markt- niin siis se on ehkä vähän kansankielinen
H4 mut gut onks se vähän kans katotaas sille joku

Esimerkistä seitemäntoista käy ilmi, että sanakirjasta löytyvät synonyymit helpottavat kääntäjiä tekstin tyyliin liittyvissä sanastollisissa valinnoissa.

3.3.1.3 Kielioppitiedot

Lemman ja vastineen lisäksi käytettävyystestin kohteena olevan sanakirjan artikkelit sisältävät myös aina kielioppitietoja. Substantiiveista on annettu tiedot suvusta, monikon päätteestä sekä genetiivimuodosta, jos se on tavanomaisesta poikkeava. Lisäksi on annettu tietoja heikkojen maskuliinien ja adjektiivin tapaan taipuvien substantiivien taivutuksesta. Verbeihin liittyen

lisätietoja on annettu vahvojen ja epäsäännöllisten verbien taivutuksesta sekä *sein*-apuverbistä. Kielioppitietoihin on myös merkitty, mikäli verbi on eriävä. Mikäli verbiin mahdollisesti liittyvä refleksiivipronomini vaatii datiivia akkusatiivin sijaan, on sekin mainittu. Jos lemman vastine on prepositio, sanakirja-artikkelista käy ilmi sen vaatima sija. Lisäksi kaikkien vastineiden yhteyteen on merkitty vastineen rektio, mikäli vastineen käyttöön liittyy suomen kielen näkökulmasta erityisiä piirteitä. Sanakirja-artikkelin sisältämien kielioppitietojen lisäksi sanakirjaan on liitetty pieni kieliopas, josta löytyy tarkempia tietoja heikoista maskuliineista, adjektiivin tapaan taipuvista substantiiveista sekä adjektiivin ja substantiivin käsittävistä sanaliitoista. Lisäksi kielioppaasta löytyvät luettelot eri sijamuodoilla järjestyvistä prepositioista.

Ensimmäisen testiryhmän käytössä olleeseen sanakirjaversioon ei ollut vielä liitetty kieliopasta. Kahden muun ryhmän käytössä kieliopas oli, mutta kumpikaan ryhmä ei käyttänyt sitä. Kielioppitiedot haettiin suoraan sanakirja-artikkeleista. Ensimmäisen ryhmän testihenkilöt etsivät sanakirjasta tietoja lähinnä substantiivien suvuista ja verbien rektioista. Molemmat testihenkilöt olivat sitä mieltä, että kielioppitiedot ovat hyödyllinen lisä sanakirja-artikkeliin. Toisen testiryhmän testihenkilöt hakivat ensimmäistä ryhmää vähemmän kielioppitietoja. He olivat tyytyväisiä kielioppitietojen tarjontaan. Testihenkilö 3 totesikin haastattelussa, että kielioppitiedot olivat käytön kannalta riittävät ja että ”niillä pärjää ihan tarpeeksi pitkälle”. Kolmas testiryhmä etsi sanakirjasta ensimmäisen ryhmän tapaan substantiivien sukuja ja verbien rektioita. Erityisesti verbien rektioita pidettiin hyvin tärkeinä.

Esimerkki 18 (haastattelu)

H5 kyllä mun mielestä täytyy olla miten ne verbit järjestyy ja sinnehän tulee myöskin sitte myös esimerkkilauseista ja tämmösistä

Esimerkissä kahdeksantoista testihenkilö 5 piti sanakirja-artikkelin esimerkkejä hyvänä lisänä puhtaille kielioppitiedoille, koska esimerkeistä näki verbin suoraan käyttöyhteydessään. Esimerkkien merkitys kielioppitietojen antajana korostui kolmannessa testiryhmässä, koska kyseinen testipari haki usein tietoa sanakirjasta saksankielisellä sanalla *etsi kaikki* -toiminnon avulla. Tällöin sanan rektio kävi ilmi jo kontekstinäkymästä, eikä varsinaista sanakirja-artikkelia ollut tarpeen napsauttaa auki.

3.3.1.4 Esimerkit

Sanakirja-artikkelin sisällöstä testihenkilöitä puhutti eniten esimerkkien määrä. Mikäli sanakirja tarjosi hakusanalle pelkkiä vastineita ilman havainnollistavia esimerkkejä sanan käyttöympäristöstä, sanakirja ei ensimmäisen käytettävyystestin testihenkilöiden mielestä tarjonnut heille riittävästi apua.

Jos sanakirja-artikkeli koostui ainoastaan yhdestä vastineesta ilman, että sen käytöstä olisi annettu esimerkkiä, se tulkittiin usein termiksi. Esimerkissä yhdeksäntoista testihenkilöt hakevat sanakirjasta vastinetta sanalle *liikevaihto*. Kyseisen lemman sanakirja-artikkeli koostuu pelkästä vastineesta ilman esimerkkejä.

Esimerkki 19 (käytettävyystesti)

H1
H2 ei mitään esimerkkejä sitä käy useemminkin jos on vaan yks sana minkä se antaa niin

H1 musta kanssa on ollu monesti sit jos niitä on niinku monta eri
H2 siitä ei oo esimerkkejä

H1 vaihtoehtoa sit ei niinku niin tunnettua niin sit esimerkkejä ehkä liikevaihto on niin
H2

H1 tuota itsestään selvä asia ettei se voi olla muuta kuin se yks niin siitä ei tartte
H2

H1 esimerkkejä
H2

Edellä olevassa esimerkissä testihenkilöt pohtivat, miksi esimerkkejä ei aina anneta joka vastineesta. Vaikka testihenkilöt tulevatkin pohdinnassaan siihen tulokseen, että esimerkkien puuttuminen saattaa johtua vastineen itsestäänselvyydestä eli termiluonteisuudesta, esimerkkien puuttuminen vaikutti silti siihen, miten luotettavana testihenkilöt pitivät annettua vastinetta. Mikäli vastineelle ei löytynyt sanakirjasta käyttöesimerkkejä, testihenkilöt varmistivat sanan käytettävyyden ja käyttöympäristön Internetin hakukoneen avulla. Näin toimittiin myös termeiksi luokiteltavien hakusanojen yhteydessä.

Kolmannen käytettävyystestin testihenkilöt toivoivat esimerkkilauseisiin entistä enemmän fraasinomaisia sanontoja, jotta vastineen käyttö helpottuisi. Yhdeksi esimerkiksi tällaisesta fraasista testihenkilöt nostivat ilmauksen *lyhentää velkaa*. Kyseinen ilmaus osoittautui tälle testiparille hankalaksi käännettäväksi, koska he eivät muistaneet kyseistä

ilmausta saksaksi. Heidän käsityksensä mukaan myös saksankielinen vastine on kiinteä fraasi, mutta sen etsiminen esimerkiksi Internetin hakukoneella osoittautui aikaavieväksi. Tämän vuoksi heidän mielestään olisi ollut hyvä, jos sanakirjasta olisi löytynyt enemmän käyttöesimerkkejä:

Esimerkki 20 (haastattelu)

H6 mut vois ehkä tulla sit enemmän sellasia mitä niitä sanoja minkä kanssa käytetään niinku vaikka se schuld ku siinä ei ollu sit mitään sen kans että just lyhentää velkaa tai jotain semmosta – – ku ne on semmosia kokonaisuuksia mitkä ei jotenkin et [ei] voi käyttää ihan mitä vaan sanaa

Kolmannen käytettävyystestin testihenkilöt painottivat muutenkin kontekstin merkitystä vastineiden yhteydessä. Etenkin verbien yhteydessä esimerkkien runsautta ei voitu korostaa liiaksi. Tämä johtui ennen kaikkea siitä, että verbivastineiden esimerkkilauseista saatiin suoraan kieliopillista tietoa, jota pystyttiin hyödyntämään käännöslauseen muokkaamisessa.

3.3.2 Sanakirjan luotettavuus

Käytettävyyden kannalta yksi erittäin olennainen osa sanakirjaa on sen luotettavuus. Ensimmäisen käytettävyystestin testihenkilöt suhtautuivat käytettävyystestissä olevaan sanakirjaan käytön aikana kriittisesti ja tarkastivat lähes kaikki sanakirjan vastineet, jotka he aikoivat liittää käännökseensä. Tarkistukselta välttyivät oikeastaan vain sellaiset sanat, jotka etsittiin muistin virkistykseksi ja jotka tuntuivat hyvin tutuilta ja tunnistettiin ongelmattomiksi aiemman kokemuksen perusteella. Tällaisia sanoja olivat esimerkiksi *übertreffen*, *erheblich* ja *stark*. Luotettavuutta lisäsi myös, jos vastineesta oli runsaasti esimerkkejä, joissa vastinetta käytettiin juuri käännöksessä tarvittavalla tavalla. Esimerkki tällaisesta tilanteesta on testihenkilöiden vastineen etsintä sanalle *myynti* (LT: myyntiä suunnattiin vastaamaan strategisia tavoitteita). Sanakirja tarjosi lemmalle useamman vastineen ja runsaasti esimerkkejä. Koska käännettävässä tekstissä ei puhuttu jonkun tietyn tuotteen myynnistä, haettavana oli vastine, jota voisi käyttää abstraktisti ilman määritteitä.

Esimerkki 21 (käytettävyystesti)

H1
H2 niin onks siellä vielä alempana jotain niin noissa on kyllä kaikki sellasia jossa ei oo

H1 mmmm no on näitä
H2 että minkä myynti niin se on kyllä toi verkauf laitetaanko se

H1 niin monta että eiköhän luoteta
H2

Esimerkissä kaksikymmentäyksi käy ilmi, että etsittävään käyttötarkoitukseen soveltuvien esimerkkien suuri määrä vaikutti siihen, kuinka turvalliselle sanan käyttö omassa käännöksessä tuntui. Esimerkkien runsauden lisäksi luotettavuutta lisäävänä tekijänä edellä mainitussa tilanteessa oli se, että testihenkilöt keksivät muiden esimerkkien avulla perustelut, miksi juuri valittu vastine on paras. Eri vastineiden käyttöerot kävivät siis selväksi esimerkkien avulla, kuten esimerkissä kaksikymmentäkaksi havaitaan.

Esimerkki 22 (käytettävyystesti)

H1
H2 niin niin kun näissä kaikissa on että niinku minkä myynti mutta kun tossa on pelkkä

H1 niin onko handel taas vähän liian yleinen että tarkottaako se niinku
H2 myynti

H1 koko niinku kaupankäyntiä enemmänkin kuin sitä myymistä
H2 hmm niin

Edeltävässä esimerkissä testihenkilöt perustelevat itselleen, miksi he valitsivat käännökseensä juuri vastineen *Verkauf*, eivätkä esimerkiksi vastinetta *Handel*. Jälkimmäistä pidettiin tähän tarkoitukseen merkitykseltään liian laajana.

Myös toisen käytettävyystestin testihenkilöt painivat saman *myynti*-ongelman kanssa. Sanakirjaa oli muutettu toiseen käytettävyystestiin mennessä sen verran, että eri testeissä käytettävissä olleet sanakirja-artikkelit eivät olleet täysin identtiset. Testihenkilöitä puhutti varsinkin sanakirja-artikkelissä myynnille vastineeksi tarjottu *Umsatz*. Testihenkilö 3 oli tottunut kääntämään kyseisen termin aina liikevaihdoksi, mikä ei hänen mielestään tietenkään sopinut korvaamaan myyntiä, kuten esimerkistä 23 käy ilmi.

Esimerkki 23 (käytettävyystesti)

H3 niin mutta liikevaihto on sekä myynti että osto yhteensä tieks niinku siitä tulee
H4 mmm

H3 yrityksen liikevaihto ei sitä voi laittaa
H4 niin mut mitä se tässä tarkottaa myynnin rakenne

H3 mut myynti ei kyllä sisällä kyl ostoi
H4 ylipäänsä mut kato tässä on tässä niinku on et

H3 onpas outoo koska mä oon kyllä
H4 joskus se voi sisältää yrityksen myynti kasvoi mmmm

H3 aina oppinu että liikevaihto on sekä yrityksen myynti et niinku kaikki se raha mikä
H4

H3 kulkee
H4

Myöhemmin testihenkilö 3 myöntää, että häneltä on tietysti voinut jäädä kuulematta jotakin oleellista *Umsatz*-sanan käytöstä. Hetken Internet-tutkimuksen jälkeen testihenkilöt palaavat taas sanakirja-artikkelin tietojen pariin:

Esimerkki 24 (käytettävyystesti)

H3 ei se kyllä se verkauf oo kauheen hyvä sana yritysten
H4 olisko se se verkauf vai

H3 myyntiin liittyen
H4 ku se on mun mielestä niinku kato se on nää kaikki sanat nää on

H3 mm tämän myynti oli kirja tulee myyntiin das buch
H4 tota konkreettista myyntiä myynti mun mielestä tässä viitataan

H3 kommt niin
H4 liikevaihtoon der umsatz tässä sitä on käytetty ihan niinku yrityksen myynti

H3 sitä kyl käytetty mut ja toi on toi kai siihen pitää sit luottaa iske nyt siihen sit se
H4

H3 umsatz mä oon kyllä vähän järkyttyny täst
H4 mm

Koska sanakirja tarjosi suoraan esimerkkilauseen, jossa *Umsatz*-sanaa käytettiin yrityksen myynnin vastineena, myös testihenkilö 3 taipui hyväksymään sen valinnan erilaiseen käyttö-

yhteyteen kuin missä hän oli kyseistä sanaa ennen tottunut käyttämään. Hyvä ja osuva esimerkki lunasti tässä tapauksessa käyttäjien luottamuksen sanakirjaan.

Kolmannessa testiryhmässä luotettavuutta lisääväksi tekijäksi mainittiin se tosiasia, että kyseessä oli nimenomaan talouskielen erikoissanakirja. Testihenkilö 5 totesi muun muassa erästä hakua tehdessään, ettei välttämättä luottaisi vastineeseen, ”jos se ei olis talous-sanakirja”. Kyseisessä haussa hakusanana oli liikevoitto, eikä tälle termiluonteiselle lemmalle tarjottu vastineen lisäksi esimerkkejä. Esimerkkien puutteesta huolimatta kolmannen ryhmän testihenkilöt eivät lähteneet tarkastamaan vastineen paikkansa pitävyyttä muista lähteistä nimenomaan siksi, että he luottivat taloussanakirjan asiantuntevuuteen termien osalta.

Kaikki testihenkilöt suhtautuivat sanakirjan luotettavuuteen kriittisesti myös siksi, että heidän aikaisemmat kokemuksensa MOT-sanakirjastosta eivät olleet rakentaneet kovin luotettavaa kuvaa verkkosanakirjasta. Myös koulutuksen aikana testihenkilöitä oli kehotettu varovaisuuteen verkkosanakirjaston käytön suhteen.

Esimerkki 25 (käytettävyystesti)

H3 ku o hoettu monil kursseil et mottiin ei kannata aina luottaa niin nyt täätää tää on just tää et huomaa et takaraivost tulee heti onkohan se nyt sit toi

Käytettävyystestin jälkeen testihenkilöt suhtautuivat talousalan erikoissanakirjaan jo luottavaisemmin.

Esimerkki 26 (haastattelu)

H2 enemmän toi vaikutti niinku siltä että niihin [vastineisiin] luottaskin

Luottamuksen syntymiseen vaikutti se, etteivät testihenkilöt törmänneet käännösrupeamansa aikana yhteenkään sellaiseen vastineeseen, joka heistä olisi ollut kummallinen tai ”täysin väärä tai joku ihan naurettava”. Lisäksi varsinkin toisen käytettävyystestin testihenkilöt painottivat luotettavuuden tunnun lisääntyneen, kun he tiesivät toisen sanakirjantekijöistä olevan oma professori.

3.3.3 Muita apuja käännösprosessille

Vaikkei sanakirja pystyisikään vastaamaan suoraan sille esitettyyn kysymykseen, siitä voi silti olla kääntäjälle välillistä apua. Jos sanakirjasta ei löydy täsmälleen haluttua lemmaa tai jos sanakirja-artikkelin sisältämä tieto ei riitä tyydyttämään käyttäjän tarpeita, sanakirja voi silti johdattaa käyttäjänsä oikeille jäljille ja viedä siten käännösprosessia eteenpäin. Käännöstyö etenee jo silloinkin, kun sanakirjan esimerkeistä käy ilmi, ettei tarjottu vastine sovellu senkertaiseen käyttötarkoitukseen. Tällöin kääntäjä voi nimittäin ruveta välittömästi miettimään uutta vaihtoehtoa. Käytettävyystestiin osallistuneet testihenkilöt perustelivatkin sanakirja-artikkelien sisältämien esimerkkien tärkeyttä myös tästä näkökulmasta, kuten seuraavasta esimerkistä ilmenee.

Esimerkki 27 (haastattelu)

H1 ykskin esimerkki niin sekkin jo ainakin jos siitä näkee ettei se oo ainakaan se mitä tarttee niin se auttais

Esimerkki 28 havainnollistaa, miten sanakirjan vastineen tunnistaminen käyttöön soveltumattomaksi saattaa auttaa käännösprosessia eteenpäin. Katkelmassa testihenkilöt kääntävät tekstikohtaa, jossa puhutaan erityisen huomion kiinnittämisestä kustannustehokkuuteen, ja etsivät siihen liittyen sanakirjasta ilmausta *kiinnittää huomiota*.

Esimerkki 28 (käytettävyystesti)

LT: *Vuoden aikana* ***kiinnitimme*** *erityistä* ***huomiota*** *yhtiön kustannustehokkuuden parantamiseen…*
H1 nää taitaa olla enemmän kiinnittää jonkun toisen huomio tai sit sillai huomata
H2 niin niin niin niin niin

H1 kiinnittää huomiota mites se etsi kaikki
H2 no voiks sen sitten vaan laittaa että mites

H1 tuskin
H2 mää niin kun ne on kiinnittänyt siihen kustannustehokkuuteen huomiota

H1 tarkoittaa että ne on yhtäkkiä huomannut että hei sitä täytyykin parantaa kai se on että
H2

H1 ne on niin kuin keskittynyt siihen tai jotain joo on
H2 niin konzentriet eiks se oo sitten ihan

KT: *Während des Jahres* ***haben wir uns auf*** *die Verbesserung der Kosteneffizienz* ***konzentriert****…*

Esimerkissä käydään keskustelua vastineen soveltumattomuudesta kohdetekstiin. Keskustelun edetessä toinen testihenkilöistä tulee omaa näkemystään selittäessään muotoilleeksi lähdetekstin sisältämän ajatuksen uudelleen, ja näin ikään kuin vahingossa testihenkilöt päätyvät ilmaisemaan lähdetekstin ajatuksen hieman eri muodossa kohdetekstissä.

3.3.3.1 Sananmuodostuksen apuväline

Testihenkilöt havaitsivat sanakirja-artikkelin esimerkkien olevan oiva apuväline sanojen muodostamiseen sellaisessa tapauksessa, kun etsittävää hakusanaa ei löydy sellaisenaan sanakirjasta.

Esimerkki 29 (käytettävyystesti)

LT: ***Konsernin liikevaihto*** *kasvoi yli 20 prosenttia vuoteen 2003 verrattuna.*

H1 oliks se liikevaihto jota me etittiin
H2 me etittiin konsernin liikevaihto heti siinä

H1 eiks zuwachs oo kasvu niin no joo tässä on konsernin
H2 umsatzzuwachs eiks ni

H1 liikevaihto kasvoi joo
H2 niin umsatz olis niinku se liikevaihto koetetaa

H1
H2 umsatzzuwachs jos toi on kerran konserni niin mitä se antaa konsernin kohdalla

H1 entäs konsernintase voisko se sitten olla konzernumsatz eiku mikä
H2 niin joo

H1 koska nää kaikki muut on tälleen yhdyssanoja
H2 konsernitulos katotaanko viä netistä

H1 joo niin tos olis ainakin konzernumsatz
H2 [näpyttelyä] antaa se sille hyvä

H1 viisitoista pilkku yksi no nää on ainakin suurin osa piste dee ee tai
H2 niin prozent gestiegen

H1 cee haa tai aa tee eikohän se oo
H2 hmm niin ja tossakin on ihan geschäftsbericht

H1 ihan hyvä
H2

KT: ***Der Konzernumsatz*** *stieg um mehr als 20% im Vergleich zum Jahr 2003.*

Hakusanana käytetyn kantasanan esimerkeistä voi löytyä vihjeitä siitä, miten sanasta voi johtaa uusia sanoja tai millaisia yhdyssanoja siitä voi muodostaa. Esimerkit rohkaisivat esimerkin 29 tapauksessakin testihenkilöitä kokeilemaan yhdyssanan muodostamista ja positiiviset tulokset Internetin hakukoneella vielä vahvistivat käyttöpäätöksen syntymisen.

3.3.3.2 Lauseenmuodostuksen apuväline

Sanakirjasta voi saada apua paitsi sananmuodostukseen myös lauseen muodostamiseen. Ensimmäisen testiryhmän testihenkilöt käyttivät sanakirjaa usein selvittääkseen esimerkiksi, minkä preposition tietty sana vaatii yhteyteensä. Tätä etsintää vaikeutti jonkin verran se, että hakusanojen oli oltava suomenkielisiä eikä näin ollen hakuun voinut käyttää suoraan ongelmallista saksankielistä sanaa. Välillä sanakirjan esimerkeistä löytyi ideoita siitä, miten kohdetekstistä sai suunniteltua sujuvamman kuuloisen.

Esimerkki 30 (käytettävyystesti)

LT: *Konsernin liikevaihto kasvoi **yli 20 prosenttia** vuoteen 2003 verrattuna.*

H1 onks se sitten niin kun um
H2 stieg yli kakskyt prosenttia tossahan oli prosenttia tai

H1 olikohan siinä um über
H2 katsotaanko taas sillä kasvaa verbillä kaupansanakirjasta

H1 joo mehr als ehkä kuulostaa
H2 [näpyttelyä] prozent no voisko se olla sitten um über niin se voi

H1
H2 kuulostaa ainakin paremmalta kuin um über

KT: *Der Konzernumsatz stieg **um mehr als 20%** im Vergleich zum Jahr 2003.*

Edellä mainitussa esimerkissä testihenkilöt eivät olleet tyytyväisiä prepositiokasaumaan. Hölmöltä kuulostava kasauma sai heidät epäilemään sen käyttökelpoisuutta, ja niinpä he päättivät tarkistaa, olisiko sanakirjasta apua ongelman ratkaisuun. Koska käytettävyystestissä oleva sanakirjaversio ei tue saksa–suomi-hakutoimintoa, hakusanana on käytettävä suomenkielistä lähdetekstin sanaa. Sanakirja ei suoranaisesti antanut tietoa testihenkilöiden

etsimään kysymykseen prepositiokasauman käyttökelpoisuudesta, mutta antoi testihenkilöille idean, miten muotoilla lause toisin.

Kolmannessa testiryhmässä käytettiin sanakirjan *etsi kaikki* -toimintoa, kun haluttiin varmistaa, käytetäänkö tiettyjä sanoja yhdessä toistensa kanssa. Yksi tällainen hakuyhdistelmä oli substantiivi *Umsatz* ja verbi *wachsen*.

Esimerkki 31 (käytettävyystesti)

LT: *Konsernin **liikevaihto kasvoi** yli 20 prosenttia vuoteen 2003 verrattuna.*

H5 joo liikevaihto
H6 eti se umsatzi ja kato mitä kontekstia sillä on tuolla niin mutta jos sä

H5 niin niin tietysti joo
H6 katot sen umsatz ja sit käytetäänkö sen kanssa wachsen tai pistä

H5 mä laittaisin kyllä tai no pistetään se etsi kaikki
H6 suoraan se etsi kaikki sit sä saat

H5 umsatz hat zugelegt
H6

KT: ***Der Umsatz** des Konzerns **hat** um mehr als 20 Prozent im Vergleich zum Jahr 2003 **zugelegt**.*

Esimerkin 31 haku ei varmistanut sanojen *Umsatz* ja *wachsen* yhteensopivuutta, mutta antoi toisen, merkitykseltään samanlaisen vastineen. Testihenkilöt päättivätkin käyttää sanakirjan tarjoamaa sanaparia omassa käännöksessään.

Sanakirjan tarjoamasta tiedosta voi olla hyötyä välillisesti myös silloin, kun sanakirja-artikkeli on käyttäjän tarpeen kannalta puutteellinen. Näin käy esimerkiksi silloin kun sanakirja-artikkeli ei sisällä esimerkkejä. Tällaisessa tilanteessa ensimmäisen ryhmän testihenkilöt käyttivät Internetin hakukonetta paitsi sanan luotettavuuden selvittämiseksi myös saadakseen ideoita siitä, miten koko kohdekielisen tekstikohdan voisi kääntää idiomaattisesti.

Esimerkki 32 (käytettävyystesti)

H1 varmaan joku uus muotisana kaikissa talousteksteissä suomeks
H2 kustannustehokkuus

H1 että se löytyi
H2 mmm aa-a siitä on vain yks vaihtoehto tarkistetaanko toi

H1 sillä vois löytyy sitten niinku sitä lausetta miten sen voi muotoilla hyvin
H2 niin

Käytettävyystestin jälkeen testihenkilöt olivat tyytyväisiä sanakirjan tarjoamien esimerkkien laatuun. Esimerkit olivat tarjonneet paljon vihjeitä siitä, miten vastineeksi tarjottua sanaa tulee käyttää, ja ne olivat tuntuneet olevan käyttökelpoisia ihan sellaisenaankin. Tämä käy ilmi seuraavasta esimerkistä.

Esimerkki 33 (haastattelu)

H2 kun aattelee totakin tekstiä niin ne esimerkkilauseet oli sellasia että niistä sai suoraan heti jo apuja et ne oli just siihen alaan liittyviä semmosia lauseita niinku mitä vois sit käyttää suoraankin varmaan jossain niinku teksteissä et jes tossa on hyvä esimerkki

Sanakirja voi siis yllättää käyttäjänsä positiivisesti tarjoamalla enemmän ja monipuolisempaa apua kuin mitä käyttäjä hakua tehdessään on odottanut.

3.3.4 Sanakirjan ulkoasu

Käytettävyystestin avulla haluttiin pääasiallisesti tietoa sanakirjan sisällön toimivuudesta, mutta testihenkilöillä oli mahdollisuus kommentoida myös verkkosanakirjan ulkoasua. Koska MOT-verkkosanakirjasto oli testihenkilöille tuttu jo ennestään, he olivat jo tottuneet sanakirjan perusnäkymään ja pitivät sitä yleensä ottaen selkeänä. Parannettavaa he löysivät kuitenkin sanakirja-artikkelien esimerkkinäkymistä. Esimerkissä 34 testihenkilö 1 kommentoi sanakirja-artikkelin ruutunäkymää.

Esimerkki 34 (haastattelu)

H1 ku nää kaikki tulee tälleen pötköön et täs ei oo ku sellanen muutaman sentin alle täyteen kymmenen riviä pätkä siitä ne [esitetyt vaihtoehdot]vielä löytää mut sit joskus ku siinä tulee sellanen tai tulee tää ruutu noita vaihtoehtoja [täyteen]niin siitä on tosi vaikee ruveta ettimään sitä [oikeaa]

Ensimmäisen käytettävyystestin testihenkilöiden mukaan hahmottamisongelmia tuottivat pitkät esimerkkilitaniat, joiden havainnollisuutta ei juuri parantanut se, että vastineet oli jaettu numeroinnilla omiin ryhmiinsä, koska ne eivät testihenkilöiden mukaan erottuneet riittävän selvästi tekstimassasta. Tekstin kursivointi oli testihenkilöiden mielestä parempi tehokeino.

Toisaalta numeroinninkin uskottiin olevan riittävän tehokas, jos teksti aseteltaisiin väljemmin. Tämä käy ilmi esimerkistä 35.

Esimerkki 35 (haastattelu)

H1 jos niitä on silleen numeroituna niitä eri vaihtoehtoja että alkais vaikka aina sellainen uus kappale et se numero olis aina ihan siellä vasemmassa reunassa sit sitä olis helpompi jo lukee mut se on totta et jos siihen vaan suoraan pötköön pistetää kauheesti esimerkkejä niin sitten sitä on hankala hankala selailla

Toiseen käytettävyystestiin mennessä sanakirjan ulkoasuun olikin jo tehty merkittäviä parannuksia. Aivan kuten testihenkilö 1 toivoi esimerkissä 35, sanakirjan uudessa versiossa vastineet on numeroitu selvemmin merkitysryhmittäin ja jokainen ryhmä on sijoitettu omalle rivilleen niin, että numerointi on sijoitettu loogisesti tekstikentän vasempaan reunaan. Merkitysryhmien vastineista annetut esimerkkilauseet ovat uudessa versiossa vastineiden perässä niin, että suomenkielinen esimerkkilause on kursivoitu. Toisen ja kolmannen käytettävyystestin testihenkilöt kehuivatkin merkitysvastineiden numerointia hyväksi. He pitivät myös siitä, että tietystä hakusanana käytetystä substantiivista johdetut verbifraasit oli lihavoitu ja korostettu punaisella värillä omiksi lemmoikseen substantiivin alle selkeästi jokainen omalle rivilleen. Sanakirja-artikkeleita kuvailtiin silti edelleen melko sekaviksi. Esimerkissä 36 on testihenkilö 4:n mielipide sanakirja-artikkelista.

Esimerkki 36 (haastattelu)

H4 aika sekava se sanan selitysosa, eli kun esimerkit on siellä tekstissä sikin sokin

Testihenkilöiden parannusehdotus oli, että kaikki lihavoidut ja kursivoidut tekstiosat sijoitettaisiin omille riveilleen. Sanakirja-artikkelin sisältämälle tekstille tulisi näin toimien kylläkin lisää mittaa, mutta toisaalta artikkelin silmäily kuitenkin nopeutuisi, koska esimerkkilauseet erottuisivat tehokkaammin tekstistä.

Jokainen testipari kehui toimintona *etsi kaikki* -komennolla tehtävää vapaata tekstihakua. Kyseisen toiminnon avulla voitiin hakea jotakin sanaa tai fraasia myös hakusanojen ulkopuolelta. Tämä toiminto oli käytettävyystesteissä kovassa käytössä varsinkin silloin, kun testihenkilöt halusivat hakea sanakirjasta saksankielistä sanaa. Vaikka toimintoa pidettiinkin ylipäänsä hyvänä, sen toteutuksen suhteen heräsi erinäisiä toiveita. Esimerkiksi

pienen ponnahdusikkunan asemasta konkordanssi-näkymä voisi aueta koko ruudun kokoiseksi ikkunaksi, jolloin sen käsittely olisi helpompaa muiden ohjelmaikkunoiden joukossa. Tällä on merkitystä etenkin silloin, kun kääntäjä on tottunut liikkumaan eri tietokoneikkunoiden välillä *alt + tab* -yhdistelmällä. Myös toiminnon näyttämä lista hakutuloksista käyttöympäristössään sai kritiikkiä. Katkelmaa haetun sanan käyttöympäristöstä pidettiin liian lyhyenä kuten esimerkissä 37.

Esimerkki 37 (haastattelu)

H5 mää en pitäis tätä hirveen niinku kätevänä se vois niinku ihan hyvin ku noi saksalaiset lauseet ku ne on lyhyitä niin nehän vois laittaa sen lauseen kokonaan siihen ei mitään pistepistepiste

Toiminnon käytettävyyttä heikensi, jos ohjelman tarjoama käyttöympäristönäkymä oli niin lyhyt, että alkuperäinen sanakirja-artikkeli oli avattava halutun tiedon saamiseksi. Tätä testihenkilö 2 kommentoi seuraavasti:

Esimerkki 38 (haastattelu)

H2 mun oli vaikee hahmottaa noita etsi kaikki kun laittaa sen ku ne ei näy kerrallaan vaan ne täytyy sit klikata sieltä et haluu tietyn kohan

Sanakirja-artikkelin avaaminen kävi helposti haettua sanaa napsauttamalla, mutta tämän jälkeen silmältä kesti hetken aikaa, ennen kuin se löysi halutun kohdan hakusana-artikkelista, vaikka kohta olikin merkitty punaisella artikkeliin. Tämän ongelman ratkaisuksi testihenkilöt ehdottivat käyttöympäristönäkymän pidentämistä. Testihenkilöiltä jäi huomaamatta, että he olisivat voineet itse valita *etsi kaikki* -toiminnon ikkunassa näkyvän merkkijonon pituuden. Toiminnon oletusasetus määrittää näkymän pituudeksi 130 merkkiä, mutta sitä voi halutessaan pidentää reilusti. Tällöinkään toiminto ei näytä koko sanakirja-artikkelia käyttöympäristönä, mutta kylläkin koko esimerkin, jossa haettua sanaa on käytetty. Testihenkilöt totesivat, että uusi toiminto vaatii totuttelua, jotta sen käytöstä tulisi sujuvaa.

4 Päätelmät

Tässä luvussa esitetään yhteenveto käytettävyystutkimuksen tuloksista. Tarkoituksena on luoda kuva siitä, kuinka hyvin sanakirja toimii kääntäjäopiskelijoiden apuvälineenä. Tuloksia peilataan myös luvussa kaksi käsiteltyihin sanakirjan ominaisuuksiin ja samalla pohditaan sitä, miten sanakirjaa voitaisiin vielä kehittää.

4.1 Miten sanakirja toimii?

Seuraavaksi palataan käytettävyystutkimuksen tuloksiin ja poimitaan yhteenvetona esiin niitä ongelmia, joita kääntäjät kohtasivat työnsä lomassa. Samalla tarkastellaan, miten testattu sanakirja vastasi näihin ongelmiin.

4.1.1 Lemma

Ehkä ilmeisin ongelma, johon kääntäjä törmää kääntäessään, on sana, jolle kääntäjä ei tiedä vastinetta. Jotta kääntäjä ylipäänsä pääsee arvioimaan apuvälineenään käyttämänsä sanakirjan toimivuutta, siitä tulisi löytyä vastine haetulle sanalle. Luonnollisesti sanakirjan käyttäjä arvottaa käyttämäänsä sanakirjaa ensimmäisenä sen mukaan, kuinka hyvin siitä löytyy hänen kannaltaan oleellisia lemmoja.

Käytettävyystutkimuksen testihenkilöiden mielestä tutkittava sanakirja osoittautui lemmojensa suhteen hyvin kattavaksi. Talouskielen termit löytyivät hyvin. Lisäksi sanakirjasta löytyi testihenkilöiden mielestä jopa yllättävän paljon yleiskielen sanoja ja ilmauksia. Huomattavaa on, että tätä mieltä olivat jo ensimmäisenkin käytettävyystestin testihenkilöt, joilla oli käytössään sanakirjan raakaversio. Jälkimmäisten testien testihenkilöt törmäsivät puuttuviin lemmoihin lähinnä silloin, kun haettava sana oli yhdyssana. Tosin tällöinkin monissa tapauksissa ongelmaan löytyi ratkaisu, kun haettava yhdyssana pilkottiin osiin.

Testihenkilöt odottivat löytävänsä talousalan sanakirjasta nimenomaan talousalan termejä. Niiden löytymistä siis edellytettiin sanakirjalta. Sen sijaan kattavasti sanakirjaan

sisällytetty yleiskielen sanasto aiheutti testihenkilöille positiivisen yllätyksen. Yleiskielisten lemmojen löytyminen erikoissanakirjasta nopeutti kääntämistä, koska testihenkilöt löysivät suurimman osan etsimistään sanoista yhdestä ja samasta sanakirjasta. Lisäksi erikoisalan sanakirjasta oli ehkä yleissanakirjaa helpompaa valita sopiva vastine sellaisissa tapauksissa, joissa lemmalle on yleensä tarjolla runsaasti eri vaihtoehtoja, koska erikoisalan sanakirja tarjoaa yleensä ensisijaisiksi vastineiksi juuri kyseisen erikoisalan kannalta oleellisimpia vastineita.

Tutkimuksessa suurimmaksi lemmoihin liittyväksi ongelmaksi nousi sanakirjan kielipari. Koska sanakirja sisälsi vain suomi–saksa-osion, saksankielisten hakujen tekeminen ei onnistunut täydellä teholla. Apua ongelmaan toi kuitenkin *etsi kaikki* -komennolla käynnistettävä vapaan tekstihaun toiminto. Tutkittavaa suomi–saksa-sanakirjaa on tietysti turha moittia saksa–suomi-osion puuttumisesta – varsinkin kun sellainen on tarkoitus lisätä siihen myöhemmässä vaiheessa –, mutta yleisellä tasolla on mielenkiintoista havaita, että kääntäjäopiskelijoiden kannalta on tärkeää, että sanakirja mahdollistaa haut molemmilla sanakirjan kielillä.

4.1.2 Synonyymit

Tutkimuksessa kävi ilmi, että sanakirjaa käytettiin usein apuvälineenä synonyymien etsintään. Varsinkin toisen käytettävyystestin testihenkilöt halusivat katsoa, löytyisikö sanakirjasta tyylillisesti paremmin kontekstiin sopivaa vastinetta, kuin mitä ensimmäisenä heidän mieleensä juolahtanut vastine oli. Talousalan sanakirjasta haettiin siis neuvoa siihen, mikä sana tai ilmaisu on tyypillinen talouskielelle. Paikoitellen sanakirja tarjosikin käyttäjilleen hyvin paljon synonyymisiä vastineita. Niiden ongelma oli vain se, että käyttäjät eivät aina tienneet, oliko synonyymien välillä keskinäisiä eroja vai ei. Etenkin ensimmäinen testipari valitti, että vastineiden keskinäisen synonyymisyysasteen päätteleminen oli vaikeaa. Sanakirjan seuraaviin käyttöversioihin olikin sitten jo liitetty ohje, josta kävi pääpiirteissään ilmi, miten saman merkitysryhmän eri vastineet erotetaan puolipisteellä toisistaan. Ohjeissa olisi kuitenkin voitu tuoda myös selvemmin esiin se, että pilkku vastineiden välillä kertoo synonyymisyydestä ja että kauttaviiva on vaihtoehtoisen ilmauksen merkki. On ymmärrettävää, että sanakirjojen tekijät haluavat olla varovaisia eri vastineiden julistamisessa keskenään synonyymeiksi. Hyvin harvat vastineet kun ovat todella täysin synonyymisiä.

Käyttäjän kannalta olisi kuitenkin hienoa, jos sanakirjasta kävisi ilmi, mikäli vastineet ovat käytöltään erittäin lähellä toisiaan.

Synonyymeihin liittyen käytettävyystestissä arvioitiin toimivaksi ratkaisuksi elektronisen sanakirjan tarjoama mahdollisuus linkittää kaksi merkitykseltään lähellä toisiaan olevaa lemmaa. Näin käyttäjä voi helposti ja nopeasti tarkastaa myös hakemansa lemman synonyymille tarjotut vastineet. Liian paljon käytettynä linkittäminen voi tuntua sanakirjan käyttäjästä rasittavalta. Testihenkilöt törmäsivät linkitykseen kuitenkin vain kerran käytettävyystestin aikana, joten ainakaan rasittavan paljon tätä hypertekstiominaisuutta ei oltu tutkittavassa sanakirjassa käytetty.

4.1.3 Kielioppi

Testattava sanakirja sisälsi erillisen kielioppaan, johon oli koottu joitakin saksan kielelle tyypillisiä kielioppiseikkoja, jotka aiheuttavat suomalaisille päänvaivaa. Tällaisia olivat muun muassa heikot maskuliinit. Lisäksi kieliopas sisälsi muun muassa luettelot eri sijamuodoilla järjestyvistä prepositioista. Testihenkilöt eivät käyttäneet kieliopasta ollenkaan apunaan. Mahdollisesti heidän kielitaitonsa oli jo niin vahva, ettei kielioppaan tarjoamia tietoja tarvittu. Sen sijaan sanakirja-artikkeleiden sisältämiä kielioppitietoja pidettiin tarpeellisina. Vaikka niitä ei välttämättä suoranaisesti tarvittukaan, ne todennäköisesti kuitenkin helpottivat kääntämistä. Pienikin epäilys esimerkiksi vastineeksi tarjotun vahvan verbin preteriti-muodosta kaikkoaa, kun sen voi nopeasti tarkistaa samasta, jo avatusta sanakirja-artikkelista. Mikäli kielioppitietoja ei olisi sanakirja-artikkelissa, omien epäilysten tarkistamiseen jostakin toisesta lähteestä kuluisi turhaan aikaa.

Kielioppitiedot annettiin talousalan erikoissanakirjassa sanakirjoille tyypilliseen tapaan heti vastineen yhteydessä. Näiden puhtaiden kielioppitietojen lisäksi tietoa vastineeseen liittyvistä kielioppiseikoista sai myös esimerkeistä. Esimerkeissä kielioppitiedot näkyivät suoraan käyttöyhteydessään, ja esimerkiksi verbin rektio kävi niistä ilmi havainnollisella tavalla. Kielioppitietojen sisällyttämistä esimerkkeihin pidettiin erittäin hyvänä asiana varsinkin vapaan tekstihaun tulosten yhteydessä. Tällöin itse sanakirja-artikkelia ei välttämättä tarvinnut avata laisinkaan, jos kielioppiseikat näkyivät jo konkordanssi-ikkunassa.

4.1.4 Esimerkit

Pelkkä vastinetieto näytti olevan erittäin harvoin riittävä apu kääntämiseen. Testihenkilöt pitivätkin sanakirja-artikkeleiden sisältämiä esimerkkejä erittäin tärkeinä. Paitsi että niistä ilmeni vastineeseen liittyvät kielioppitiedot havainnollisella tavalla, niitä pystyttiin käyttämään muutenkin tehokkaasti kääntämisen apuna. Esimerkkilauseista saatiin usein vihjeitä käännöksen muokkaamiseen tyylillisesti paremmaksi, koska niistä ilmeni, millaisessa käyttöympäristössä vastinetta käytetään. Lisäksi esimerkit saattoivat rohkaista uusien, sanakirjasta löytymättömien sanojen muodostamiseen, kun esimerkeistä löytyi malleja johdosten tai yhdyssanojen tekemiseen. Esimerkeistä saattoi myös selvitä, ettei kyseinen vastine soveltunutkaan suunniteltuun tekstiyhteyteen.

Testattavan sanakirjan esimerkkeihin oltiin hyvin tyytyväisiä. Ne olivat laadukkaita ja niitä oli verrattain paljon. Tosin niitä toivottiin myös lisää, ja etenkin kolmas testipari jäi kaipaamaan enemmän fraasinomaisia sanontoja esimerkkeihin.

4.1.5 Luotettavuus

Kääntäjän on kyettävä luottamaan apuvälineeseensä, jotta sen käyttäminen olisi mielekästä. Laadukkaat esimerkit olivat yksi tärkein osatekijä testihenkilöiden sanakirjaa kohtaan tunteman luottamuksen syntymiselle. Luottamusta herättävää oli, kun sanakirjan tarjoamasta vastineesta oli runsaasti esimerkkejä, joissa vastinetta käytettiin käännöksen kannalta sopivassa tekstiyhteydessä. Luotettavuutta lisäsi myös se, kun eri vastineiden käyttöerot kävivät selväksi esimerkkien avulla. Tällöin käyttäjä pystyi päättelemään esimerkkien avulla, miksi hänen tulee valita useammasta eri vaihtoehdosta juuri yksi tietty.

Esimerkkien laadukkuuden ohella sanakirjan luotettavuuteen vaikutti varsinkin termien osalta se tosiasia, että kyse oli nimenomaan talousalan erikoissanakirjasta. Erikoissanakirjan siis ajateltiin olevan täsmällinen vähintään erikoisalaan kuuluvien erikoiskäsitteiden osalta. Kahden ensimmäisen testiparin luotettavuutta sanakirjaan lisäsi luonnollisesti myös se, että he tunsivat toisen sanakirjan tekijöistä henkilökohtaisesti ja luottivat tämän pätevyyteen.

Testihenkilöt suhtautuivat testattavaan sanakirjaan aluksi hyvin kriittisesti, koska aikaisemmat kokemukset MOT-sanakirjastosta eivät olleet olleet järin vakuuttavia. Lisäksi opintojen aikana sanakirjoihin oli opetettu suhtautumaan kriittisellä varovaisuudella. Koska

sanakirjasta ei käyttötestien yhteydessä löytynyt mitään luotettavuutta vähentävää, kuten vääräksi osoittautuvia termejä, luottamus sanakirjaan pääsi kasvamaan niin paljon, että se peitti alleen aikaisempien huonojen kokemusten mukanaan tuoman, paikoitellen ehkä hieman ylikriittisenkin asenteen.

4.1.6 Ulkoasu

Sanakirjan käytettävyyteen liittyy myös sanakirjan ulkoasu ja se, kuinka miellyttävää sanakirjan käyttäminen on. Kaikki testihenkilöt olivat käyttäneet MOT-verkkosanakirjastoon kuuluvia sanakirjoja. Tämän vuoksi sanakirjan perusnäkymä oli heille tuttu, eikä sen käyttäminen tuottanut ongelmia. Testihenkilöiden mielestä sanakirjan perusnäkymä oli selkeä, mutta sanakirja-artikkelien esimerkkinäkymien ulkoasua voitaisiin vielä parantaa.

Esimerkkinäkymät saivat kiitosta siitä, että vastineet oli numeroitu merkitysryhmittäin ja että merkitysryhmät oli ryhmitelty omiksi kokonaisuuksiksiin omille riveilleen. Merkitysryhmiin kuuluvat suomenkieliset esimerkkilauseet oli kursivoitu, jotta ne erottuisivat muusta tekstistä. Havainnollisuutta lisäsi myös lemmasta johdettujen verbifraasien lihavoiminen ja korostaminen punaisella värillä sekä niiden sijoittaminen omiksi alalemmoiksi omille riveilleen. Parannusehdotuksena testihenkilöt esittivät, että sanakirja-artikkelin ilmavuutta voitaisiin lisätä entisestään sijoittamalla kaikki lihavoidut ja kursivoidut tekstiosat omille riveilleen. Näin silmä poimisi ne nopeammin.

Sanakirjan sisältämää *etsi kaikki* -komennolla tehtävää vapaan tekstihaun toimintoa kehuttiin kovasti. Testihenkilöt käyttivät sitä varsinkin etsiessään sanakirjasta saksankielistä sanaa. Toimintoa pidettiin mainiona jo nyt, vaikka testihenkilöt eivät testin aikana vielä osanneetkaan käyttää kaikkia sen ominaisuuksia hyväkseen.

4.2 Miten sanakirjaa voitaisiin kehittää?

Tutkimuksen kohteena oli kaksikielinen, aktiivisesti käytettävä erikoisalan online-sanakirja. Nämä sanakirjan ominaisuudet rajaavat sanakirjaa tietylle käyttäjäryhmälle sopivaksi ja määrittävät sitä, millaisiin tilanteisiin se ensisijaisesti soveltuu. Seuraavaksi tarkastellaan, käytetäänkö tutkittavassa sanakirjassa kaikkia sen ominaisuuksia optimaalisesti hyväksi ja

pohditaan, voitaisiinko sanakirjaa kehittää joltakin osin entistä toimimammaksi. Merkille pantavaa on, että sanakirjan kehittämistä tarkastellaan nimenomaan kääntäjäopiskelijoiden näkökulmasta. Osa kehitysideoista parantaisi sanakirjaa varmasti kaikkien käyttäjäryhmien kannalta, kun taas osa palvelisi lähinnä vain kääntäjiä.

4.2.1 Lemmat ja sanakirja-artikkelin tiedot

Käytettävyystutkimus osoitti, että testihenkilöt olivat tyytyväisiä sanakirjan sisältämien lemmojen kattavuuteen. Koska sanakirja sisälsi erikoisalan termien lisäksi runsaasti myös yleiskielen sanastoa, se palveli testihenkilöitä hyvin pitkälle ainoana apuvälineenä. Luvussa *2.1.3 Yleissanakirja ja erikoisalan sanakirja* todettiin, etteivät erikoisalan sanakirjat yleensä sisällä yleiskielen sanoja. Tutkimus kuitenkin osoitti, että niiden lisääminen järkevällä tavalla sanakirjan lemmavalikoimaan on käyttäjän kannalta kannattavaa. Järkevä tapa lisätä yleiskielen sanoja lemmoiksi sanakirjaan tarkoittaa, että kirjaan lisätään ensisijaisesti sellaiset sanat, joita todennäköisimmin tarvitaan kyseisen erikoisalan teksteissä. Elektroninen sanakirjamuodon ansiosta sanakirjasta ei tule käyttäjän kannalta liian raskasta, vaikka sanakirjan lemmamäärä lisääntyykin suuresti yleiskielisten lemmojen myötä. Lisäksi myös yleiskielen sanojen vastineita tarkastellaan erikoisalan tarpeiden näkökulmasta, ja sanakirja-artikkeli rakennetaan vastineiden osalta siten, että vastineiden mahdollisiin alan kannalta oleellisiin erityismerkityksiin kiinnitetään huomiota enemmän kuin tavallisessa yleissanakirjassa.

Lemmavalintansa puolesta testattava sanakirja osoittautui erinomaiseksi. Lemmoista annettavien tietojen osalta sanakirjaa olisi kuitenkin vielä mahdollista kehittää. Koska kyseessä on aktiivinen sanakirja, jota käytetään apuvälineenä äidinkielestä vieraaseen kieleen käännettäessä, sanakirjan tarjoamista vastineista tarvitaan suhteellisen paljon tietoja. Näiden tietojen avulla kääntäjät selvittävät, miten eri vastineet eroavat toisistaan merkitykseltään ja käytöltään. Luvussa *2.1.2 Aktiivinen ja passiivinen sanakirja* mainittiin, että passiiviseen sanakirjaan voi olla tarpeellista sisällyttää myös ensyklopedista tietoa, jotta sanakirjankäyttäjä ymmärtäisi helpommin sanan merkityksen ja siihen liittyvän ilmiön. Erikoisalan sanakirjan yhteydessä ensyklopedisen tiedon lisääminen myös aktiivisesti käytettävään sanakirjaan voisi olla perusteltua. Tällaisista tiedoista voisi olla korvaamatonta apua kääntäjälle, joka ei tunne alaa ja sen käsitteistöä kovinkaan hyvin. Luvussa *2.4 Ihanteellinen sanakirja kääntäjän*

kannalta todetaan, että kääntäjän on usein etsittävä määritelmät hakemilleen sanoille yksikielisistä sanakirjoista, kun niitä ei kaksikielisistä löydy. Kaksikielinenkin sanakirja – etenkin elektroninen – voisi määritellä lemmat ja niiden vastineet. Määritelmistä kävisi helposti ilmi lemman ja sen vastineen sekä vastineiden keskeiset merkityserot. Tietysti tällaisten määritelmien suurimittainen lisääminen sanakirjaan kuin sanakirjaan vaatisi valtavasti työtä, eikä siten varmaankaan ole täydessä laajuudessaan toteuttamiskelpoinen. Ehkä määritelmiä voisi kuitenkin hyödyntää sellaisten termien kohdalla, joiden yhteydessä niistä olisi eniten hyötyä. Ensyklopedisen tiedon lisääminen veisi sanakirjaa kohti luvussa 2.3 mainittua hybridisanakirjaa.

Testihenkilöt toivoivat sanakirjan kertovan selvemmin, jos sanakirja-artikkelissa tarjotut vastineet ovat keskenään täysin synonyymisiä tai jos niiden välillä on jotain oleellisia käyttöeroja. Tähän mainittiinkin jo aikaisemmin luvussa *4.1.2 Synonyymit* parannusehdotukseksi ohjeistuksen tarkentamista. Kääntäjän kannalta olisi tietenkin ihanteellista, jos sanakirja pystyisi antamaan vastineista kääntäjälle niin paljon tietoa, että niistä kävisi suoraan ilmi, soveltuuko kyseinen vastine käännöksen tiettyyn kohtaan vai ei. Valitettavasti eri vastineilla on lukematon määrä eri käyttöyhteyksiä, eikä laajinkaan elektroninen sanakirja pysty tarjoamaan niitä hallitusti käyttäjälleen. Kääntäjän on siis opittava sietämään sanakirjaan liittyvät rajoitteet. Tämä ei tietenkään saa estää sanakirjan tekijöitä pyrkimästä entistä käytettävämpien sanakirjojen laatimiseen. Esimerkiksi edellä mainituista ensyklopedisista tiedoista voisi olla apua synonyymisyysasteen ymmärtämiseen. Ja miksei sanakirjaan voisi merkitä myös ne harvat täydelliset tai lähes täydelliset synonyymit siten, että synonyymisyys kävisi heti ilmi. Tällöin sanakirjankäyttäjä tietäisi merkinnän puuttuessa, että sanojen synonyymisyydessä on jotain puutteita tai niihin liittyy jotain muuta huomioitavaa käytön yhteydessä.

Sanakirja-artikkelin sisältämiä kielioppitietoja testihenkilöt pitivät hyvinä, vaikka käyttivätkin niitä melko vähän. Todennäköisesti niiden poissaoloa olisi kuitenkin kommentoitu puutteena. Testihenkilöt pitivät siitä, että myös esimerkeistä näkyi, miten kielioppitietoja sovelletaan käytännössä. Oleellista sanakirja-artikkeleiden toimivuudelle on siis se, että niistä löytyy riittävästi tietoa kääntäjän päätöksenteon tueksi. Tällaiset tarpeelliset tiedot voivat olla ensyklopedisia tietoja, tyylimerkintöjä tai vaikkapa käännösesimerkkejä. Esimerkit ja kielioppitiedot antavat lisäksi neuvoja siitä, miten sanaa tulee käyttää. Yleisesti ottaen testihenkilöt olivat tyytyväisiä sanakirjastaan saamaan apuun.

4.2.2 Ulkoasu ja toiminnot

Sanankirjan rakentaminen elektroniseen muotoon on edellytys tässä luvussa aikaisemmin mainittujen kehittämisideoiden toteuttamiselle. Elektronisen sanakirjan lähestulkoon rajaton koko mahdollistaa lemmamäärän kasvattamisen kattamaan myös yleiskielen sanastoa sekä sanakirja-artikkelin paisuttamisen yhä uusilla tiedoilla, kuten ensyklopedisella tiedolla ja käyttöesimerkeillä. Elektroninen julkaisutapa tuo mukanaan myös mahdollisuuden kehittää sanakirjan ulkoasua yhä käyttäjäystävällisemmäksi. Ensimmäisen ja kahden jälkimmäisen käytettävyystestin välillä tapahtui jo merkittäviä parannuksia testattavan sanakirjan ulkoasussa: sanakirja-artikkeleihin tuli paitsi lukemista helpottavaa ilmavuutta myös lisää silmäiltävyyttä punaisen tehostevärin ansiosta. Ulkoasun muokkaamiseen käytettävien visuaalisten keinojen runsaus on kuitenkin osattava pitää kurissa, jotta kokonaisuus pysyy levollisena ja miellyttävänä lukea. Kahden viimeisen käytettävyystutkimuksen testihenkilöt olivatkin melko tyytyväisiä sanakirjan ulkoasuun.

Elektronisen sanakirjan käytettävyyttä lisää merkittävästi eri toiminnot, joita siihen on sisällytetty. Käyttäjän kannalta oleellisinta on sanakirjan tukemat hakutoiminnot. Luvussa *2.1.4 Painettu ja elektroninen sanakirja* esiteltiin erilaisia hakutoimintoja, joita elektronisessa sanakirjassa voidaan käyttää. Näitä olivat muun muassa hakukenttään kirjoitettava hakusana, indeksi-lista, haku sanakirja-artikkelista, haku hakusanan osalla, haku sanakirja-artikkelin sisältämän osan perusteella, sumea haku ja stemmeri. Testattavana ollut sanakirja mahdollisti haun hakusanalla, haun indeksi-listasta, haun sanakirja-artikkelista, lähihaun ääntämisen perusteella sekä haun hakusanan osalla monipuolisten yleismerkkihakujen avulla. Indeksi-lista tuli käyttäjän avuksi myös silloin, kun haku ei tuottanut tulosta. Tällöin indeksi-lista avattiin siitä kohdasta aakkosjärjestystä, missä hakusana olisi ollut, jos se olisi sisältynyt sanakirjan lemmavalikoimaan.

Testihenkilöiden suureksi suosikiksi nousi haku sanakirja-artikkelista eli *etsi kaikki* -komennolla toimiva vapaan tekstihaun toiminto. Syynä suosioon saattoi olla se, että toiminto oli uusi kaikille käyttäjille ja että se mahdollisti hakemisen suomi–saksa-sanakirjasta myös saksankielisillä hakusanoilla. Vapaan haun toiminto oli ainoa testattavan sanakirjan hakutoiminnoista, jota kommentoitiin. Ehkä muiden hakutoimintojen kommentoimatta jättämisen syynä olivat testihenkilöiden käyttötottumukset. Testihenkilöt olivat tottuneet tekemään hakunsa hakusanan tai indeksilistan avulla. Näihin hakutoimintoihin oli jo totuttu siinä määrin, että ne katsottiin tavanomaisiksi. Niiden puuttuminen sen sijaan olisi varmaan herättänyt huomiota. Ilmeisesti testihenkilöt eivät olleet käyttäneet juurikaan

monipuolisempia hakumenetelmiä. Näin ollen testattavan sanakirjan kaikkia hakumenetelmiä ei osattu käyttää hyödyksi. Käyttämättä jäi esimerkiksi hakusanan osalla hakeminen. Kyseisestä hakutoiminnosta olisi saattanut olla apua esimerkiksi yhdyssanoja etsittäessä. Jos haettua yhdyssanaa ei löydy sellaisenaan, sen osalla haettuna voi löytyä vinkkejä samalla tavalla muodostetuista yhdyssanoista. Indeksi-listaa voi käyttää apuna vain yhdyssanan alkuosan hakemisessa, kun taas hakusanan osalla tehdyllä haulla päästään käsiksi myös yhdyssanan jälkimmäisiin osiin. MOT-sanakirjastosta voi hakea monipuolisesti älykkäiden yleismerkkien avulla. Tällaisia ovat muun muassa ?-merkki, joka korvaa minkä tahansa merkin ja *-merkki, joka korvaa minkä tahansa merkkijoukon.

MOT-sanakirjastoon ei suoranaisesti kuulu sumean haun toimintoa, mutta hyvin lähellä sitä on MOT-sanakirjaston tarjoama *lähihaku*-toiminto, joka etsii sellaisia sanoja, jotka lausuttuna muistuttavat haettua sanaa. Vaikka testihenkilöt eivät lähihakua käyttäneet, voisi olettaa, että se tai sumea haku voisivat jossakin tapauksissa nopeuttaa hakujen onnistumista. Nykyisessä muodossa indeksi-listasta on kyllä huomattavaa apua kirjoitusvirheen sattuessa, koska oikean sanan voi poimia aakkosellisesta luettelosta nopeasti hiiren napsautuksella. Näin on siis, mikäli virhe sijoittuu sanan loppupäähän. Jos virhe sen sijaan tapahtuu sanan ensimmäisissä kirjaimissa, indeksi-lista aukeaa virheellisesti kirjoitetun haetun sanan kannalta väärästä kohtaa aakkosjärjestystä, eikä siitä luonnollisesti ole silloin toivotunlaista hyötyä. Tällaisissa tilanteissa lähihausta tai sumeasta hausta olisi hyötyä. Tietysti sumean haun ja lähihaun tarpeellisuus sanakirjassa, joka on tarkoitettu äidinkielellisille käyttäjille, on vähäisempää kuin vieraskielisille tarkoitetuissa. Sama koskee myös stemmeriä, jonka tarpeellisuus äidinkielisen käyttäjän kannalta on hyvin vähäinen. Mikäli testattavaan sanakirjaan lisätään saksa–suomi-osio, sumean haun ja stemmerin lisäämistä hakumahdollisuuksiksi voitaisiin harkita.

Elektronisiin sanakirjoihin liittyy käyttäjälle annettu mahdollisuus valita itse, mitä tietoja hän haluaa nähdä sanakirja-artikkelissa. Testatussa sanakirjassa on mahdollista valita, halutaanko esimerkit näkyviin sanakirja-artikkeliin vai ei. Mikäli sanakirjaan lisättäisiin vaikkapa ensyklopedista tietoa, myös se voitaisiin rakentaa samalla tavalla valinnaiseksi tiedoksi. Näin liika tieto ei rasita sellaista käyttäjää, jolle se on tarpeetonta. Lisätietojen antamiseen soveltuu myös lemmojen, ja miksei vaikka vastineidenkin, linkittäminen toisiinsa. Testikäyttäjät törmäsivät linkitykseen vain kerran, mutta sitä pidettiin hyvänä. Mahdollisuuksien mukaan linkitysten määrää voitaisiin lisätä. Tämä muokkaisi sanakirjaa lähemmäs systemaattista esitystapaa ja palvelisi ennen kaikkea kääntäjää, joka haluaa ymmärtää paremmin kääntämäänsä aihealuetta.

Ennen viimeistä lukua on paikallaan vielä maininta elektronisen online-sanakirjan mukanaan tuomasta edusta. Koska online-sanakirjaa voidaan jatkuvasti laajentaa ja päivittää, sen vanheneminen on periaatteessa mahdollista estää. Miten tämä tulee toimimaan käytännössä, jää nähtäväksi. Toivottavaa olisi kuitenkin, että tekijöiden ja julkaisijan yhteisissä intresseissä olisi vähintään säilyttää sanakirja ajantasaisena ja parhaassa tapauksessa jopa kehittää sitä entistä toimivammaksi.

5 Lopuksi

Kun käytettävyystutkimuksen kohteena olleen sanakirjan käytettävyyttä päätettiin ruveta selvittämään, oleellista oli päättää, kenen näkökulmasta tutkimusta tehdään. Sanakirjalla on yleensä hyvin erilaisia käyttäjäryhmiä, ja eri käyttäjät odottavat sanakirjalta erityyppistä tietoa. Kuinka hyvänä kukin käyttäjä sanakirjaa pitää, riippuu siitä, miten hyvin sanakirja soveltuu kulloisenkin käyttäjänsä tarpeisiin. Tässä tutkimuksessa keskityttiin kaikista mahdollisista sanakirjan käyttäjäryhmistä kääntäjäopiskelijoihin. Sanakirjankäyttäjinä kääntäjät ja käännöstieteen opiskelijat ovat melko haasteellinen käyttäjäryhmä, koska he etsivät sanakirjasta vastauksia erittäin pitkälti kontekstista riippuviin ongelmiin. He etsivät siis jotain tiettyä, yhtä merkitystä sen sijaan, että tyytyisivät sanojen yleismerkityksiin.

Tutkimuksen tuloksia arvioitaessa on otettava huomioon, että käytettävyystutkimukseen osallistuneet testihenkilöt olivat opiskelijoita eivätkä opintonsa päättäneitä, päätoimisia kääntäjiä. Yksi merkittävä ero opiskelijoiden ja ammattikääntäjien välillä liittyy heidän erikoistumiseensa tietyn alan teksteihin. Ammattikääntäjät kääntävät usein pääasiallisesti tietynlaisia tekstejä ja ovat oppineet kyseisen erikoisalan sanaston ja konventiot. Opiskelijoiden käännösharjoitukset voivat olla hyvin erilaisilta aloilta, mutta opiskelijoilta puuttuu yleensä syvällinen erikoisalantuntemus. Tämän vuoksi kääntäjäopiskelijat tarvitsevat ammattikääntäjiä enemmän ensyklopedista tietoa käännösratkaisujensa pohjaksi. Tutkimuksen testihenkilöt joutuivatkin käytettävyystestin aikana haasteellisen tehtävän eteen joutuessaan kääntämään sellaisen erikoisalan tekstiä b-työkielen suuntaan, jota he eivät juuri tunteneet. Mikäli kyseessä olisi ollut aito toimeksianto, heillä olisi ollut ainakin teoreettinen mahdollisuus kieltäytyä käännöstehtävästä vedoten asiantuntemattomuuteensa. Ammattikääntäjiin verrattuna kääntäjäopiskelijoilta puuttuu myös kokemuksen myötä kääntämiseen syntyvä rutiini, koska opiskelijat kääntävät ammattikääntäjiin verrattuna huomattavasti vähemmän. Käännösrutiinien voidaan olettaa vaikuttavan käännösstrategioihin ja siten myös sanakirjankäyttöstrategioihin.

Kääntäjien sanakirjan käyttöä on tutkittu aikaisemminkin. Tässä työssä aikaisemmista tutkimuksista mainittiin Mackintoshin (1998), Nordin (1999) sekä Atkinsin (1998b) ja Varantolan (1998) tutkimukset. Osa näistä tutkimuksista toteutettiin käännöstieteen opiskelijoilla ja osa työelämässä toimivilla kääntäjillä. Nämä tutkimukset osoittivat, ehkä hieman yllättävästikin, että ammattikääntäjät ja kääntäjäopiskelijat käyttävät sanakirjoja samantyyppisten ongelmien ratkaisuun. Kaksikielisestä sanakirjasta haetaan ensisijaisesti

tuntematonta vastinetta. Sanakirjaa käytetään kuitenkin myös vahvistamaan kääntäjän oletus sopivasta vastineesta sekä lisätiedon saamiseen vastineesta. Erityisesti lisätietona haetaan vieraankielen kollokaatioita. Kaksikielisestä sanakirjasta etsitään myös vaihtoehtoisia tapoja ilmaista jokin asia. Vaikka kaikki edellä mainitut tutkimukset ovatkin jo suhteellisen vanhoja ja perustuvat pääasiallisesti painettuihin sanakirjoihin, niissä tehdyt havainnot toistuivat pitkälti myös tässä tutkimuksessa. Käytettävyystestiin osallistuneet hakivat sanakirjasta tuntemattomia vastineita, tarkastivat soveltuviksi vastineiksi epäilemiensä ekvivalenttien käyttökelpoisuuden tai etsivät tietämilleen vastineille paremmin kontekstiin soveltuvia synonyymejä. Sanakirja-artikkelin esimerkkien avulla sanakirjasta saatiin myös apua rektioiden, sanaan liittyvien prepositioiden ja fraasinomaisten sanontojen selvittämiseen. Mackintoshin (1998) tutkimuksessa todettiin, että suurimmat sanakirjan optimaalista käyttöä rajoittavat tekijät ovat puuttuvat lemmat ja soveltuvan vastineen valinnan vaikeus. Samat asiat nousivat esiin myös tämänkertaisessa käytettävyystestissä. Haun onnistumisen kannalta ensiarvoisen tärkeää on, että haettava sana kuuluu sanakirjan lemmavalikoimaan. Tärkeää on myös, että etsityn lemman sanakirja-artikkelissa on riittävästi tietoa vastineista ja niiden käyttö- ja merkityseroista. Toisaalta myös vastineiden käyttöön ja merkitykseen liittyvät yhtäläisyydetkin voivat nousta merkittävään asemaan erojen rinnalle. Vastineiden erojen ja yhtäläisyyksien kertominen sanakirja-artikkelissa on tärkeää, jotta kääntäjä pystyy tekemään perustellun päätöksen ja valitsemaan parhaiten kontekstiin soveltuvan vastineen. Mikäli vastineiden eroja ja yhtäläisyyksiä ei tuoda sanakirja-artikkelissa riittävän selvästi esille, kääntäjä joutuu etsimään nämä tiedot muualta, eikä sanakirjasta saatuun apuun voida tällöin olla täysin tyytyväisiä. Sama koskee luonnollisesti myös tilannetta, jolloin sanakirjasta ei löydy ylipäänsä sopivaa vastinetta. Elektronisista sanakirjoista tehtyjen hakujen onnistumiseen vaikuttaa myös käyttäjän käyttämät hakumenetelmät. Ei riitä, että sanakirja tukee monipuolisia, hyvinkin älykkäitä hakumenetelmiä, vaan sanakirjan käyttäjän pitäisi osata myös käyttää niitä hyväkseen. Haasteeksi nousevatkin ensisijaisesti sanakirjan käyttäjien hakutottumukset. Kun käyttäjät ovat tottuneet tekemään hakunsa jollakin tavalla, uusia hakumenetelmiä ei osata kaivata ja sanakirjan tarjoaman hakukoneiston potentiaalista jää suuri osa käyttämättä.

Käytettävyystesti toteutettiin parikäännöksinä, jolloin testihenkilöt joutuivat puhumaan luonnollisella tavalla käännösprosessiaan ääneen. Tällaisen tutkimusmenetelmän etu on sen suora kontakti testihenkilöihin. Kuten Mackintosh toteaa (1998, 126): ”- - - direct observation allows the researcher to see what dictionary users *really* do, rather than relying on what users *say* they do”. Käytettävyystesti nauhoitettiin c-kasetille, mikä mahdollisti äänen tallentamisen.

Videointi olisi tallettanut äänen lisäksi myös testihenkilöiden nonverbaalisen kommunikoinnin sekä näyttänyt, mitä näyttöpäätteellä milloinkin tapahtui. Käytettävyystestit olisi siis saatu tallennettua tarkemmin videoinnilla, ja tästä olisi ollut varmasti hyötyä joissakin analyysin kohdissa, jolloin olisi ollut hyvä nähdä esimerkiksi mille sanakirjan tarjoama sanakirja-artikkeli kulloinkin näytti. Tässä tutkimuksessa videoinnista luovuttiin videonauhan paperille purkamisen vaatiman lisätyömäärän vuoksi. Ääninauhaan liittyviä puutteita täydennettiin sen sijaan muistiinpanoilla.

Tutkimukseen osallistui kolme testiparia. Otos on siis erittäin pieni ja sen perusteella on mahdotonta tehdä suuria yleistyksiä. Tosin pienenkin testiryhmän tulokset ovat suuntaa antavia, ja koska nyt saadut tulokset ovat lisäksi samansuuntaisia aikaisempien tutkimusten kanssa, vahvistavat ne toinen toisiaan. Tutkimuksen näkökulma oli kääntäjäopiskelijoissa ja kääntämisessä. Koska yksi testipari kolmesta koostui käännöstieteen pääaineopiskelijoiden sijaan saksan kielen ja kulttuurin opiskelijoista, tutkimukseen saatiin myös laajempaa näkökulmaa kääntämiseen. Mielenkiintoista olisi ollut tutkia myös, miten sanakirja olisi toiminut apuvälineenä luotaessa vieraskielistä tekstiä ilman lähdetekstiä. Tätä olisi voitu testata vaikka laittamalla testihenkilöt kirjoittamaan liike-elämän kirje. Testihenkilöiksi olisi voitu myös valita käännöstieteen ja saksan kielen opiskelijoiden lisäksi esimerkiksi saksaa osaavia taloustieteiden opiskelijoita, jolloin ongelmat, joiden ratkaisemiseen sanakirjaa olisi käytetty, olisivat todennäköisesti olleet toisenlaisia. Taloustieteilijöillä olisi oletettavasti ollut vahvemmat tiedot itse erikoisalasta, mutta heikommat saksan kielestä. Tällainen laaja-alaisempi käytettävyystutkimus olisi ollut varmasti hyödyllisempi testattavan sanakirjan kannalta, koska sanakirja on käytännössä kuitenkin tarkoitettu useille eri käyttäjäryhmille. Tällä kertaa kuitenkin tutkimuksen näkökulmaksi valittiin käännöstieteen opiskelija, jolloin saatiin selvitettyä, miten testattava sanakirja toimii nimenomaan kääntäjäopiskelijan apuvälineenä.

Käytettävyystesteistä ensimmäinen tehtiin vuoden 2006 huhtikuun lopulla, kaksi jälkimmäistä testiä vasta vuoden 2007 helmikuussa. Koska ensimmäisen ja kahden viimeisen käytettävyystestin välillä oli runsaasti aikaa, testattava sanakirja muuttui testien aikana. Näin ollen ensimmäisellä testiparilla oli käytettävissään eri versio sanakirjasta kuin muilla. Eri versioista ei kuitenkaan ollut haittaa käytettävyystestin onnistumiselle, pikemminkin päinvastoin. Ensimmäisen testiparin toivomia muutoksia oli ehditty tehdä jo seuraavissa käytettävyystesteissä käytettyyn sanakirjaversioon, ja siten jälkimmäiset testiparit pääsivät arvioimaan niitä tuoreeltaan. Pääsääntöisesti muutokset voitiinkin todeta onnistuneiksi.

Tässä tutkimuksessa on tuotu esille jo luvussa *2.3 Hyvä sanakirja* ajatus siitä, että sanakirjan käytettävyyteen ei vaikuta vain sanakirjan ominaisuudet, vaan siitä löytyvä tiedon määrä ja laatu riippuvat oleellisesti myös sen käyttäjästä. Sanakirjasta hyötyy sitä enemmän, mitä paremmin hallitsee sanakirjassa kuvatun kielen ja mitä paremmin tuntee sanakirjan tarjoamat mahdollisuudet sekä sen käyttöön liittyvät rajoitukset. Sanakirjan käyttöä onkin syytä opetella siinä missä kehittää kielitaitoaankin. Käännöstieteen opintoihin liittyvää sanakirjankäytön opetusta voitaisiin varmasti vielä tehostaa. Tutkimuksessa näkyi, että varsinkin käännöstieteen opiskelijoilla oli jopa hieman ylikriittinen suhtautumistapa kaksikieliseen sanakirjaan. Tämä johtui todennäköisesti paitsi aiemmista huonoista kokemuksista myös siitä, että kaksikielisen sanakirjaa ei opintojen aikana juuri suositella käyttämään kääntämisen apuvälineenä. Kaksikielisen sanakirjan leimaaminen arveluttavaksi apuvälineeksi on ymmärrettävää sen vuoksi, että opintojen alkuvaiheessa se on monesti ainoa kääntämisen apuväline, jota tuoreet kääntäjäopiskelijat ovat tottuneet käyttämään. Alkuun he myös käyttävät sanakirjaa melko kritiikittömästi uskoen lemmojen ja sanakirjan tarjoamien vastineiden yksi-yhteenvastaavuuteen. Kaksikielisen sanakirjan merkitystä kääntäjän apuvälineen ei kuitenkaan pitäisi tarkastella vain kriittisestä näkökulmasta. Yhtä hyvin sitä voitaisiin tarkastella myönteisenä idealähteenä tai aavistusten varmentamisvälineenä. Useinhan kaksikielinen sanakirja on kuitenkin se ensimmäinen askel käännösvastineen etsinnässä. Ilman aavistusta mahdollisesta vastineesta sitä olisi vaikea löytää esimerkiksi yksikielisestä sanakirjasta, mikäli ei ensin olisi saanut vinkkejä kaksikielisestä sanakirjasta. Kaksikielisen sanakirjan käyttöopetuksen lähtökohdaksi voitaisiinkin ottaa sanakirjan sisältämän tiedon rajallisuuden lisäksi sen sisältämän tiedon tarjoamat mahdollisuudet viedä käännösprosessia sujuvasti eteenpäin.

Käytettävyystutkimus osoitti, että testihenkilöt olivat enimmäkseen tyytyväisiä sanakirjan sisältämään tietoon. Joitakin parannusehdotuksia toki esitettiin koskien muun muassa esimerkkien määrää. Tutkimuksessa nousi myös esiin elektronisen sanakirjaan liittyvä haaste siitä, miten sanakirjankäyttäjät saadaan hyödyntämään kaikkia mahdollisuuksia, joita uuteen apuvälineeseen kätkeytyy. Yhtenä esimerkkinä tästä on eri hakutoimintojen käyttäminen. Talouskielen sanakirjan käytettävyystesti oli kaiken kaikkiaan mielenkiintoinen projekti. Nähtäväksi jää, kuinka paljon siitä on hyötyä varsinaisessa sanakirjatyössä ja saadaanko sanakirjoja kehitettyä entistä kääntäjäystävällisemmiksi.

Lähteet

Primaarilähde:

Steuer, Outi & Tiittula, Liisa 2007. *MOT Talouskielen sanakirja*. Koekäyttöversio 0,9 beta ja edeltävä työstöversio. Kielikone Oy.

Sekundaarilähteet:

Atkins, B. T. Sue & Varantola, Krista 1998a. Language Learners Using Dictionaries: The Final Report on the EURALEX / AILA Research Project on Dictionary Use. Atkins B. T. Sue (toim.) *Using Dictionaries. Studies of Dictionary Use by Language Learners and Translators*. Niemeyer, Tübingen. 21-81.

Atkins, B. T. Sue & Varantola, Krista 1998b. Monitoring Dictionary Use. Atkins B. T. Sue (toim.) *Using Dictionaries. Studies of Dictionary Use by Language Learners and Translators*. Niemeyer, Tübingen. 82-122.

Bergenholz, Henning 2001. Lexikografie ist Selektion ist Selektion ist Selektion... Korhonen, Jarmo (toim.) *Von der mono- zur bilingualen Lexikografie für das Deutsche*. Peter Lang, Frankfurt am Main. 11–30.

Bowker, Lynne 2003. Specialized Lexicography and Specialized Dictionaries. van Sterkenburg, Piet (toim.) *A Practical Guide to Lexikography*. John Benjamins, Amsterdam. 154–164.

Burke, Sean Michael 2003. The Design of Online Lexicons. van Sterkenburg, Piet (toim.) *A Practical Guide to Lexikography*. John Benjamins, Amsterdam. 240–249.

Hannay, Mike 2003. Types of Bilingual Dictionaries. van Sterkenburg, Piet (toim.) *A Practical Guide to Lexikography*. John Benjamins, Amsterdam. 145–153.

Kromann, Hans-Peder 1989. Neue Orientierung der zweisprachigen Wörterbücher. Zur funktionalen zweisprachigen Lexikographie. Snell-Hornby, Mary, Pöhl, Ester & Bennani, Benjamin (toim.) *Translation and Lexicography*. John Benjamins, Paintbrush & Euralex. 55–65.

Kromann, Hans-Peder, Riiber, Theis & Rosbach, Poul 1991. Principles of Bilingual Lexicography. Hausmann, Franz Josef, Reichmann, Oskar, Wiegand, Herbert Ernst & Zgusta, Ladislav (toim.) *Wörterbücher Dictionaries Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Dritter Teilband. Walter de Gruyter, Berlin. 2711-2728.

Landau, Sidney I. 2001. *Dictionaries. The Art and Craft of Lexikography*. Second edition. Cambridge University Press, Cambridge.

Mackintosh, Kristen 1998. An Empirical Study of Dictionary Use in L2-L1 Translation. Atkins, B. T. Sue (toim.) *Using Dictionaries. Studies of Dictionary Use by Language Learners and Translators*. Niemeyer, Tübingen. 123-149.

Nord, Britta 1999. Das zweisprachige Wörterbuch als Hilfsmittel bei der Übersetzung. Gil, Alberto, Haller, Johann, Steiner, Erich & Gerzymisch-Arbogast, Heidrun (toim.) *Modelle der Translation. Grundlagen für Methodik, Bewertung, Compurtermodellierung*. Peter Lang, Frankfurt am Main. 377-390.

Oppentocht, Lineke & Schutz, Rik 2003. Developments in Electronic Dictionary Design. van Sterkenburg, Piet (toim.) *A Practical Guide to Lexikography*. John Benjamins, Amsterdam. 215–227.

Rogers, Margaret & Ahmad, Khurshid 1998. The Translator and The Dictionary: Beyond Words?. Atkins, B. T. Sue (toim.) *Using Dictionaries. Studies of Dictionary Use by Language Learners and Translators*. Niemeyer, Tübingen. 193-204.

Snell-Hornby, Mary 1996. The Translator's Dictionary - An Academic Dream?. Kadric, Mira & Kaind, Klaus (toim.) *Translation und Text. Ausgewählte Vorträge von Mary Snell-Hornby*. WUV-Universitätsverlag, Wien. 90-96.

Snell-Hornby, Mary 1999. Wörterbücher. Snell-Hornby, Mary, Hönig, Hans G., Kußmaul, Paul & Schmitt, Peter A. (toim.) *Handbuch Translation*. Zweite, verbesserte Auflage. Stauffenburg Verlag, Tübingen. 181-184.

Stolze, Radegundis 1989. Gebrauchsfelder der Wörter und Lexikographie. Snell-Hornby, Mary, Pöhl, Ester & Bennani, Benjamin (toim.) *Translation and Lexicography*. John Benjamins, Paintbrush & Euralex. 21–30.

Svensén, Bo 2004. *Handbok i lexikografi – Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik.* Andra upplagan, första tryckningen. Norstedts Akademiska Förlag, Stockholm.

Tiittula, Liisa 2006. Wörterbücher als Spiegel des gesellschaftlichen Wandels. Breuer, Ulrich & Hyvärinen, Irma (toim.) *Wörterverbindungen. Festschrift für Jarmo Korhonen zum 60. Geburtstag.* Peter Lang, Frankfurt am Main. 125–133.

Trojanus, Karl-Heinz 2002. *Wörterbuch und CD-ROM – die ideale Kombination. Ein Plädoyer für die CD-ROM.*. MDÜ 3, 6-14.

Varantola, Krista 1998. Translators and their Use of Dictionaries: User Needs and User Habits. Atkins, B. T. Sue (toim.) *Using Dictionaries. Studies of Dictionary Use by Language Learners and Translators*. Niemeyer, Tübingen. 179-192.

Varantola, Krista (1992) Words, Terms and Translators. Tommola, Hannu, Varantola, Krista, Salmi-Tolonen, Tarja & Schopp, Jürgen (toim.) *Euralex '92 Proceedings I–II*. Part I. Tampereen yliopisto, Tampere. 121–128.

Varantola, Krista 2001. Sanakirjoista ja sanakirjojen käyttäjistä. Oittinen, Riitta & Mäkinen, Pirjo (toim.) *Alussa oli käännös*. Tampere University Press, Tampere. 215–238.

Vermeer, Hans J. 1989. Wörterbücher als Hilfsmittel für unterschiedliche Typen der Translation. Hausmann, Franz Josef, Reichmann, Oskar, Wiegand, Herbert Ernst & Zgusta, Ladislav (toim.) *Wörterbücher Dictionaries Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Erster Teilband. Walter de Gruyter, Berlin. 171-174.

LIITE 1

Toimitusjohtajan vuosikatsaus, Ruukin vuosikertomus 2004, s. 12–13. Saatavilla pdf-muodossa http://helecon3.hse.fi/FI/yrityspalvelin/pdf/2004/Frautaruukki2004.pdf

Toimitusjohtajan katsaus

Ruukille vuosi 2004 oli monessa mielessä menestyksekäs. Markkinatilanne oli suotuisa ja auttoi meitä saavuttamaan ja jopa ylittämään taloudelliset tavoitteemme.

Vuoden aikana kiinnitimme erityistä huomiota yhtiön kustannustehokkuuden parantamiseen ja suuntasimme myynnin rakennetta vastaamaan strategisia tavoitteitamme. Näiden toimenpiteiden, moitteettomasti toimineen tuotannon ja hyvän markkinatilanteen ansiosta liikevoitto nousi ennätystasolle ja kannattavuutemme parani merkittävästi edellisvuodesta. Konsernin liikevaihto kasvoi yli 20 prosenttia vuoteen 2003 verrattuna.

Hyvän tuloskehityksen ansiosta olemme edistyneet myös taseen vahvistamisessa ennakoitua nopeammin. Vahvan kassavirran ja kurinalaisten investointien ansiosta korollista velkaa lyhennettiin ja nettovelkaantumisasteemme lähes puolittui edellisvuoden lopun tilanteesta. Vahva taloudellinen tilanne antaa meille hyvät edellytykset jatkaa uuden toimintamallimme kehittämistä.

Otamme asiakkaidemme haasteet omiksemme

Kulunut vuosi oli uudistetun strategian ensimmäinen kokonainen toimintavuosi. Ratkaisuliiketoiminnan kehittäminen vaatii runsaasti resursseja, joten valintojen tekeminen on välttämätöntä. Vuoden aikana yhtiön strategiaa tarkennettiinkin edelleen.

Ratkaisuliiketoiminnassa keskitymme jatkossa rakentamiseen, jossa tavoitteenamme on vahvistaa yhtiön asemaa kaikissa rakentamisen arvoketjun vaiheissa, ja konepajateollisuuteen, jossa keskitymme erityisesti nosto- ja kuljetusvälineteollisuuteen. Mielestämme näillä toimialoilla meillä on parhaat mahdollisuudet ymmärtää asiakkaidemme haasteet ja toimittaa niihin asiakkaiden kannalta tehokkaat ja innovatiiviset ratkaisut. Perinteisissä metallituotteissa jatkamme yhtiön aseman vahvistamista johtavana ja tehokkaimpana metallituotteiden toimittajana Pohjoismaissa ja Baltiassa.

Tavoitteenamme on olla yksi yhtenäinen yhtiö, jonka kanssa asiakkaiden on selkeä ja helppo toimia. Uskomme, että tehokkaalla toimintatapojen yhtenäistämisellä ja päällekkäisyyksien purkamisella saavutamme myös huomattavia kustannussäästöjä.

Ruukki on kasvava ratkaisutoimittaja

Vuoden aikana jatkoimme ratkaisuliiketoimintojemme kehittämistä. Lokakuussa ostimme Velsa Oy:n, joka liitettiin osaksi Ruukki Engineering -divisioonaa. Yksikkö on Pohjoismaiden johtava työkoneohjaamoiden valmistaja ja sillä on myös vahvaa osaamista muista liikkuvien työkoneiden osakokonaisuuksista kuten runkoratkaisuista. Osana Ruukki Engineering -divisioonan vahvistamista lisäsimme joulukuussa myös omistustamme Presteel Oy:ssä, joka valmistaa mm. telaputkiaihioita.

Ruukki Construction -divisioona tehosti vuoden aikana toimintaansa tuotannon uudelleenjärjestelyillä. Kuluvan vuoden alussa ilmoitimme käyttävämme etuosto-oikeuttamme omistuksemme lisäämiseksi puolalaisessa rakennuselementtejä valmistavassa Metalplast-Oborniki Holding Sp. z o.o:ssa. Tavoitteenamme on kasvattaa omistus Metalplastissa 100 prosenttiin.

Pitkien terästuotteiden rakennejärjestely

Ilmoitimme helmikuussa 2005 yhdessä SKF:n ja Wärtsilän kanssa allekirjoittamastamme aiesopimuksesta, jonka tarkoituksena on yhdistää yhtiöiden pitkien terästuotteiden liiketoiminnat yhteisesti omistettavaan uuteen yhtiöön. Järjestely perustuu vahvaan teolliseen logiikaan ja uudesta yhtiöstä tulee toteutuessaan yksi Euroopan johtavista pitkien terästuotteiden erikoislaatujen valmistajista. Omistajat ovat vahvasti sitoutuneet kehittämään uutta yhtiötä, josta on arvioitujen 30–40 miljoonan euron vuotuisten kustannussäästöjen kautta saavutettavissa merkittävää tulos- ja arvonlisäyspotentiaalia. Järjestely tukee merkittävällä tavalla ratkaisuliiketoimintoihin keskittyvää strategiaamme.

Olemme enemmän kuin osiemme summa

Meidät tunnetaan luotettavana ja laadukkaana materiaalitoimittajana, mutta aiomme olla enemmän. Visionamme on olla halutuin metallipohjaisten ratkaisujen toimittaja rakentamisen ja konepajateollisuuden, erityisesti liikerakentamisen ja nosto- ja kuljetusvälineteollisuuden asiakkaille.

Syksyllä 2004 Rautaruukki-konsernin markkinointi ja viestintä keskitettiin Ruukki-markkinointinimen alle. Emoyhtiön juridinen nimi säilyy ennallaan, mutta konserniyhtiöt käyttävät markkinointinimeä kaikilla markkina-alueilla. Uusi brändi ja visuaalinen ilme ilmentävät tavoitetta rakentaa Ruukista yksi yhtenäinen yhtiö. Yrityksellä on aiemmin ollut käytössä lukuisia tuotemerkkejä, jotka nyt sulautuvat osaksi Ruukkia. Yhden brändin linjaus tuo myös kustannustehokkuutta ja selkeyttä markkinointiin.

Ruukki on osaamista ja asennetta

Vahva talouskasvu on jatkunut ydinmarkkina-alueillamme vuoden 2005 alkaessa, minkä uskomme tukevan Ruukin tärkeimpien asiakastoimialojen näkymiä. Jatkamme viime vuonna käynnistämiämme sisäisiä kehityshankkeita, jotka yhdessä hyvän markkinatilanteen kanssa luovat edellytykset toimintamme tehostamiselle.

Kaikki ruukkilaiset ovat olleet vahvasti mukana kehittämässä yhtiötämme. Työtapoja ja -käytäntöjä on yhdenmukaistettu ja uudistettu. Yhteisenä tavoitteenamme on asiakaslähtöisen toimintatavan omaksuminen kaikessa tekemisessämme. Meillä on vahvaa ja syvällistä osaamista sekä ammattitaitoa toimia asiakkaidemme haasteiden ratkaisijoina. Ja ennen kaikkea meistä löytyy ruukkilaista asennetta jatkuvasti kehittyä ja oppia uutta. Olemme kaikki asiakaspalvelijoita toimitusketjun eri solmukohdissa.

Parhaat kiitokseni kaikille ruukkilaisille hienosta työstä asiakkaidemme ja yhtiömme hyväksi!

Helsingissä 17.2.2005
Sakari Tamminen

LIITE 2

Haastattelukysymykset

1. Mille talouskielen sanakirja tuntui kääntämisen apuvälineenä?
2. Mitä mieltä olet tämän MOT-sanakirjan ulkonäöstä?
3. Oliko hakusanoja riittävästi?

4a. Mitä mieltä olit sanakirja-artikkeleiden sisältämästä tiedosta (esimerkit, kielioppitiedot jne.)?

4b. Oliko sanakirja-artikkeleissa turhaa tietoa / liikaa tietoa?

4c. Puuttuiko sanakirja-artikkeleista tietoa / oliko joitain tietoja liian vähän?

5. Kuinka luotettavalle sanakirjan tarjoama tieto tuntui?

DEUTSCHE KURZFASSUNG

Universität Tampere
Institut für Sprach- und Translationswissenschaften
Translationswissenschaft (Finnisch–Deutsch)

KYTÖLÄ, Elina: Ein Wörterbuch der Wirtschaftssprache auf dem Prüfstand. Eine Brauchbarkeitsuntersuchung eines finnisch-deutschen Wörterbuchs aus der Sicht von Übersetzerstudenten

Magisterarbeit: 67 Seiten; Anhang: 2 Seiten; Deutsche Kurzfassung: 15 Seiten
Januar 2008

---

1 Einleitung

In der vorliegenden Arbeit wird geprüft, wie gut das Wörterbuch *MOT Talouskielen sanakirja* (MOT Wörterbuch der Wirtschaftsprache Finnisch–Deutsch) von den Autorinnen Outi Steuer und Liisa Tiittula als Übersetzungshilfsmittel funktioniert. Das geprüfte Wörterbuch ist vom Sprachtechnologieunternehmen *Kielikone Oy* im Jahr 2007 in elektronischer Form herausgegeben worden. Die Brauchbarkeit des Wörterbuches wird aus der Sicht von Studenten des Fachs Translationswissenschaft betrachtet. Die Studie verfolgt zwei Ziele: Erstens wird untersucht, wie nützlich das neue Wörterbuch für seine Benutzer ist, und zweitens wird diskutiert, wie das Wörterbuch noch weiter entwickelt werden könnte. Der Schwerpunkt der Untersuchung liegt auf der Brauchbarkeit der im Wörterbuch enthaltenen Angaben, aber die Aufmerksamkeit richtet sich einigermaßen auch auf das Layout und auf einige Prozeduren des Wörterbuchs.

Zuerst werden Wörterbücher aus lexikografischer Sicht betrachtet. Da die Lexikografie ein weites Feld ist, werden hier nur einige für das geprüfte Wörterbuch wesentliche Beschaffenheiten dargestellt. Das Wörterbuch wird zunächst auf allgemeinem Niveau betrachtet und danach wird überlegt, welche Anforderungen Übersetzer an Wörterbücher stellen und wie diese erfüllt werden.

In der Untersuchung werden zwei verschiedene Fassungen des Wörterbuchs einem Brauchbarkeitstest unterzogen. Es wurden drei Tests arrangiert, die alle als Paarübersetzungen ausgeführt wurden. Versuchspersonen waren Studenten von Magister-Studiengängen mit Translationswissenschaft oder Deutsche Sprache und Kultur als Hauptfach. Da die Versuchs-

personen ihre Übersetzung als Paararbeit anfertigen sollten, mussten sie während des Übersetzungsprozesses miteinander diskutieren. Diese Diskussionen sowie Interviews mit den Probanden wurden auf Tonband aufgezeichnet und nachher für die Analyse transliteriert. In der Analyse wurde untersucht, bei welchen Problemen die Versuchspersonen das Wörterbuch konsultieren und wie gut das Wörterbuch ihnen Hilfe leisten konnte. Mit großem Interesse wurden auch die direkten Kommentare der Versuchspersonen über das Wörterbuch betrachtet.

Die Schlussfolgerungen, die aus der Untersuchung gewonnen wurden, zeigen, wie die Übersetzer das Wörterbuch verwenden und mit welchen Verbesserungen es noch weiter entwickelt werden könnte.

2 Wörterbuch

Sidney Landau (2001, 6) definiert Wörterbücher als Nachschlagewerke, die Bedeutungen von Wörtern beschreiben und darüber hinaus häufig angeben, in welchem Kontext ein Wort verwendet werden kann. Der Text eines Wörterbuches ist nicht-linear. Das bedeutet, dass das Wörterbuch aus mehreren kurzen Wörterbuchartikeln besteht, die nicht dafür vorgesehen sind, nacheinander durchgelesen zu werden. Ein typischer Wörterbuchartikel beinhaltet Teile, in denen zur Wortform gehörende Eigenschaften (u. A. Wortbildung, Flektierung, Aussprache), semantische Eigenschaften (Bedeutungen eines Wortes), syntagmatische Eigenschaften (Relationen eines Wortes zu anderen Wörtern) und pragmatische Eigenschaften (Verwendung eines Wortes) beschrieben werden (Svensén 2004, 8). Da es sehr unterschiedliche Wörterbuchtypen gibt, werden nun vier verschiedene Klassifikationen dargestellt, die für das geprüfte Wörterbuch relevant sind.

Wörterbücher können zunächst einmal nach der Sprachenzahl klassifiziert werden. Meistens sind Wörterbücher entweder ein- oder zweisprachig, aber auch drei- oder mehrsprachige Bücher kommen vor. Mehrsprachige Wörterbücher könnten zwar besser als Wörterverzeichnisse als Wörterbücher bezeichnet werden, weil sie meistens keine zusätzlichen Informationen über Wortverwendung o. Ä. beinhalten. Der Hauptunterschied zwischen ein- und zweisprachigen Wörterbüchern liegt darin, dass das einsprachige Wörterbuch in erster Linie aufklärt, was ein Stichwort (*Lemma*) bedeutet, und berichtet, wie das Wort verwendet werden kann, während die Hauptaufgabe des zweisprachigen Wörterbuchs ist, für ein Lemma eine zielsprachige Einheit, ein so genanntes Äquivalent,

anzubieten. Wie viel und was für Information ein zweisprachiges Wörterbuch darbietet, hängt vom Verwendungszweck des Wörterbuchs ab.

Nach dem Verwendungszweck können die zweisprachigen Wörterbücher in passive und aktive Wörterbücher eingeteilt werden. Ein passives Wörterbuch wird zur Textrezeption verwendet. Das Wörterbuch wird passiv genannt, weil das Verstehen eines Textes hauptsächlich als eine passive Aktion gesehen wird. Ein aktives Wörterbuch ist dagegen ein Hilfsmittel der aktiven Textproduktion. Wenn ein deutschsprachiger Übersetzer einen Text ins Finnische übersetzt, erzeugt er aktiv einen Text. Falls er dabei ein zweisprachiges Wörterbuch als Hilfe verwendet, sucht er ein deutsches Lemma, für das das Wörterbuch wahrscheinlich mehrere Varianten als Äquivalent darbietet. Um sich entscheiden zu können, welche von den Äquivalentvarianten passend wäre, braucht der Übersetzer zusätzliche Informationen über Bedeutungs- und Verwendungsdifferenzen der Varianten. Ein aktives Wörterbuch bietet dem Wörterbuchbenutzer hierzu reichlich Informationen, aber kaum über das Lemma (Hannay 2003, 146–147). Wenn derselbe Übersetzer einen finnischen Text ins Deutsche übersetzt, hängen seine Probleme normalerweise mit dem Textverstehen zusammen: Entweder versteht er die Bedeutung eines Wortes in seinem Kontext nicht oder er weiß nicht, wie er ein Wort, eine Phrase oder eine Wendung auf Deutsch zum Ausdruck bringen könnte. Bei einem passiven Wörterbuch ist es wichtig, dass es ein breiteres Bild von der Ausgangssprache darbietet als ein aktives Wörterbuch. Deswegen ist es optimal, wenn auch regionale Varianten, alternative Schreibformen, veraltete Wörter und flektierte Wortformen zum Lemmabestand des passiven Wörterbuchs gehören (Hannay 2003, 148). Zum passiven Wörterbuch gehören also viele Informationen über das Lemma, aber sehr wenig über die Äquivalente, da der Übersetzer das passende Äquivalent dank seines muttersprachigen Wissens auswählen kann (Svensén 2004,18).

Eine dritte Möglichkeit, die Wörterbücher zu klassifizieren, ist die Einteilung in Allgemein- und Spezialwörterbücher. Ein Allgemeinwörterbuch betrachtet die Sprache im allgemeinen Kontext, wohingegen ein Spezialwörterbuch sich auf einen bestimmten Aspekt der Sprache (z.B. Valenzwörterbuch), auf ein Fachgebiet (z.B. medizinisches Wörterbuch) oder auf einen besonderen Bedarf (z.B. Reimwörterbuch) konzentriert. Hier werden Spezialwörterbücher dargestellt, die ein Fachgebiet beschreiben. Fachwörterbücher unterscheiden sich von Allgemeinwörterbüchern hauptsächlich durch den unterschiedlichen Lemmabestand. Ein Fachwörterbuch beschreibt eine Sprache innerhalb eines bestimmten Faches, enthält aber kaum Stichwörter aus der Allgemeinsprache. Im Unterschied zu allgemeinsprachlichen Wörtern werden die Bezeichnungen der fachsprachlichen Begriffe als

Terme bezeichnet (Bowker 2003, 154). Allgemein- und Fachwörterbücher können auch eine unterschiedliche Makrostruktur aufweisen. Makrostruktur bedeutet vorwiegend die Weise, nach der die Lemmata im Wörterbuch geordnet sind. Ein Allgemeinwörterbuch hat den Lemmabestand meistens in alphabetischer Reihenfolge. Auch viele Fachwörterbücher haben eine ähnliche Makrostruktur, weil sie vielen Benutzern von Wörterbüchern bekannt und somit auch leicht und schnell zu verwenden ist. In einigen Fachwörterbüchern sind die Lemmata aber in thematische Gruppen eingeteilt. Dieses System dient vor allem dem Benutzer, der das Wörterbuch zur Hand nimmt, um das Begriffsystem des Fachbereichs besser zu verstehen. Die Mikrostruktur eines Wörterbuches bezeichnet die Informationen im Wörterbuchartikel. Welche Informationen in welcher Reihenfolge dargeboten werden, hängt vom Verwendungszweck und der Zielgruppe des Wörterbuches ab. In einsprachigen Fachwörterbüchern findet sich meistens eine Definition und möglicherweise auch enzyklopädisches Wissen. Zweisprachige Fachwörterbücher enthalten dagegen kaum Definitionen, sondern mehr Informationen über die Verwendung eines Terms. Es ist natürlich, dass ein Fachwörterbuch, dessen Zielgruppe Laien umfasst, mehr Informationen über den Fachbereich bieten sollte als ein solches, das sich an Fachpersonen wendet.

Eine vierte Weise, Wörterbücher zu klassifizieren, beruht auf der Erscheinungsform des Wörterbuchs. Traditionell dauert der Herstellungsprozess eines Wörterbuchs mehrere Jahre und ist somit auch sehr teuer. Wegen des Platzmangels werden im gedruckten Wörterbuch viele Abkürzungen, kleine Schriftarten und minimale Zeilenabstände und Seitenränder verwendet. Mit dem elektronischen Wörterbuch ist der Herstellungsprozess schneller und billiger geworden. Da die Größe eines elektronischen Wörterbuches in Prinzip nicht begrenzt werden muss, hat das elektronische Wörterbuch viele Vorteile im Gegensatz zum Printwörterbuch. Das elektronische Wörterbuch kann beliebig viele Lemmata enthalten, und so können zum Beispiel auch flektierte Wortformen und Femininformen als eigenständige Lemmata angegeben werden (Oppentocht & Schutz 2003, 216). Auch der elektronische Wörterbuchartikel kann sehr vielseitig aufgebaut werden. Es können zum Beispiel enzyklopädisches Wissen und mehr Beispielsätze dargeboten werden (Burke 2003, 246–247). Der Text wird klarer und ist leichter zu lesen, wenn keine Abkürzungen mehr gebraucht werden und wenn Lemmata in Beispielsätzen wiederholt werden können (Svensén 2004, 519). Einer der größten Vorteile eines elektronischen Wörterbuches sind die neuen Suchmöglichkeiten: In elektronischen Wörterbüchern ist es möglich, nicht nur in Stichwörtern zu suchen, sondern die Suche kann auch auf die Informationen der Wörterbuchartikel erweitert werden. Dies bietet für den Benutzer völlig neue Möglichkeiten

und eine erhöhte Effektivität. Elektronische Nachschlagwerke haben natürlich nicht nur Vorteile. Um ein elektronisches Wörterbuch verwenden zu können, muss der Benutzer einen Computer zur Verfügung haben – und der Computer muss auch eingeschaltet sein. Es lohnt sich kaum, den Computer einzuschalten, um ein einziges Wort zu überprüfen. Auch die erste Inbetriebnahme eines elektronischen Wörterbuchs mit allen Installationsvorgängen dauert bedeutend länger als das erste Öffnen eines Printwörterbuchs. (Trojanus 2002, 8, 12–13). Ein Online-Wörterbuch setzt voraus, dass der Benutzer auch Zugang zum Internet hat. Störungen im Internetanschluss können die Benutzung des Wörterbuchs völlig verhindern. Anderseits lässt das Internet zu, das Online-Wörterbuch jeder Zeit zu aktualisieren, und so veraltet ein Online-Wörterbuch nicht wie ein Printwörterbuch oder ein CD-ROM-Wörterbuch.

3 Wörterbuch als Übersetzungshilfsmittel

Beim Definieren eines guten Wörterbuchs muss beachtet werden, für wen das Wörterbuch gedacht ist, weil die Zielgruppe eines Wörterbuchs den Inhalt des Werkes bestimmt. Um erfolgreich übersetzen zu können, braucht der Übersetzer Kenntnisse über sprachliche Variationen, den Texttyp und die Ebene der Kommunikation sowie Sachkunde über das Thema (Rogers & Ahmad 1998, 194). All dies ist notwendig, da professionelles Übersetzen nicht das Ersetzen bestimmter sprachlicher Textelemente durch anderssprachige Elemente bedeutet. Dem Übersetzen liegen keine einzelnen Textteile oder ein aus dem Kontext gerissener Text zugrunde, sondern ein stark in seinen Kontext eingebundener Ausgangstext, der so übersetzt werden muss, dass er in einer zielsprachigen Form in der Zielkultur funktioniert (Vermeer 1989, 171). Zweisprachige Wörterbücher beinhalten aber meistens zu wenige Informationen für einen Übersetzer, weil es traditionell Absicht der Lexikografen gewesen ist, Wortbedeutungen ohne Kontext zu beschreiben (Varantola 2003, 4). Deswegen wird das zweisprachige Wörterbuch eher als ein unsicheres Übersetzungshilfsmittel betrachtet. Untersuchungen zeigen jedoch, dass das zweisprachige Wörterbuch das meistgebrauchte Hilfsmittel sowohl von Studenten der Translationswissenschaft als auch professioneller Übersetzer ist (vgl. Atkins & Varantola 1998b, Mackintosh 1998, Nord 1999 und Varantola 1998). In den zweisprachigen Wörterbüchern wird nach Äquivalenten gesucht, aber es wird auch zur Vergewisserung der Adäquatheit einer zielsprachigen Einheit verwendet (Varantola 1998, 181). Laut Mackintosh (1998, 134) erweckten fehlende Lemmata meist

Unzufriedenheit mit Wörterbuch. Der zweite Grund für Unzufriedenheit bei der Verwendung eines Wörterbuchs bestand in der Äquivalentselektion: Entweder war der Übersetzer gar nicht zufrieden mit den dargebotenen Äquivalenten oder er bekam nicht genügend Informationen, um zwischen den Äquivalenten wählen zu können. Aus Sicht des Übersetzers verbessert sich die Brauchbarkeit des Wörterbuchs, je mehr der Wörterbuchartikel Informationen beinhaltet, mit der Bedeutungs- und Verwendungsunterschiede verschiedener Äquivalente auseinandergehalten werden können (Snell-Hornby 1999, 182). Der Übersetzer sucht lexikalische Informationen im Wörterbuch, aber er will ebenso klären, ob ein Ausdruck zu einem bestimmten Kontext, einem Texttyp oder einem Sprachregister passt. Für ein einzelnes Nachschlagwerk ist es schwierig, vielleicht sogar unmöglich, all diese Fragen beantworten zu können (Varantola 1998, 181). Die elektronische Form hat die Brauchbarkeit zweisprachiger Wörterbücher als Hilfsmittel des Übersetzers verbessert. Ein für den Übersetzer ideales Wörterbuch sollte möglichst viele Informationen aus vielen Bereichen in einer systematischen, leicht und schnell zu handhabenden Form darbieten. Hans J. Vermeer (1989, 171) hat zutreffend Folgendes festgestellt: „Je weniger ein Wörterbuch nur „Wörterbuch“ ist, desto hilfreicher ist es für den Translator.“ Damit ein zweisprachiges Wörterbuch effektiv verwendet werden kann, sollte der Übersetzer wissen, was für Informationen er im Wörterbuch finden und wie er die Informationen am besten nutzen kann. Je besser jemand das Wörterbuch kennt, desto größer ist der Nutzen, den er davon hat.

4 Brauchbarkeitstest

Das Ziel der Brauchbarkeitstests war zu klären, wie das elektronische Wörterbuch *MOT Talouskielen sanakirja* (MOT Wörterbuch der Wirtschaftsprache Finnisch–Deutsch) von Outi Steuer und Liisa Tiittula seinen studentischen Benutzern nützt. Um das herauszufinden, wurden drei Tests arrangiert. Bei jedem Test übersetzte ein Übersetzerpaar das Vorwort des geschäftsführenden Direktors vom Jahresbericht 2004 der Firma Rautaruukki (s. Anhang 1) so weit, wie dies in einer Stunde möglich war. Die Versuchspersonen in den ersten beiden Tests waren Magisterstudenten mit dem Hauptfach Translationswissenschaft, während die Probanden im dritten Test Deutsche Sprache und Kultur als Hauptfach hatten. Alle Versuchspersonen studierten an der Universität Tampere und hatten Finnisch als Muttersprache.

Vor dem Brauchbarkeitstest füllten die Versuchspersonen ein Formular aus, in dem Hintergrundinformationen wie Haupt- und Nebenfächer, Berufserfahrung sowie Hilfsmittel, die normalerweise zur Verfügung stehen, nachgefragt wurden. Während der Tests übersetzten je zwei Versuchspersonen zusammen besagten Text. Die Paararbeit zwang die Versuchspersonen zur Diskussion, weil sie sich gemeinsam über jede Einzelheit in der Übersetzung entscheiden mussten. Nach dem einstündigen Übersetzen wurde das Testpaar noch kurz von der Testerin interviewt. Im Interview wurden unter anderem Fragen über den Umfang des Wörterbuchs, die in den Wörterbuchartikeln angegebenen Informationen und die Einschätzungen der Zuverlässigkeit der Informationen gestellt. (Der Fragebogen ist auf Finnisch nachzulesen auf Seite 2 im Anhang.) Die Diskussionen und Interviews wurden auf Tonband aufgezeichnet und für die Analyse transliteriert. Die Aufzeichnung des zweiten Tests war wegen technischer Schwierigkeiten teilweise misslungen. Deswegen beruht die Hälfte des Analysematerials des zweiten Tests auf den Notizen, die die Testerin während des Tests aufgeschrieben hat. Hier ist auch zu erwähnen, dass aus dem dritten Test relativ wenig Material zur Analyse verwendet wurde, weil die Probanden des dritten Tests nicht an das Paarübersetzen gewohnt waren und ihre mündliche Kommunikation deswegen bedeutend schwächer war als die der anderen Testpaare.

In den Tests wurden zwei verschiedene Fassungen des Wörterbuchs verwendet. Der erste Test wurde mit der Rohversion des Wörterbuchs durchgeführt, in dem alle Wörterbuchartikel noch nicht überarbeitet waren. Im zweiten und dritten Test wurde die Probeversion des Wörterbuchs verwendet, die der Herausgeber *Kielikone Oy* auf seinen Internetseiten für Januar und Februar 2007 frei zugänglich gemacht hatte. Die Unvollständigkeit des Wörterbuchs hat die Untersuchung jedoch nicht beeinträchtigt, weil ihre möglichen Einflüsse auf die Brauchbarkeit in der Analyse berücksichtigt wurden. Das neue Wörterbuch der Wirtschaftssprache war das primäre Hilfsmittel während des Tests, wobei es den Probanden erlaubt war, auch andere Hilfsmittel zu benutzen. Wenn das neue Wörterbuch keine Hilfe für die Versuchspersonen darstellte, suchten sie entweder im elektronischen Wörterbuch *MOT Saksa 2a* (allgemeinsprachliches Wörterbuch Deutsch-Finnisch-Deutsch) oder mithilfe der Suchmaschine *Google*.

5 Analyse

Im Folgenden werden die Ergebnisse der Untersuchung präsentiert und die Probleme dargestellt, die den Testpersonen beim Übersetzen begegnet sind. Ein typisches Übersetzungsproblem besteht aus Wörtern, deren Äquivalent der Übersetzer nicht kennt. Es ist offensichtlich, dass der Wörterbuchbenutzer sein Hilfsmittel vor allem danach bewertet, wie oft er für ihn relevante Lemmata findet. Alle Versuchspersonen waren der Meinung, dass das auf die Probe gestellte Wörterbuch sehr umfassend war, was die Lemmata betraf. Eine Vorbedingung für ein gutes Wörterbuch der Wirtschaftsprache ist eine breite Auswahl von wirtschaftsprachigen Lemmata. Wie erwartet waren Termini der Wirtschaftsprache weitgehend in das Wörterbuch aufgenommen worden, aber zusätzlich beinhaltete es auch viele Lemmata aus der Allgemeinsprache. Das war eine Überraschung für die Versuchspersonen, und es wurde positiv bewertet wie im nächsten Beispiel zu sehen ist.

Beispiel 1 (vom Brauchbarkeitstest: Entspricht dem finnischen Beispiel 7)

P1[3] es gibt hier ziemlich viele solche
P2 ja solche völlig allgemeinen Wörter, so dass man freilich mit diesem

P1
P2 [Wörterbuch] allein zurechtkommen würde
[Übersetzung EK]

Das Übersetzen wurde schneller, wenn sowohl allgemein- als fachsprachliche Wörter in demselben Wörterbuch nachgeschlagen werden konnten. Es war auch leichter, das passende Äquivalent in einem Fachwörterbuch zu finden als in einem allgemeinsprachlichen, weil das Fachwörterbuch die fürs Fach relevantesten Äquivalente oft als Erste anbietet. Im Allgemeinen ließen sich die gesuchten Wörter in dem Wörterbuch auch finden. Die nicht gefundenen Wörter waren meistens Zusammensetzungen. Die Sprachenrichtung des Wörterbuchs bereitete die größten Probleme mit dem Lemmabestand: Im Wörterbuch konnte nur mit finnischen Stichwörtern nachgeschlagen werden. Die Versuchspersonen hätten aber gern auch deutsche Lemmata gesucht. Das konnte man in einigen Fällen mithilfe der Volltextrecherche kompensieren, indem die Suchanfrage mit einem deutschen Stichwort statt Lemmabestand in die Wörterbuchartikel ausgedehnt wurde.

[3] Abkürzungen: P1 = Versuchsperson 1, P2 = Versuchsperson 2 usw.

Die Untersuchung zeigte, dass häufig Synonyme im Wörterbuch gesucht werden. Besonders die Probanden des zweiten Tests konsultierten das Wörterbuch, wenn sie herausfinden wollten, ob ein Wort ein alternatives Äquivalent hat, das besser zu einem wirtschaftsprachigen Kontext passen würde. Das Problem mit den Synonymen lag darin, dass die Probanden nicht immer klären konnten, ob es doch Unterschiede zwischen den synonymischen Äquivalenten gab.

Beispiel 2 (vom Brauchbarkeitstest, FI 14)

P2 nach meiner Meinung besteht ein Nachteil mit MOT Wörterbücher im Allgemeinen darin dass es nicht zeigt wenn zwei Wörter synonym verwendet werden es gibt entweder Beispiele nur mit einem Wort oder dann ein Beispielgemisch mit den beiden es könnte einfach nur markiert werden dass beide ok sind
[Übersetzung EK]

Die Versuchspersonen des ersten Testpaar wünschten, dass Unterschiede und Ähnlichkeiten der Wörter deutlicher bezeichnet werden. Im Wörterbuch wurden gelegentlich auch Synonyme für die Lemmata durch Links angeboten. Die Versuchspersonen fanden während der Untersuchung nur einen solchen Link, aber es wurde behauptet, dass Verbindungen dieser Art ihrem Zweck dienten.

Das getestete Wörterbuch hatte einen besonderen Sprachführer in die Grammatik. Darin waren einige für die deutsche Sprache typische grammatikalische Merkmale zusammengefasst, die Finnen im Allgemeinen Schwierigkeiten bereiten. Die Versuchspersonen haben den Sprachführer nicht benutzt, grammatikalische Informationen in Wörterbuchartikeln wurden dagegen sehr geschätzt.

Beispiel 3 (vom Interview, FI 18)

P5 ich denke schon dass die Rektion eines Verbs [im Wörterbuchartikel] beschrieben sein muss und sie ergibt sich ja aus Beispielsätzen und ähnlichem
[Übersetzung EK]

Nach Meinung der Versuchsperson 5 bildeten die Beispielsätze einen guten Zusatz neben den reinen Grammatikangaben, weil das Beispiel das Verb im Kontext zeige. Auch wenn die Versuchspersonen die grammatikalischen Informationen nicht direkt gebraucht hatten, war es

gut, dass diese Angaben angeboten wurden. Wenn dies nicht der Fall wäre, würde das Überprüfen weitere Quellen viel Zeit kosten.

Bei der Entscheidung, welche der vielen Äquivalente das passende zu einem bestimmten Kontext ist, spielen die Beispiele eine bedeutende Rolle. Daher hielten die Versuchspersonen sie für äußerst wichtig. Wie eben erwähnt, zeigten die Beispielsätze praktisch, welche grammatikalischen Besonderheiten zum Äquivalent gehören. Sie gaben den Versuchspersonen auch Ideen, wie man den eigenen Text fließender formuliert oder wie eine Zusammensetzung aufgebaut werden könnte. Mit Hilfe von Beispielsätzen konnte auch herausgefunden werden, dass das Äquivalent nicht für den Kontext geeignet war.

Beispiel 4 (vom Interview, FI 27)

P1 schon ein einziges Beispiel hilft auch wenn man daraus sieht dass das gesuchte Wort nicht das richtige ist
[Übersetzung EK]

Die Versuchspersonen waren überwiegend zufrieden mit der Qualität und der Menge der Beispiele. Allerdings wurden noch mehr Beispiele gewünscht.

Der Übersetzer muss sich auf das Wörterbuch verlassen, um es sinnvoll benutzen zu können. Die Einstellung aller Versuchspersonen dem Wörterbuch gegenüber war zuerst sehr kritisch, weil die früheren Erfahrungen mit MOT-Internetwörterbüchern ziemlich schlecht gewesen waren. Während des Studiums hatten sie auch gelernt, zweisprachige Wörterbücher mit Vorsicht zu benutzen.

Beispiel 5 (vom Brauchbarkeitstest, FI 25)

P3 da während vielen Kursen dauernd gesagt wird dass man MOT nicht vertrauen soll überlege ich jetzt die ganze Zeit ob das richtig ist was das Wörterbuch zeigt
[Übersetzung EK]

Wenn während des Tests keine negativen Erfahrungen mit dem Wörterbuch gemacht wurden, wuchs bei den Versuchspersonen das Vertrauen in die Richtigkeit der Angaben. Es weckte bei den Versuchspersonen Vertrauen, wenn mehrere Beispiele von Äquivalenten und zudem noch in für die Übersetzung relevanten Kontexten dargeboten wurden. Gut war auch, wenn

Benutzer anhand der Beispiele herausfinden konnten, was für Unterschiede es zwischen verschiedenen Äquivalenten gab. Den Fachwörtern im Wörterbuch wurde getraut, weil es sich bei diesem Wörterbuch ausdrücklich um ein Fachwörterbuch der Wirtschaftsprache handelte. Die Versuchspersonen gingen in den beiden ersten Tests relativ zuversichtlich mit dem Wörterbuch um, weil sie eine der Autorinnen als ihre Professorin persönlich kannten.

Zur Brauchbarkeit des Wörterbuchs gehört auch die Ausführung des gesamten Werkes. Den Probanden waren MOT-Wörterbücher schon vorher bekannt. Ihrer Meinung nach war die Bildschirmanzeige des Wörterbuchs deutlich, aber die Gestaltung der Wörterbuchartikel könnte noch verbessert werden. Entsprechend der Wünsche des ersten Testpaars wurden für die Probeversion die Äquivalente, die in Gruppen nach Bedeutung aufgeteilt waren, nummeriert und jede Bedeutungsgruppe in einer eigenen Zeile untergebracht. Die beiden folgenden Testpaare lobten diese Veränderungen. Noch übersichtlicher sah es aus, weil die finnischen Beispiele kursiv gedruckt waren und die aus dem Lemma abgeleiteten Verb-Idiome in fettem Rot geschrieben und in eigenen Zeilen dargestellt wurden. Ein Verbesserungsvorschlag der Versuchspersonen war, den Text noch lockerer aufzubauen, indem man auch alle kursiven oder fett geschriebenen Textteile auf eigene Zeilen setzt.

6 Resultate und Schlussfolgerungen

Da das Wörterbuch auch viele allgemeinsprachliche Wörter neben den wirtschaftssprachigen Fachwörtern beinhaltete, kamen die Versuchspersonen sehr weit mit dem getesteten Wörterbuch als ihrem einzigen Hilfsmittel. Der Test zeigte also, dass es vorteilhaft für den Benutzer ist, wenn ein allgemeinsprachlicher Wortschatz auf eine vernünftige Weise einem Fachwörterbuch hinzugefügt wird. Das bedeutet, dass das Wörterbuch in erster Linie die allgemeinsprachlichen Lemmata und Äquivalente enthalten sollte, die wahrscheinlich in Texten des Fachbereiches verwendet werden. Der Wörterbuchartikel sollte so aufgebaut werden, dass die für den Spezialbereich relevanten Bedeutungen der Äquivalente gründlicher berücksichtigt werden als in einem Allgemeinwörterbuch. Der erweiterte Lemmabestand wird durch die elektronische Form des Wörterbuchs möglich, ohne dass das Wörterbuch zu umfangreich und dadurch zu schwer zu handhaben wird.

Das getestete Wörterbuch ist ein aktives Wörterbuch, und somit werden relativ viele Informationen über die Äquivalente in den Wörterbuchartikeln angeboten, um dem Benutzer

ein klares Bild von Bedeutung und Verwendung eines Äquivalentes zu geben. Es wurde vorher erwähnt, dass in einem passiven Wörterbuch auch enzyklopädische Informationen eingeflochten werden können, so dass der Benutzer die Wortbedeutung und die damit verbundenen Phänomene leichter verstehen kann. Es könnte sinnvoll sein, auch einem aktiven Fachwörterbuch enzyklopädische Informationen hinzuzufügen. Wenn ein elektronisches Wörterbuch auch Lemmata als Äquivalente definiert, würde das Übersetzen schneller gehen, besonders wenn der Übersetzer mit dem Fachgebiet weniger vertraut ist. Das Definieren aller Wörter in einem Wörterbuch wäre natürlich eine sehr mühsame und zeitraubende Arbeit, und ist daher im weitesten Sinn nicht durchführbar. Definitionen könnten jedoch bei einigen Begriffen verwendet werden: dort, wo sie von größtem Nutzen sind.

Es wurde von den Versuchspersonen gewünscht, dass die Synonymie verschiedener Äquivalente deutlicher im Wörterbuch herausgestellt wird. Aus Sicht des Übersetzers wäre es natürlich ideal, wenn im Wörterbuch so viele Informationen über Äquivalente angeboten würden, dass man sofort daraus folgern könnte, ob ein bestimmtes Äquivalent in die Übersetzung hineinpasst. Leider kann kein Wörterbuch die unendliche Menge an Bedeutungen beinhalten, die ein Äquivalent in verschiedenen Kontexten hat. Trotzdem kann jedoch nach einer Verbesserung gestrebt werden: Hier könnten zum Beispiel die vorhin angesprochenen enzyklopädischen Informationen Abhilfe leisten.

Eine Vorbedingung für die Verwirklichung der bereits erwähnten Verbesserungsideen ist die elektronische Wörterbuchform. Die elektronische Form ermöglicht nicht nur die Weiterentwicklung des Wörterbuchinhalts, sondern trägt auch zur Verbesserung der Benutzerfreundlichkeit bei. Während der Untersuchung wurde die visuelle Gestaltung des Programms so bearbeitet, dass die beiden letzten Testpaare eine verbesserte Version des Wörterbuchs hatten. Die letzte Version wurde lobend bewertet, was die Gestaltung betraf. Zur Benutzerfreundlichkeit eines elektronischen Wörterbuchs tragen zu einem großen Teil auch Funktionen bei, die innerhalb des Wörterbuchs verwendet werden können, zum Beispiel Suchfunktionen. Im getesteten Wörterbuch konnte die Suche unter Lemmabestand, in der Index-Liste oder in Wörterbuchartikeln durchgeführt werden. Es war auch möglich, solche Wörter zu suchen, die ähnlich lauteten wie das Stichwort, oder die Suchfunktion zur Hilfe zu nehmen, in der Platzhalter einen einzelnen oder mehrere Buchstaben repräsentieren. Die Versuchspersonen haben in erster Linie mit einem Stichwort unter Lemmata gesucht. Falls die Suche keine Treffer erbrachte, wurde normalerweise noch überprüft, ob sich ein mit dem Stichwort ähnliches Wort in der Index-Liste befand. Den Versuchspersonen gefiel die Volltextrecherche sehr, mit der jedes Wort in Wörterbuchartikeln gesucht werden konnte –

auch ein deutsches. Vermutlich hatten die Versuchspersonen sich nicht besonderes viel mit vielseitigeren Suchverfahren beschäftigt, weil fortgeschrittenere Suchmethoden nicht verwendet wurden. Unbenutzt blieb zum Beispiel die Trunkierung, bei der Bestandteile eines Stichworts entweder links oder rechts durch ein Sonderzeichnen abgekürzt werden. Dieses Verfahren wäre besonders nützlich gewesen beim Übersetzen von Zusammensetzungen, die nicht als eigenes Lemma im Wörterbuch zu finden sind. Die Suche nach Wortbestandteilen der Zusammensetzung bietet oft viele Übersetzungsmöglichkeiten.

Elektronische Wörterbücher bieten dem Benutzer die Möglichkeit, selber zu wählen, welche Informationen im Wörterbuchartikel angezeigt werden. Im getesteten Wörterbuch konnte gewählt werden, ob die Beispiele gezeigt werden oder nicht. Wenn enzyklopädische Informationen in das Wörterbuch einbezogen werden, könnten sie auch wahlweise in den Wörterbuchartikel eingebaut werden. Auf diese Weise belasten die zusätzlichen Informationen nicht den Benutzer, der sie nicht braucht. Zusätzliche Informationen können auch mit Hilfe von Verweisen angeboten werden. In den Brauchbarkeitstests wurde nur ein Mal ein Querverweis gefunden, und er wurde positiv bewertet. Möglicherweise könnten Verweise auch stärker benutzt werden. Wenn zwischen verschiedenen Lemmata und vielleicht auch Äquivalenten mehr Links aufgebaut würden, könnte das Wörterbuch systematisch geordnet werden. Diese Ordnung würde vor allem dem Übersetzer dienen, der den Fachbereich besser verstehen will.

7 Zum Schluss

Beim Bewerten der Resultate dieser Untersuchung muss die Tatsache in Betracht gezogen werden, dass das Wörterbuch mit Studenten getestet wurde, nicht mit Berufsübersetzern. Bei Studenten fehlt normalerweise der vertiefe Kenntnisse eines Fachbereiches. Deswegen brauchen die Studenten mehr enzyklopädische Informationen als erfahrene Übersetzer. Da die Studenten viel weniger übersetzen als Berufsübersetzer, haben sie in der Regel viel weniger Routine bei der Arbeit. Es kann angenommen werden, dass Routine Übersetzungsstrategien und somit auch die Wörterbuchverwendung beeinflusst. Es ist allerdings auch schon früher untersucht worden, wie Berufsübersetzer und Studenten der Übersetzungswissenschaft Wörterbücher benutzen (in dieser Untersuchung wurden Mackintosh (1998), Nord (1999) und Atkins & Varantola (1998b) genannt). Bei diesen Untersuchungen hat sich gezeigt, dass

Berufsübersetzer und Studenten die Wörterbücher sehr ähnlich verwenden. In zweisprachigen Wörterbüchern werden in erster Linie Äquivalente gesucht, aber sie werden auch konsultiert, um die Vermutungen des Übersetzers über ein passendes Äquivalent zu stärken und um mehr Informationen über das Äquivalent zu erhalten. Obwohl die Untersuchungen schon relativ alt sind und sich hauptsächlich auf Printwörterbücher konzentrieren, wurden die Resultate auch in dieser Untersuchung bestätigt. Laut Mackintosh (1998) wird die optimale Verwendung eines Wörterbuchs durch einen eingeschränkten Lemmabestand und durch die Schwierigkeit der Auswahl eines passenden Äquivalents erschwert. Diese zwei Umstände traten auch in der durchgeführten Untersuchung auf. Die Untersuchung zeigte auch, dass die Suchverfahren des Benutzers Einfluss auf den Erfolg einer Wörterbuchsuche haben. Es reicht nicht, wenn das Wörterbuch dem Benutzer sehr intelligente Suchverfahren anbietet, sondern der Benutzer sollte auch die Suchmöglichkeiten benutzen können. Es ist eine Herausforderung, die Such-Gewohnheiten des Wörterbuchbenutzers zu verändern, damit er sich das ganze Potential zunutze machen kann, das im Suchverfahren eines elektronischen Wörterbuchs enthalten ist.

Die Brauchbarkeitstests wurden – wie erwähnt – als Paarübersetzungen durchgeführt, die Diskussionen auf einem Tonband aufgenommen. Der Vorteil dieser Methode ist der direkte Kontakt zu den Versuchspersonen. Mackintosh (1998, 126) stellte dazu fest: „- - - direct observation allows the researcher to see what dictionary users *really* do, rather than relying on what users *say* they do“. Wenn die Testsituation auf Video aufgenommen worden wäre, wäre neben dem Ton auch die nonverbale Kommunikation der Versuchspersonen aufgezeichnet worden und es wäre nachher möglich gewesen zu sehen, was auf dem Bildschirm zu lesen war. Da die Untersuchung mit nur drei Testpaaren durchgeführt wurde, können die Resultate kaum oder nur sehr bedingt verallgemeinert werden. Allerdings sind die Resultate richtungsweisend und da sie den Resultaten früherer Untersuchungen entsprechen, stärken sie einander. Es wäre interessant gewesen zu klären, wie nützlich das Wörterbuch gewesen wäre, wenn die Testpersonen einen fremdsprachigen Text ohne Ausgangstext (z.B. einen Geschäftsbrief) hätten schreiben sollen. Sicherlich wäre das auch für eine weitere Evaluierung des betreffenden Wörterbuches nützlich gewesen, da das Wörterbuch letztendlich als Hilfsmittel für verschiedene Benutzergruppen gedacht ist. Da der Umfang der Untersuchung im Rahmen einer Magisterarbeit zwangsläufig begrenzt werden musste, konzentriert sich diese Studie aber nur auf eine Benutzergruppe des Wörterbuches.

Die Untersuchung zeigte, dass die Studenten sogar eine etwas zu kritische Einstellung gegenüber zweisprachigen Wörterbüchern hatten. Wahrscheinlich ist dies durch schlechte Erfahrungen begründet, aber auch dadurch, dass während des Studiums zweisprachige

Wörterbücher nicht als Hilfsmittel empfohlen werden. Im Unterricht wird die Begrenztheit der im zweisprachigen Wörterbuch angebotenen Äquivalente betont, die Vorteile des Buchs häufig außer Acht gelassen. Ein zweisprachiges Wörterbuch kann aber auch als Ideenquelle oder Kontrollmittel von Vermutungen betrachtet werden. Oft ist das zweisprachige Wörterbuch das erste Hilfsmittel bei der Suche nach einem Äquivalent. Ohne eine Ahnung über das passende Äquivalent ist es schwierig, eines im einsprachigen Wörterbuch zu finden. Es wäre also vernünftiger, wenn den Studenten gelehrt würde, auch die Möglichkeiten des zweisprachigen Wörterbuches im Übersetzungsprozess ordentlich auszunutzen.

Die Brauchbarkeitstests zeigten, dass die Testpersonen vorwiegend zufrieden mit dem geprüften Wörterbuch waren. Es wurde aber auch bemerkt, dass mit dem elektronischen Wörterbuch die Herausforderung verbunden ist, wie die Wörterbuchbenutzer dazu gebracht werden können, ihre Gewohnheiten zu verändern und alle Möglichkeiten des neuen Hilfsmittels auszunutzen. Die Untersuchung der Brauchbarkeit des Wörterbuchs der Wirtschaftsprache war ein interessantes Projekt. Hoffentlich wird es ein wenig dazu beitragen, die Wörterbücher in Zukunft noch benutzerfreundlicher zu entwickeln.